

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БАС ПРОКУРАТУРАСЫНЫҢ ЖАНЫНДАҒЫ
ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ОРГАНДАРЫ АКАДЕМИЯСЫ

ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРНЫНАН КЕЙІНГІ БІЛІМ БЕРУ ИНСТИТУТЫ

ӘБІЛДА ЕРАСЫЛ МЕДЕТБЕКҰЛЫ

«Интернет желісі арқылы байланыссыз тәсілмен таралатын есірткі құралдарын,
психотроптық заттар мен олардың аналогтарын өткізуге қарсы іс-қимылдың
қылмыстық-құқықтық шаралары»

7M04203-«Құқықтану» (ғылыми-педагогикалық бағыт)
білім беру бағдарламасы бойынша заң ғылымдарының магистрі дәрежесін
алуға диссертация

Ғылыми жетекші:
Жалпы заң пәндері
кафедрасының аға оқытушысы
З.Муратжан,
философия докторы (PhD),
әділет кеңесшісі

Қосшы қ., 2026 ж.

ТҮЙІНДЕМЕ

Магистрлік диссертацияда «Интернет» желісі арқылы байланыссыз тәсілмен таралатын есірткі құралдарын, психотроптық заттар мен олардың аналогтарын өткізуге қарсы іс-қимылдың өзекті мәселелері жүйелі және кешенді түрде талданды, сондай-ақ қылмыстың осы түріне криминологиялық сипаттама берілді. Жұмыс шеңберінде қылмыстық заңнама нормаларын жетілдіру жөнінде ұсыныстар әзірленді, есірткі құралдары мен психотроптық заттардың заңсыз айналымына қарсы іс-қимылдың тиімділігін арттыру жөніндегі шаралар тұжырымдалды.

Магистрлік диссертацияның құрылымы мақсаттар мен міндеттерге байланысты және кіріспеден, екі бөлімнен, қорытындыдан және пайдаланылған дереккөздердің тізімінен тұрады.

РЕЗЮМЕ

В магистерской диссертации системно и комплексно проанализированы актуальные проблемы противодействия сбыту наркотических средств, психотропных веществ и их аналогов, распространяемых бесконтактным способом через сеть «Интернет», а также дана криминологическая характеристика данного вида преступности. В рамках работы выработаны предложения по совершенствованию норм уголовного законодательства, сформулированы меры по повышению эффективности противодействия незаконному обороту наркотических средств и психотропных веществ.

Структура магистерской диссертации обусловлена целями и задачами и состоит из введения, двух разделов, заключения и списка использованных источников.

SUMMARY

The master's thesis systematically and comprehensively analyzes the current problems of countering the sale of narcotic drugs, psychotropic substances and their analogues distributed in a contactless manner via the Internet, and also provides a criminological characteristic of this type of crime. Within the framework of the work, proposals were developed to improve the norms of criminal legislation, and measures were formulated to increase the effectiveness of countering illicit trafficking in narcotic drugs and psychotropic substances.

The structure of the master's thesis is determined by the goals and objectives and consists of an introduction, two sections, a conclusion and a list of sources used.

МАЗМҰНЫ

АНЫҚТАМАЛАР	
БЕЛГІЛЕР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР.....	9
КІРІСПЕ.....	10
1. ЕСІРТКІ, ПСИХОТРОПТЫҚ ЗАТТАР МЕН ОЛАРДЫҢ АНАЛОГТАРЫН ӨТКІЗУГЕ ҚАРСЫ ІС-ҚИМЫЛДЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ШАРАЛАРЫН ТАЛДАУ	
1.1 Есірткі, психотроптық заттар және олардың аналогтары айналымы саласындағы интернет - қылмыстардың түсінігі мен түрлері.....	18
1.2 Қазақстан Республикасында есірткі қылмысының өсуінің жай-күйі мен себептік кешені, жоғары кідіріс жағдайында статистикалық деректерді талдау.....	25
1.3 Интернет желісі арқылы есірткі құралдарын, психотроптық заттар мен олардың аналогтарын тарату схемалары мен тәсілдері.....	32
2. ЕСІРТКІ, ПСИХОТРОПТЫҚ ЗАТТАР МЕН ОЛАРДЫҢ АНАЛОГТАРЫН ӨТКІЗУГЕ ҚАРСЫ ІС-ҚИМЫЛ ЖӨНІНДЕГІ ЗАҢНАМАНЫ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ ҚОЛДАНУ ПРАКТИКАСЫН ЖЕТІЛДІРУ	
2.1 Интернет желісі арқылы есірткі құралдарын, психотроптық заттарды жіәне олардың аналогтарының таратумен күресу жүйесі: Қазақстан Республикасының тәжірибесі және шетелдік практикасы.....	43
2.2 Интернет желісі арқылы есірткі құралдарын байланыссыз тәсілмен заңсыз өткізумен байланысты қылмыстарды саралаудың ғылыми негізделген алгоритмі құқық қолдану қызметін жетілдіру құралы рет.....	54
2.3 Қазақстан Республикасында есірткі, психотроптық заттар мен олардың аналогтарын өткізуге қарсы іс-қимылдың тиімділігін арттыру үшін шетелдік тәжірибені қолданудың тәуекелдері мен перспективалары.....	65
ҚОРЫТЫНДЫ.....	69
ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕКӨЗДЕРДІҢ ТІЗІМІ.....	72
ҚОСЫМША.....	76

АНЫҚТАМАЛАР

Осы магистрлік диссертацияда сәйкесінше анықтамалары бар келесі терминдер қолданылған:

Есірткі құралдары мен психотроптық заттардың аналогтары – құрылымы мен қасиеттері бойынша I, II, III кестелерге енгізілген, ынталандырушы, депрессиялық немесе галлюциногендік жай-күйді тудыратын, оларды теріс пайдаланған кезде халықтың денсаулығы үшін қауіпті және есірткі немесе психотроптық заттар ретінде бекітілмеген заттармен ұқсас химиялық құрылымы мен қасиеттері бар синтетикалық немесе табиғи текті заттар осы Заңмен және БҰҰ Халықаралық конвенцияларымен.

Байланыссыз тәсіл - қашықтықта байланыссыз жүзеге асырылатын әрекеттер.

Нашақорлықпен ауыратын науқас (нашақор) – белгіленген тәртіппен медициналық мекеме «нашақорлық» диагнозын қойған қандай да бір есірткі құралына, психотроптық затқа, олардың аналогына физикалық және (немесе) психикалық тәуелділік жағдайындағы адам.

Бот - робот немесе бот (мн. боттар), сондай-ақ интернет – бот және сол сияқтылар-адамдарға арналған интерфейстер арқылы автоматты түрде және/немесе берілген кесте бойынша қандай да бір әрекеттерді орындайтын арнайы бағдарлама.

Есірткі құралдарын, психотроптық заттар мен олардың аналогтарын әкелу және әкету - есірткі құралдарын, психотроптық заттар мен олардың аналогтарын бір мемлекеттен екінші мемлекетке ауыстыру.

Есірткі құралдарын, психотроптық заттарды, олардың аналогтарын теріс пайдалану (есірткі құралдарын, психотроптық заттарды, олардың аналогтарын заңсыз тұтыну) - дәрігердің тағайындауынсыз есірткі құралдарын, психотроптық заттарды, олардың аналогтарын қасақана заңсыз тұтыну.

Есірткі құралдарын, психотроптық заттар мен олардың аналогтарын дайындау - есірткі құралдарын, психотроптық заттар мен олардың аналогтарын алуға болатын өндірісті қоспағанда, барлық процестер, сондай-ақ есірткі құралдарын, психотроптық заттар мен олардың аналогтарын басқа есірткі құралдарына, психотроптық заттар мен олардың аналогтарына айналдыру.

Есірткі құралдарын, психотроптық заттар мен олардың аналогтарын пайдалану - есірткі құралдарын, психотроптық заттар мен олардың аналогтарын мақсатты қолдану.

Bitcoin Криптовалюта - аттас есеп айырысу бірлігін пайдаланатын пирингтік төлем жүйесі. Әзірлеушілердің мақсаты екі тарап арасындағы электрондық төлем үшінші тарап-кепілгерсіз жүзеге асырылатын және Тараптардың ешқайсысы, оның ішінде қандай да бір сыртқы әкімші (банк, салық, сот және басқа да мемлекеттік органдар) транзакцияны жоя алмайтын, бұғаттай

алмайтын, дауласатын немесе мәжбүрлейтін толық қайтымсыз мәмілелер жүйесін құру болды.

Медициналық куәландыру - есірткілік немесе алкогольдік мас күйін анықтау мақсатында адамды амбулаториялық тексеру;

Нашақорлық - есірткіге, психотроптық затқа, олардың аналогтарына тәуелділіктен туындаған ауру, бұл дененің физикалық және психикалық функцияларының ауыр бұзылуына әкеледі.

Есірткі - Қазақстан Республикасында бақылауға жататын есірткі құралдарының, психотроптық заттар мен олардың аналогтарының тізіміне енгізілген, оларды теріс пайдалану тудыруы мүмкін салдарға байланысты халықтың денсаулығына ықтимал қауіп төндіретін есірткі, психотроптық заттар, олардың аналогтары ретінде жіктелген өсімдіктер, заттар немесе препараттар.

Есірткі құралдары - Қазақстан Республикасының заңнамасына, 1961 жылғы Есірткі құралдары туралы бірыңғай конвенцияға 1972 жылғы Есірткі құралдары туралы бірыңғай конвенцияға өзгерістер енгізу туралы хаттамаға сәйкес енгізілген түзетулермен 1961 жылғы Есірткі құралдары туралы бірыңғай конвенцияға сәйкес бақылауға жататын есірткі құралдарының, психотроптық заттар мен олардың аналогтарының тізіміне енгізілген синтетикалық немесе табиғи тектес заттар.

Жасырын тергеу әрекеті - бұл қылмыстық іс бойынша дәлелдеуге жататын мән-жайларды анықтау үшін сотқа дейінгі іс жүргізу барысында, мүдделеріне қатысы бар адамдарды алдын ала хабардар етпей жүргізілетін іс.

Есірткі құралдарының, психотроптық заттардың, олардың аналогтарының заңсыз айналымы - Қазақстан Республикасының заңнамасын бұза отырып жүзеге асырылатын есірткі құралдарының, психотроптық заттардың, олардың аналогтарының айналымы.

Есірткі құралдарының, психотроптық заттар мен олардың аналогтарының айналымы - құрамында есірткі бар өсімдіктерді өсірумен, жинаумен және дайындаумен, әзірлеумен, өндірумен, өңдеумен, әкелумен, әкетумен, транзитпен, тасымалдаумен, жөнелтумен, сатып алумен, сақтаумен, бөлумен, өткізумен, пайдаланумен, жоюмен байланысты Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес рұқсат етілген және бақыланатын қызмет түрлері құралдар, психотроптық заттар және олардың аналогтары.

Ұйымдасқан қылмыстық топ - бір немесе бірнеше қылмыс жасау үшін алдын ала біріккен адамдардың тұрақты тобы. Ұйымдасқан қылмыстық топ серіктестіктің бір түрі ретінде әрекет етеді.

Есірткі құралдарын, психотроптық заттар мен олардың аналогтарын тасымалдау және жөнелту - тасымалдау тәсіліне және сақтау орнына қарамастан, Қазақстан Республикасының шегінде есірткі құралдарын, психотроптық заттарды немесе олардың аналогтарын өткізу жөніндегі кез келген іс-қимыл.

Есірткі құралдарын, психотроптық заттар мен олардың аналогтарын қайта өңдеу - нәтижесінде тазарту (бөгде қоспалардан тазарту), препаратта есірткі құралдарының, психотроптық заттар мен олардың аналогтарының шоғырлануын

арттыру, сондай-ақ олардың негізінде есірткі, психотроптық заттар мен олардың аналогтары болып табылмайтын заттарды алу орын алатын әрекеттер.

QIWI төлем жүйесі - Қазақстандағы ең танымал төлем терминалы. Осы төлем құралының көмегімен ұялы байланыс пен коммуналдық төлемдерден бастап банктік несиелерге дейін әр түрлі күнделікті қызметтерге ақы төлеуге болады. Qiwi сервисінің ерекшелігі-төлем QIWI төлем терминалдары желісінде қолма-қол ақшамен де, интернет-сервис және мобильді құрылғыларға арналған қосымша арқылы да жүргізілуі мүмкін.

Шын мәнінде, Пайдаланушы жүйеде өз шотынан өзіне ыңғайлы жерде және ыңғайлы уақытта (бүкіл әлемде) төлем жасай алады.

Заңсыз өткізу деп есірткі құралдарын, психотроптық заттарды, олардың аналогтарын, прекурсорларды бір адамның иелігінен басқалардың иелігіне заңсыз өткізудің не берудің кез келген тәсілдерін (сату, сыйға тарту, борышты төлеу, айырбастау, қарыз беру, басқа тұлғаға инъекциялар енгізу және т. б.) түсіну керек.

Препарат - Қазақстан Республикасында бақылауға жататын есірткі құралдарының, психотроптық заттар мен прекурсорлардың тізіміне енгізілген бір немесе бірнеше есірткі құралдарын, психотроптық заттарды немесе прекурсорларды қамтитын кез келген физикалық жағдайдағы заттардың қоспасы.

Есірткі құралдарын, психотроптық заттар мен олардың аналогтарын өндіру - есірткі құралдарын, психотроптық заттар мен олардың аналогтарын химиялық заттардан және (немесе) өсімдіктерден не басқа да есірткі құралдарынан, психотроптық заттар мен олардың аналогтарынан сериялық алуға бағытталған процесс.

Психотроптық заттар - Қазақстан Республикасының заңнамасына, Қазақстан Республикасының халықаралық шарттарына, оның ішінде 1971 жылғы Психотроптық заттар туралы Конвенцияға сәйкес бақылауға жататын есірткі құралдарының, психотроптық заттар мен прекурсорлардың тізіміне енгізілген синтетикалық немесе табиғи шыққан заттар.

Құрамында есірткі құралдары, психотроптық заттар бар өсімдіктерді жинау - халықаралық конвенцияларға сәйкес Қазақстан Республикасында бақылауға жататын есірткі құралдарының, психотроптық заттар мен прекурсорлардың тізіміне енгізілген, құрамында жабайы өсетін немесе өсірілген есірткі бар өсімдіктерді жинау.

Заңсыз айналымда табылған есірткі құралдарын, психотроптық заттарды, олардың аналогтары мен прекурсорларын шағын, ірі және аса ірі мөлшерге жатқызу туралы жиынтық кесте - сот сараптамасы органы айқындайтын белгіленген мөлшердегі (шағын, ірі, аса ірі) есірткі құралдары, психотроптық заттар түрлерінің, олардың аналогтары мен прекурсорларының тізбесі және кейіннен әкімшілік немесе қылмыстық жауаптылықтың басталуына негіз болып табылады.

Дәмдеуіш - химиялық заттары бар шөп түрінде сатылатын темекі қоспаларының брендтерінің бірі. Ол психоактивті әсерге ие, белгілі бір дәрежеде марихуанаға ұқсас, бірақ одан да ауыр психопатологиялық белгілерді тудырады.

Уытқұмарлық - есірткі құралдарының, психотроптық заттардың, олардың аналогтарының әсеріне ұқсас психоактивті әсер ететін және Қазақстан Республикасының Республикалық заңнамалық актілері мен халықаралық конвенциялар тізіміне кірмейтін дәрілік препараттарды және әртүрлі сипаттағы дәрілік емес заттарды теріс пайдалану.

Сандық (электрондық) валюта - балама немесе қосымша валюта ретінде пайдаланылатын электрондық ақша. Көбінесе олардың құны ұлттық валюталарға байланысты, бірақ айырбастаудың басқа негіздері бар.

Криптовалюта - бұл орталықтандырылмаған төлем жүйесі (ішкі немесе сыртқы әкімші немесе оның аналогы жоқ) ішкі есеп айырысу бірліктерін есепке алатын сандық валютаның бір түрі.

Виртуалды валюта немесе ойын валютасы - әртүрлі желілік қауымдастықтарда: әлеуметтік желілерде, виртуалды әлемдерде және онлайн ойындарда виртуалды тауарларды сатып алу және сату үшін пайдаланылатын жеке электрондық ақша.

Цифрлық актив - сандық кодты бере отырып, оның ішінде криптография және компьютерлік есептеу құралдарын қолдана отырып, электрондық цифрлық нысанда жасалған, тіркелген және таратылған деректер платформасы технологиясының негізінде ақпараттың өзгермейтіндігімен қамтамасыз етілген мүлік;

Блокчейн (ағылш. blockchain, бастапқыда blockchain-блоктар тізбегі) - ақпаратты қамтитын белгілі бір ережелерге сәйкес құрылған үздіксіз тізбекті блоктар тізбегі (байланыстырылған тізім).

Электрондық немесе цифрлық ақша - бұл ақшаны беру және сақтау үшін компьютерлік желілер мен сақталған құн жүйелерін пайдаланумен байланысты көптеген мағыналарда қолданылатын даулы және дамып келе жатқан термин. Электрондық ақша деп дәстүрлі валюталарды да, мемлекеттік емес жеке валюталарды да сақтау және беру жүйелері түсініледі-электрондық ақша айналымы мемлекеттік орталық банктермен белгіленген немесе келісілген ережелер бойынша да, мемлекеттік емес төлем жүйелерінің өз ережелері бойынша да жүзеге асырылуы мүмкін.

Криптовалюта Bitcoin - аттас есеп айырысу бірлігін пайдаланатын пирингтік төлем жүйесі. Әзірлеушілердің мақсаты екі тарап арасындағы электрондық төлем үшінші тарап-кепілгерсіз жүзеге асырылатын және Тараптардың ешқайсысы, оның ішінде қандай да бір сыртқы әкімші (банк, салық, сот және басқа да мемлекеттік органдар) транзакцияны жоя алмайтын, бұғаттай алмайтын, дауласатын немесе мәжбүрлейтін толық қайтымсыз мәмілелер жүйесін құру болды.

Альткойн (ағылш. Altcoin, alternativecoin) - биткойннен кейін пайда болған барлық криптовалюталарды атайды.

Стейблкоин немесе стейблкоин (ағылш. stablecoin) - айырбас бағамы тұрақтандыруға тырысатын криптовалюталардың жалпы атауы, Мысалы, баға ұсыныстарын қарапайым валюталарға немесе биржалық тауарларға (алтын, мұнай) байланыстыру.

Майнинг, сондай-ақ өндіру (ағылш. майнинг - тау-кен өндіру) - криптовалюта платформаларының жұмыс істеуін қамтамасыз ету үшін жаңа құрылымдар құру қызметі (әдетте блокчейндегі жаңа блоктар туралы). Кезекті құрылымдық бірлікті құру үшін әдетте криптовалютаның жаңа (эмитенттелген) бірліктері және/немесе комиссиялық алымдар есебінен сыйақы көзделеді. Әдетте, майнинг жұмыстары берілген қасиеттері бар хэшті табу үшін параметрлерді асыра отырып, бірқатар есептеулерге дейін азаяды. Әр түрлі криптовалюталар әр түрлі есептеу модельдерін қолданады, бірақ олар әрқашан қолайлы нұсқаны табу үшін жеткілікті ұзақ және табылған шешімді тексеру үшін жылдам (жұмысты дәлелдеуді қараңыз). Мұндай есептеулерді cryptocurrency алгоритмдері бірдей бірліктерді қайта жұмсаудан қорғауды қамтамасыз ету үшін пайдаланады, ал сыйақы адамдарды есептеу қуатын жұмсауға және желілерді ұстап тұруға ынталандырады.

Криптовалютный кошелек - бұл криптовалюта операциялары үшін жалпыға ортақ және/немесе жеке кілттерді сақтайтын құрылғы, бағдарлама немесе қызмет. Осы негізгі функциядан басқа, крипто әмиян көбінесе шифрлауды және/немесе цифрлық қолтаңбаны пайдалануды қамтамасыз етеді.

БЕЛГІЛЕР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР

БҰҰ	Біріккен Ұлттар Ұйымы
ҰҚТ	Ұйымдасқан қылмыстық топ
ҚР	Қазақстан Республикасы
ҚК	Қылмыстық кодекс
АҚШ	Америка Құрама Штаттары
КСРО	Кеңестік Социалистік Республикалар Одағы
ҚПК	Қылмыстық-процестік кодекс
ҚСЖАЕК	Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитет
ІІМ	Ішкі істер министрлігі
ҚХР	Қытай Халық Республикасы
ТМД	Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы
ФБР	Федеральное бюро расследований

КІРІСПЕ

Жүргізілетін зерттеудің өзектілігі. Қоғамдық қатынастардың цифрлық трансформациясының, ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың қарқынды дамуының және интернет-ресурстардың кеңінен таралуының қазіргі жағдайында есірткі құралдарының, психотроптық заттардың және олардың аналогтарының заңсыз айналымына байланысты қылмыстар жасаудың нысандары мен тәсілдері айтарлықтай өзгереді. Бұл трансформацияның аса қауіпті көріністерінің бірі Интернет желісі арқылы есірткіні өткізудің байланыссыз тәсілін тарату болды, бұл ретте сатушы мен сатып алушы арасындағы тікелей өзара іс-қимыл алынып тасталады, ал қылмыстық қызметтің өзі әлеуметтік желілерді, мессенджерлерді, интернет-дүкендерді, электрондық төлем сервистерін, криптовалюта құралдарын және қатысушылардың анонимділігін, қашықтықтан сипатын қамтамасыз ететін өзге де цифрлық платформаларды пайдалана отырып ұйымдастырылады байланыс және қастандықтың жоғары деңгейі.

Есірткі, психотроптық заттар мен олардың аналогтарын «Интернет» желісі арқылы байланыссыз өткізу қазіргі уақытта есірткі қылмысының жасырын, технологиялық тұрғыдан күрделі және әлеуметтік қауіпті түрлерінің бірі болып табылатындығына байланысты. Егер бұрын есірткіні заңсыз сату негізінен қылмыстық іс-әрекетке қатысушылар арасындағы тікелей байланыс түрінде жүзеге асырылса, онда қазіргі жағдайда ол цифрлық орта арқылы жүзеге асырылуда, бұл тиісті қылмыстарды анықтауды, жолын кесуді, ашуды және тергеуді едәуір қиындатады. «Интернет» желісін пайдалану қылмыстық қызметті ұйымдастырушылар мен өзге де қатысушыларға жеке байланыс тәуекелдерін барынша азайтуға, өзара іс-қимылдың тұрақты және көп деңгейлі схемаларын құруға, жаңа қатысушыларды тартуға, қылмыс іздерін жасыруға және тәулік бойы заңсыз есірткі нарығының жұмыс істеуін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Зерттелетін мәселеге «Интернет» желісі арқылы есірткіні байланыссыз тәсілмен өткізу, ең алдымен, қылмыстық іс-әрекетке және халықтың неғұрлым осал топтарын, соның ішінде жастар мен кәмелетке толмағандарды есірткі заттарын тұтынуға тартуға бағытталғандығы ерекше мән береді. Қазіргі цифрлық орта жастардың күнделікті қарым-қатынасының табиғи кеңістігі бола отырып, сонымен бірге есірткі құралдарының жасырын жарнамасын тарату, «закладчик» деп аталатындарды тарту, курьерлерді, операторларды, өлшеп ораушыларды және қылмыстық желінің өзге де қатысушыларын тарту, сондай-ақ әлеуетті тұтынушыларда тыйым салынған заттарды сатып алудың қолжетімділігі,

анонимділігі және ойдан шығарылған қауіпсіздігі туралы жалған түсінік қалыптастыру арнасы ретінде пайдаланылады. Осыған байланысты Интернет желісі арқылы байланыссыз тәсілмен жасалатын есірткі құралдарын, психотроптық заттар мен олардың аналогтарын өткізуге қылмыстық-құқықтық қарсы іс-қимыл проблемасы тек заңды ғана емес, сонымен бірге айқын әлеуметтік, криминологиялық және мемлекеттік-саяси мәнге ие болады.

Тақырыптың өзектілігі Қазақстан Республикасының Мемлекеттік құқықтық саясатының негізгі бағыттарымен расталады. Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 15 қазандағы Жарлығымен бекітілген «Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі құқықтық саясат» тұжырымдамасында елдегі криминогендік жағдайды сапалы жақсарту, құқық қорғау органдары қызметінің тиімділігін арттыру, мемлекеттік саясаттың профилактикалық бағытын күшейту және қылмыстың жаңа түрлеріне қарсы іс-қимылдың құқықтық тетіктерін жетілдіру қажеттілігі көзделген [1]. Мемлекет Басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2024 жылғы 2 қыркүйектегі «әділ Қазақстан: Заң және тәртіп, экономикалық өсу, қоғамдық оптимизм» атты Қазақстан халқына Жолдауында «қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің, ұлт денсаулығын сақтаудың және жастарды қорғаудың негізгі бағыттарының бірі ретінде нашақорлық пен есірткі бизнесіне қарсы күресті күшейту қажеттігіне ерекше назар аударылды. Аталған стратегиялық бағдарлар есірткінің заңсыз таралуына, оның ішінде Цифрлық кеңістікте жасалып жатқан есірткіге қарсы іс-қимыл мемлекеттің басым міндеттерінің қатарына жататынын айғақтайды» [2].

Сонымен қатар, Мемлекет Басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2025 жылғы 8 қыркүйектегі «Жасанды интеллект дәуіріндегі Қазақстан: өзекті мәселелер және оны түбегейлі цифрлық өзгерістер арқылы шешу» атты Қазақстан халқына Жолдауында, «киберқылмыстардың алдын алуға мүмкіндік беретін барынша интеллектуалды жүйе құру керек. Қажет болса, тиісті заңға және құқық қорғау органдарының қызметіне өзгерістер енгізген жөн» [3].

Айта кету керек, есірткі, психотроптық заттар мен олардың аналогтарының заңсыз айналымының құқықтық табиғаты мен криминологиялық ерекшеліктерін ғылыми тұрғыдан түсіну бірнеше рет отандық және шетелдік ғылымдарда зерттеу тақырыбына айналды. Бұл мәселені әзірлеуге Н.М. Әбдіров, К. Байтекұлы, М.Қ. Интықбаев, Б.С. Сарсеков, Н.А. Сартаева, К.Р. Сарықұлов, А.А. Смағұлов, Ш.Е. Құрманбекова, Г. Х. Феткулов және басқа да ғалымдар елеулі үлес қосты. Олардың еңбектерінде есірткі заттарының заңсыз айналымына байланысты қылмыстарды саралау мәселелері, қылмыскердің жеке басының ерекшеліктері, есірткі қылмысының дамуына ықпал ететін себептер мен жағдайлар, сондай-ақ мұндай әрекеттердің алдын алу мен жолын кесудің жекелеген аспектілері зерттелді.

Сонымен қатар, шешілетін ғылыми мәселенің қазіргі жай-күйі бұрын жүргізілген зерттеулердің едәуір бөлігі негізінен есірткі саудасының дәстүрлі түрлеріне немесе қылмыс жасаудың жаңа цифрлық тәсілдерін жеткілікті есепке алмай, есірткі қылмысына қарсы іс-қимылдың жалпы мәселелеріне бағдарланған деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, «Интернет» желісі арқылы есірткі, психотроптық заттар мен олардың аналогтарын байланыссыз тәсілмен өткізу тәуелсіз кешенді қылмыстық-құқықтық және криминологиялық зерттеуді қажет ететін қылмыстық қызметтің нақты нысаны болып табылады. Мұндай қажеттілік интернет ресурстарды, анонимді мессенджерлерді, электрондық төлем жүйелерін, криптовалюталарды, жасырын беру схемаларын және таратылған қылмыстық рөлдерді пайдалану құқықтық Біліктіліктің, дәлелдемелердің, қылмыстардың аралас құрамдарымен саралаудың, сондай-ақ құқық қолдану практикасын есірткі қылмыстарын жасаудың қазіргі заманғы тәсілдеріне бейімдеудің жаңа проблемаларын тудыратындығына байланысты.

Шешілетін ғылыми проблеманың немесе практикалық міндеттің қазіргі уақыттағы жағдайын бағалау. Практикалық міндеттің қазіргі жай-күйін бағалау белгілі бір ғылыми еңбектер мен нормативтік базаның болуына қарамастан, есірткіні байланыссыз тәсілмен интернет арқылы өткізуге қарсы іс-қимылдың қолданыстағы қылмыстық-құқықтық және ұйымдастырушылық тетіктері қылмыстық ортаның технологиялық жабдықталу деңгейіне толық сәйкес келмейтінін көрсетеді. Тәжірибе көрсеткендей, қылмыстық топтар цифрлық инфрақұрылымның артықшылықтарын белсенді пайдаланады: жабық чаттар мен арналар, боттар, шифрланған коммуникациялар, электрондық әмияндар, жеке шоттар, криптовалюта аударымдары, анонимизаторлар, VPN қызметтері, қара веб-сайттар және басқа да жасыру құралдары. Мұның бәрі қарастырылып отырған қылмыстардың кідірісін арттырады, олардың қатысушыларын сәйкестендіруді қиындатады, жедел-ізвестіру қызметінің дәстүрлі әдістерінің тиімділігін төмендетеді және заңнаманы ғана емес, қылмыстық-құқықтық деңгейдегі моделін де жетілдіруді талап етеді.

Осыған байланысты «Интернет» желісі арқылы есірткі, психотроптық заттар мен олардың аналогтарын байланыссыз тәсілмен өткізуге қарсы іс-қимыл кешенді тәсілді талап ететін қылмыстық-құқықтық саясаттың дербес бағыты ретінде қарастырылуы тиіс. Бұл тәсіл, бір жағынан, қарастырылып отырған іс — әрекеттердің біліктілігінің теориялық негіздерін нақтылауды және дамытуды, екінші жағынан, заңнаманы, құқық қолдану мен алдын-алу жүйесін жетілдіру бойынша практикалық ұсыныстарды қалыптастыруды қамтиды.

Зерттеу мақсаты, міндеттері, объектісі мен тақырыбы.

Осы магистрлік диссертацияның мақсаты «Интернет» желісі арқылы байланыссыз тәсілмен жасалатын есірткі құралдарын, психотроптық заттар мен олардың аналогтарын өткізуге кешенді қылмыстық-құқықтық және

криминологиялық талдау жүргізу, сондай-ақ Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасын жетілдіру және осы саладағы құқық қолдану практикасының тиімділігін арттыру жөнінде ғылыми негізделген ұсыныстар әзірлеу болып табылады.

Осы мақсатқа жету үшін диссертацияда келесі міндеттер қойылады:

- «Интернет» желісі арқылы есірткі, психотроптық заттар мен олардың аналогтарын байланыссыз тәсілмен өткізудің қылмыстық-құқықтық мәні мен криминологиялық ерекшеліктерін ашып заңсыз айналым саласындағы интернет – қылмыстардың түсінігін, белгілері мен түрлерін зерттеу;

- Қазақстан Республикасының есірткі құралдарын, психотроптық заттар мен олардың аналогтарын заңсыз өткізгені үшін жауапкершілікті көздейтін қолданыстағы қылмыстық заңнамасына талдау жүргізу және оны байланыссыз тәсілмен тәсілмен жасалатын іс-әрекеттерге қолдану проблемаларын айқындау;

- осы санаттағы әрекеттердің жоғары жасырындылығын ескере отырып, есірткіні интернет арқылы өткізуге байланысты қылмыстардың жай-күйін, құрылымын, динамикасын және аймақтық ерекшеліктерін зерттеу;

- интернет желісі арқылы есірткі және психотроптық заттарды өткізудің байланыссыз тәсілінің таралуына ықпал ететін себептер мен жағдайларды анықтау;

- әлеуметтік желілерді, мессенджерлерді, интернет-дүкендерді, электрондық төлем жүйелерін, криптовалюталық есеп айырысуларды және есірткіні берудің жасырын тәсілдерін пайдалануды қоса алғанда, қарастырылып отырған қылмыстарды жасаудың негізгі схемалары мен тәсілдерін зерттеу;

- есірткі, психотроптық заттар мен олардың аналогтарын байланыссыз тәсілмен жасалған заңсыз өткізу туралы істер бойынша сот-тергеу және құқық қолдану практикасын зерттеу;

- есірткіні интернет арқылы өткізудің алдын алу, анықтау, құжаттау және жолын кесу саласындағы шетелдік тәжірибені зерделеу;

- Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасына ықтимал перспективалық өзгерістер мен толықтыруларды қоса алғанда, есірткі қылмысына қарсы іс-қимыл саласындағы құқық қолдану практикасын жетілдіру жөнінде ұсыныстар әзірлеу.

Зерттеу объектісі. «Интернет» желісі арқылы байланыссыз тәсілмен жасалатын есірткі, психотроптық заттар мен олардың аналогтарын өткізуге қылмыстық-құқықтық қарсы іс-қимыл саласында туындайтын қоғамдық қатынастар, сондай-ақ тиісті іс-әрекеттердің алдын алудың, анықтаудың, жолын кесудің, тергеудің және саралаудың осыған байланысты теориялық және практикалық мәселелері болып табылады.

Зерттеу тақырыбы. Есірткі құралдарын, психотроптық заттар мен олардың аналогтарын заңсыз өткізгені үшін жауапкершілікті реттейтін Қазақстан

Республикасының Қылмыстық және Қылмыстық процестік кодекстері, жедел-іздістіру және өзге де заңнамасының нормаларын, осы саладағы шетелдік заңнаманың ережелерін, сот және тергеу практикасының материалдарын, статистикалық деректерді, отандық және шетелдік авторлардың ғылыми еңбектерін, сондай-ақ құқық қолдану және есірткіні контактісіз интернет-өткізуге қарсы іс-қимылдың ұйымдық-құқықтық тетіктері.

Зерттеуді жүргізудің әдістері мен әдіснамалық негіздері. Ғылыми танымның жалпы ғылыми және арнайы әдістері болды. Диссертацияны дайындау барысында есірткі қылмысына қылмыстық-құқықтық ден қою тәсілдерінің дамуын қадағалауға мүмкіндік беретін тарихи әдіс; талдаудың дәйектілігі мен жүйелілігін қамтамасыз ететін логикалық әдіс; отандық және шетелдік заңнаманы салыстыру кезінде қолданылатын салыстырмалы-құқықтық әдіс; нормативтік ережелерді талдау үшін қажетті формальды-құқықтық әдіс қолданылды; сондай-ақ статистикалық және аналитикалық материалдарды бақылау, талдау, модельдеу және болжау әдістері. Сонымен қатар, құқық қолдану практикасын жалпылау нәтижелері қолданылды, бұл зерттеуге қолданбалы сипат беруге мүмкіндік берді.

Зерттеудің теориялық негізін қылмыстық құқық, криминология, қылмыстық процесс, жедел-іздістіру қызметі, цифрлық криминология және ақпараттық құқық саласындағы отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектері құрады. Зерттеудің нормативтік негізін Қазақстан Республикасының Конституциясы, Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі, Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі, «жедел-іздістіру қызметі туралы» Қазақстан Республикасының Заңы, есірткі құралдарының, психотроптық заттар мен олардың аналогтарының заңсыз айналымына қарсы іс-қимыл мәселелерін реттейтін өзге де нормативтік құқықтық актілер, сондай-ақ Құқықтық саясаттың негізгі бағыттарын айқындайтын мемлекеттік стратегиялық құжаттар құрайды.

Зерттеудің эмпирикалық базасын есірткі құралдарының, психотроптық заттар мен олардың аналогтарының заңсыз айналымына байланысты қылмыстар туралы статистикалық мәліметтер, сот және тергеу практикасының материалдары, құқық қорғау органдарының талдамалық деректері, сондай-ақ «Интернет» желісі арқылы есірткіні байланыссыз тәсілмен өткізудің қазіргі заманғы схемалары мен тәсілдерін зерделеу нәтижелері құрады. Аталған материалдарды талдау қарастырылып отырған қылмыстың дамуының негізгі тенденцияларын анықтауға, құқық қолдану қызметінің проблемалық аспектілерін анықтауға және қылмыстық-құқықтық және ұйымдастырушылық қарсы іс-қимыл шараларын жетілдіру қажеттілігін негіздеуге мүмкіндік берді.

Ғылыми жаңалықтың негіздемесі. Қазіргі заманғы есірткі қылмысының дербес нысаны ретінде «Интернет» желісі арқылы байланыссыз тәсілмен

таралатын есірткі, психотроптық заттар мен олардың аналогтарын өткізудің кешенді қылмыстық-құқықтық және криминологиялық талдауы жүйелі негізде жүзеге асырылғандығында.

Жұмыста аталған қылмыстардың объективтік жағының қатысушылардың өзара іс-қимылының қашықтан жүзеге асырылуымен, цифрлық коммуникацияларды, электрондық төлем жүйелерін, криптовалюталық құралдарды пайдаланумен, сондай-ақ есірткі заттарын жасырын орындар арқылы беру тәсілдерімен байланысты ерекшеліктері ашып көрсетілген. Сонымен қатар, есірткі қылмыстарын жасаудың заманауи тәсілдері мен құқық қолдану практикасының қажеттіліктерін ескере отырып, Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасын одан әрі жетілдіру қажеттілігі негізделген.

Сондай-ақ, диссертацияда интернет ресурстар арқылы есірткінің байланыссыз тәсілмен таралуына қылмыстық-құқықтық бағалауды нақтылауға, цифрлық есірткі нарығын кеңейтуге ықпал ететін детерминанттарды анықтауға, жастарды есірткі қылмысына тартудағы әлеуметтік желілер мен мессенджерлердің криминологиялық рөлін талдауға, сондай-ақ алдын алу, анықтау, құжаттау және біліктілік тиімділігін арттыру бойынша ұсыныстар әзірлеуге қатысты тұжырымдалған ережелер ғылыми жаңалықтың элементтері болып табылады тиісті әрекеттер. Цифрлық орта мониторингі және құқық қолдану алгоритмдерін интернет-делдалдық есірткі қылмыстарының ерекшеліктеріне бейімдеу бөлігінде құқық қорғау органдарының қызметін ұйымдық күшейту қажеттілігінің негіздемесі ерекше маңызға ие.

Зерттеудің практикалық маңыздылығы ондағы тұжырымдар, ұсыныстар мен ұсынымдар Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасын жетілдіру кезінде норма шығармашылық қызметте, «Интернет» желісі арқылы есірткі, психотроптық заттар мен олардың аналогтарын байланыссыз тәсілмен өткізуге байланысты қылмыстарды анықтау, жолын кесу, тергеу және саралау кезінде құқық қорғау және сот органдарының құқық қолдану практикасында пайдаланылуы мүмкін екендігімен айқындалады, сондай-ақ оқу процесінде қылмыстық-құқықтық пәндерді оқыту кезінде, криминологиялық және құқық қорғау бейіні. Жұмыстың практикалық бағыты мынада: ұсынылған шаралар қылмыстық-құқықтық іс-қимылдың тиімділігін арттыруға, біліктілік қателерінің санын азайтуға, профилактикалық компонентті күшейтуге және құзыретті органдардың қызметін цифрлық қылмыс жағдайларына бейімдеуге бағытталған.

Диссертацияның құрылымы зерттеудің мақсатына, міндеттеріне және логикасына байланысты. Жұмысқа кіріспе, екі бөлім (әрқайсысында үш бөлімше бар), қорытынды, пайдаланылған дереккөздер тізімі және қосымшалар кіреді. Бірінші бөлімде есірткі құралдарының, психотроптық заттар мен олардың аналогтарының заңсыз айналымына қарсы іс-қимылдың қылмыстық-құқықтық

және криминологиялық негіздері талданады, осы саладағы интернет қылмыстардың түсінігі мен түрлері қаралады, Қазақстан Республикасындағы есірткі қылмысының жай-күйі мен себеп-салдарлық кешені, сондай-ақ «Интернет» желісі арқылы есірткіні байланыссыз тәсілмен тарату схемалары мен тәсілдері зерттеледі.

Екінші бөлімде заңнаманы және құқық қолдану практикасын жетілдіру мәселелері қаралады, қарсы іс-қимылдың қылмыстық-құқықтық шараларын күшейту жөнінде ұсыныстар тұжырымдалады, «Интернет» арқылы есірткіні байланыссыз тәсілмен өткізумен байланысты қылмыстарды саралаудың ғылыми негізделген алгоритмі әзірленеді, сондай-ақ қылмыстың осы түріне қарсы іс-қимылдың ұлттық жүйесінде шетелдік тәжірибені пайдаланудың тәуекелдері мен перспективалары талданады.

Осылайша, таңдап алынған тақырып ғылыми және практикалық маңыздылығының жоғары дәрежесіне ие. Оны зерттеу заңдылықты қамтамасыз етуге, қоғам мен мемлекетті интернет желісі арқылы байланыссыз тәсілмен жасалатын есірткі құралдарын, психотроптық заттарды және олардың аналогтарын заңсыз өткізумен байланысты қатерлерден қорғауға бағытталған Қазақстан Республикасының қылмыстық-құқықтық ғылымының, құқық қолдану практикасының және мемлекеттік саясатының қазіргі заманғы қажеттіліктеріне жауап береді.

Қорғауға шығарылатын ережелер.

1. ҚК-нің 297-бабының 3) бөлігін мынадай мазмұндағы жаңа тармақпен толықтыруды:

«7) ақпараттық-коммуникациялық желілерді, электрондық ақпараттық ресурстарды, цифрлық платформаларды, электрондық төлем құралдарын, цифрлық активтерді не есірткі құралдарын, психотроптық заттарды, олардың аналогтарын Жасырын сатып алуға, төлеуге, жөнелтуге немесе өткізуге ықпал ететін өзге де цифрлық технологияларды пайдалана отырып жасалса».

2. Интернет желісі арқылы есірткі құралдарын байланыссыз тәсілмен заңсыз сатумен байланысты қылмыстардың саралануын айқындау алгоритмін әзірлеу қылмыстық-құқықтық және құқық қолдану қызметін жетілдірудің объективті қажетті бағыты болып табылады, өйткені бұл алгоритм қылмыс құрамының объективті және субъективті белгілерін дәйекті түрде белгілеуді, қылмыстық қызметтің аралас құрамдары мен нысандарын ажыратуды қамтамасыз етеді, сондай-ақ дәлдікті, негізділікті және біркелкілікті арттыруға ықпал етеді есірткі қылмысын цифрландыру жағдайындағы біліктілік (қосымша 1).

3. АҚШ пен Ұлыбритания мысалындағы халықаралық тәжірибені ескере отырып, эмодзилерді, жаргондарды, қысқартуларды және графикалық белгілерді қоса алғанда, есірткінің заңсыз айналымы саласында пайдаланылатын жасырын цифрлық белгілердің криминалистикалық сөздігін әзірлеу және енгізу

қажеттілігі туралы ереже шығарылады (қосымша 2). Цифрлық коммуникацияларды талдаудың нейрожелілік технологияларымен интеграцияланған бұл сөздік әлеуметтік желілерде және мессенджерлерде есірткі қылмыстарын ерте анықтау, алдын алу және құжаттау тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді, мұндай белгілерді өзге дәлелдемелермен бірге ғана бағалау шартымен.

Апробация және нәтижелерін енгізу.

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің «Заң» факультеті деканы, з.ғ.д., профессор - Б.М. Сматлаев және комиссия мүшелерінің қатысуымен диссертациялық зерттеу нәтижелерін оқу процесіне енгізу актісі бекітілді (қосымша 3).

«Интернет желісі арқылы байланыссыз тәсілмен жасалатын есірткі құралдарын, психотроптық заттарды және олардың аналогтарын өткізудің алдын алудың қылмыстық-құқықтық шаралары» тақырыбындағы магистрлік диссертацияның нәтижелері Қазақстан Республикасында есірткіні заңсыз өткізуді (Интернет арқылы байланыссыз тәсілмен) саралау алгоритмі түрінде апробациядан Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының мемлекеттік айыптауды қолдау басқармасының 2-қызметінен өткізіліп, енгізілді және практикалық қызметте пайдалануға ұсынылды (қосымша 4).

Диссертациялық зерттеу нәтижелері қылмыстық қудалау органдары, прокуратура және өзге де құқық қорғау органдары лауазымды тұлғаларының бастапқы даярлығы мен біліктілігін арттыру жүйесінде, интернет желісі арқылы байланыссыз тәсілмен жасалатын есірткі құралдарын, психотроптық заттарды және олардың аналогтарын заңсыз өткізумен байланысты қылмыстарды анықтау, жолын кесу, тергеп-тексеру және саралау барысында сенімді теориялық әрі әдістемелік материал бола алады.

Қорғауға ұсынылатын қағидалар Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасы жанындағы Құқық қорғау органдары академиясының жалпы құқықтық пәндер кафедрасының отырысында талқыланып, мақұлданды. Зерттеу аясында төрт ғылыми мақала жарияланды (оның үшеуі ғылыми-тәжірибелік конференция жинағында, біреуі ғылыми журналда).

1 Есірткі, психотроптық заттар мен олардың аналогтарын өткізуге қарсы іс-қимылдың қылмыстық-құқықтық шараларын талдау

1.1 Есірткі құралдарының, психотроптық заттар мен олардың аналогтарының айналымы саласындағы интернет-қылмыстардың түсінігі мен түрлері

«Нашақорлар ең басты нәрсені түсінбейді: есірткіге қарағанда, есірткісіз әлдеқайда алысқа ұшуға болады!...» Hunter Thompson [4]

Адамзат бірнеше мың бойы есірткінің табиғатын және оны қолданатын адамдардың кім екенін біледі. Грек тілінен аударғанда «нашақорлық» ұғымы «ұйқышыл күйге әуестік» [5] деген мағынаны білдіреді. Бұл - есірткілік және психотроптық заттарды тұтынудың салдарынан туындайтын ауру.

Есірткі мәселесі еліміздегі адамдарға ертеден таныс әрі белгілі тақырыптардың бірі болып келеді. Көп жағдайда біз нашақор адамды сыртынан-ақ ажырата аламыз.

Медицина адам денесін мыңдаған жылдар бойы зерттеп келеді, ал адамның жан дүниесін тану бұдан да ұзақ уақытты қамтиды. Алайда дене мен жан біртұтас әрі ажырамас байланыста болатын әлеуметтік орта әлі де жеткілікті зерттелмеген. Ең қарапайым әрі айқын көрінетін құбылыстардың өзі әрдайым оңай түсінікті бола бермейді. Сол сияқты, нашақорлық та бүгінгі күнге дейін толық зерттелмеген құбылыс болып қалып отыр.

Есірткі тек денсаулыққа зиян келтіретін заттар ғана емес, сонымен қатар адамның тұлғасын күйретіп, тұтас қоғамның қалыпты өмір сүруіне кері әсер ететін қауіпті құбылыс.

Қазіргі кезде кейбір жастар үшін есірткі қолдану күнделікті өмірдің бір бөлігіне айналып барады. Олар оны бос уақытын өткізу кезінде - клубтарда, дискотекаларда, оқу орындарында немесе түрлі іс-шараларда пайдаланады. Алайда мұндай «көңіл көтерудің» қандай салдарға әкелетінін көбісі толық түсіне бермейді.

Бұл мәселе өзекті болып табылады, себебі бұрын тек медициналық мақсатта - психиатрияда (антипсихотиктер, антидепрессанттар) қолданылатын заттар қазір қоғамда кеңінен таралып, олардың қолданылуы адам өмірінің қалыпты тәртібін бұзуға әкеліп соғуда.

Есірткі және психотроптық заттар тек адамның физикалық және психикалық жағдайын ғана емес, сонымен қатар оның әлеуметтік қарым-қатынасын да жылдам бұзады. Сол себепті, есірткі қолдану проблемасын шешу қазіргі қоғам үшін маңызды міндеттердің біріне айналып отыр.

Осы бөлімнің мақсатына жету үшін келесі тапсырмаларды орындау қажет:

- 1) есірткілердің қоғам өміріне енуінің тарихи дамуын талдау;
- 2) есірткі және психотроптық заттардың адам ағзасына әсер ету механизмдерін түсіндіру;
- 3) есірткі қолданудың әлеуметтік қарым-қатынастарға ықпалын зерттеу.

Тарихта алыс мәдениеттер арасындағы байланыстар көбінесе сауда жолдары мен әскери қақтығыстар арқылы жүзеге асқан. Мысалы, еуропалықтар Марко Полоның сапарлары мен шығысқа бағытталған крест жорықтарының нәтижесінде Шығыста кең таралған опиум мен гашишпен танысқан.

Соңғы кезеңде еуропалықтар Америкадан қосымша психоактивті заттарды әкелді, оның ішінде кокаин, галлюциногендер және темекі бар.

20 ғасырдың басына дейін есірткілерді қолдануға немесе таратуға ешқандай шектеулер болмаған. Әрине, психоактивті заттардың қолданылуын азайтуға бағытталған әрекеттер жасалған кездер болды, бірақ олар оң нәтижеге әкелген жоқ.

Белгілі кезеңдерде мемлекет өз азаматтары арасында есірткінің таралуына ықпал етіп, оны қолдануға нақты тыйым салмаған. Мысалы, 19 ғасырдың ортасында Ұлыбритания мен Қытай арасындағы қарулы қақтығыстар - «опиум соғыстары» осының дәлелі болып табылады. Оларды «опиум қақтығыстары» деп атайды, себебі британдықтар Қытай аумағында опиум сатқандықтан, ел тұрғындарының көпшілігі осы затқа тәуелді болды. Қытай үкіметі опиум импортына бақылау орнатуға тырысқанымен, заңдар күтілген нәтижеге қол жеткізбеді. Ал Ұлыбританияда сатылымды шектеу ниеті болмаған, себебі бұл сауда едәуір пайда әкелген, дегенмен британдықтар өздері опиумға тәуелді болмаған [6].

20 ғасырда еуропалықтар мен американдықтар негізінен бірдей есірткі түрлерін тұтынған. Қызығы сол, көптеген жаңа есірткілер алдымен АҚШ-та пайда болып, кейін басқа елдерге тарай бастады. Сол себепті АҚШ есірткі саудасының бастапқы нүктесі ретінде қарастырылуы мүмкін.

Ресей империясында нашақорлық алғаш рет 1885 жылы С. Моравицкий жүргізген зерттеу барысында анықталды. Автор жергілікті тұрғындар алкогольдің орнына есірткі қолданған деп мәлімдеді, өйткені ол мәдени және діни тыйымдарға байланысты іс жүзінде кең таралмаған.

Сібірде адамдар галлюциногенді саңырауқұлақтарды жеп, қалаған күйге - экстазға және діни көріністерге, яғни Құдаймен сөйлесуге қол жеткізді. Мұндай рәсімдерді бақсылар басқарды.

Ресей провинцияларында есірткі заттары (Үнді қарасорасы) бар өсімдіктер қолданылды. Алайда, мұндай шөптен жасалған барлық препараттар тек медициналық мақсаттарда қолданылды: олар тіс ауруы, бронхит, ревматизм, оба, ішектің қабынуы және басқа да аурулармен емделді.

Ежелгі Ресейде есірткі заттарын қолдануды шіркеу қадағалайтын. Медициналық емес мақсатта есірткі қолдану ауыр күнә деп есептелген, сол себепті оған қарсы жазаның ең қатаң түрі - өлім жазасы қолданылуы мүмкін еді [7].

А.В. Наумовтың пікірінше «Ресейде есірткі мәселесі 20 ғасырдың басында, Жапониямен соғыстан кейін айқындала бастады. Сол кезде император Николай II 1915 жылғы 7 шілдеде «Опиум күйдірумен күрес шаралары туралы» Заңын

қабылдады, ол Приамур генерал-губернаторлығы мен Иркутск генерал-губернаторлығының Забайкаль облысына қолданылды» [8].

Ресейге Қиыр Шығыстан, Орта Азиядан және Германиядан әкелінген есірткілерді көбінесе темекі, сіріңке немесе газет сататын кәмелетке толмаған балалар таратқан. Сол себепті, ресейлік нашақорлардың көпшілігі 20 жасқа дейінгі жастар болған.

Екінші дүниежүзілік соғыстан кейін есірткіге тәуелділіктің тез өсуі байқалды, алайда бұл Кеңес Одағын айтарлықтай айналып өтті. Бірлескен үкімет қысқа уақыт ішінде ауыр әлеуметтік-экономикалық салдарларды жеңе алды. Кеңес Одағының шекараларының жабылуы ұзақ жылдар бойы көптеген дамушы елдердегі нашақорлықтың таралуына тосқауыл болуға мүмкіндік берді [8].

КСРО-да 1970–1980 жылдары заңнамалық саясат есірткіге тәуелділіктің таралуын тежеуге бағытталды. 1974 жылы Жоғарғы Кеңестің Президиумы «Есірткіге қарсы күресті күшейту туралы» Жарлықты қабылдап, есірткі заттарының айналымына жауапкершілікті күшейтті [8].

Дегенмен, 1980 жылдардың соңына қарай нашақорлық елге әртүрлі мәдени ықпалдар арқылы белсенді түрде тарай бастады, әсіресе бейресми қозғалыстар мен жастар топтарында. Есірткі қолдану көбіне шығармашылық саладағы зиялы қауым өкілдерінде байқалды.

КСРО ыдырағаннан кейін Ресейде есірткіге тәуелділер санының тез өсуі байқалды, ол 21 ғасырдың басында апатты мөлшерге ие болды [8].

Қазақстан Республикасы егемендік алғаннан кейін есірткіні теріс пайдалануға байланысты денсаулық сақтау мекемелерінде бақылауда тұратын адамдардың жалпы саны 1991 жылдан бастап 5,4 есе көбейіп, 33 мың адамға жетті. Бұл ретте нашақорлық дертіне шалдығу 19 есе өсті. Кәмелетке толмағандар мен жастардың, сондай-ақ әйелдердің арасында есірткіні беймедициналық тұтынудың етек алуы ерекше алаңдаушылық туғызады. Есірткі тұтынушылардың үштен екісі дерлік - 30 жасқа дейінгі адамдар.

Есірткеге байланысты қылмыстылық жоғары қарқынмен өсіп келеді. 1991 жылдан бастап жалпы қылмыстылықтың 19,8%-ға төмендеуі аясында есірткіге байланысты қылмыстардың абсолюттік санының 4,3 есе өсуі орын алды. Бұл қылмыстардың үлесі болса 5,3 есе өсті және 1999 жылы 15,28%-ды құрады [9].

Бұл ретте осы процестегі жастар мен әйелдердің рөлі басым болып келеді. Оның үстіне, елдегі қылмыстылықтың жай-күйіне нашақорлықтың тұрақты келеңсіз әсері жалғаса түсуде. Есірткіні теріс пайдалану пайдакүнемдік және пайдакүнемдік зорлық-зомбылық қылмыстарын жасауға неғұрлым жиі ұрындыруда. Жекелеген аймақтарда 60%-ға дейінгі ұрлық есірткі мен психотроптық заттарды теріс пайдаланудың негізінде жасалады [9].

Қоғам есірткіні негізінен медициналық мақсатта пайдаланбайтындықтан, оның әсері тікелей ләззат беретін сезімдерге бағытталады деп қарастыруға болады. Осы жағдайда туындайтын сұрақ: «Мұндай сезімдердің нәтижесі неде?» Жауап есірткі заттарының химиялық әсерінде жатыр, алайда соңғы жылдардағы фармакология мен психология саласындағы зерттеулер бұл сезімдердің тек

химиялық заттардың фармакологиялық әсерінің нәтижесі ғана еместігін көрсетті.

Егер есірткі заттарын мақсатсыз қолдансаңыз, денсаулыққа шұғыл емдеуді қажет ететін проблемалар туындайды, олар келесі түрде көрініс табады:

1. Есірткіні жиі қолдану маңызды әлеуметтік міндеттерді орындауға кедергі келтіреді: оқу, жұмыс істеу немесе үй шаруашылығын басқару.
2. Есірткі қолдану өмірге қауіпті жағдайларда өлімге әкелуі мүмкін (мысалы, көлікті басқару немесе мас күйде жұмыс істеу кезінде).
3. Есірткі әсерінен жасалған әрекеттерге байланысты заңдық мәселелер туындауы мүмкін, оның ішінде қамауға алыну ықтималдығы бар.
4. Ұзақ уақыт бойы есірткі қолдану әлеуметтік және тұлғааралық проблемаларды күшейтеді.

Кез келген адам есірткі қолданған жағдайда сыртқы әлемді қабылдауы, ішкі санасы және жеке тұлғалық ерекшеліктерін түсінуі әлсірейді. Психоактивті заттардың әсері адамның ішкі күйіне және затқа қаншалықты тәуелді екеніне байланысты өзгеріп отырады.

Адамның есірткі қолдануына басты себептің бірі - оның тұтыну арқылы ерекше, ұмытылмас сезімдерді күтуі болып табылады.

Көптеген жасөспірімдер осылай дейді: «Мен марихуана қолдануға мәжбүр болмадым. Тек барлығын қарап, ешкімнің есінен танбайтынын көрдім. Барлығы күліп, көңіл көтеріп жүр. Сол кезде мен темекі шегуді шештім, әрі бұл маған ұнады». Әдетте бұл сөйлемдерді есірткіні алғаш қолданған адамдар айтады. Адам психоактивті заттардың салдарын ойламайды, тек белгісіздікті көргісі келеді. Логикасы қарапайым: «Егер таныстарым зардап шекпесе, менімен де ештеңе болмайды».

Барлығы әлеуметтік орта екенін біледі, қандай да бір жолмен адамның мінез-құлқына әсер етеді.

Есірткі немесе алкогольді топта немесе жалғыз қолданған кезде адамның өзін қалай ұстайтынына, өзін қалай сезінетініне әсер етеді деп айтуға болады. Мұны алкогольді тұтыну мысалынан көруге болады. Тәжірибені алайық, онда ерлер мен әйелдер басқа адамдар арасында және жалғыз алкогольдің орташа дозасын ішеді. Нәтижесінде, алкогольді толығымен жалғыз қолданған кезде, бұл адамның есін жоғалтуына, ұйқышылдыққа, тежелуге әкелетіні белгілі болды, ал алкогольдің бірдей мөлшерін басқа адамдармен бірге қолданған кезде достық пен көңіл көтеруге деген ұмтылыс пайда болады. Мұның бәрі бізбен бірге ішетін айналамыздағы адамдар алкогольден туындаған физиологиялық өзгерістерді қабылдауымызға әсер ететінін көрсетеді.

Сонымен қатар, марихуананың әсерін бастапқы қолданушылардың тәжірибесі арқылы қарастыруға болады. Егер адам оны жалғыз немесе достарының қатысуымен қолданса, әсері мүлдем өзгеше көрінеді. Жалғыз қолданғанда адам көбінесе ұйқыға жақын болып, өз ойлары мен тәжірибелеріне шоғырланып, бәрін ой елегінен өткізгісі келеді. Ал компанияда темекі шегетін болса, адам өзін іс жүзінде уланғандай сезінеді. Мұндай құбылыс әлеуметтік-

мәдени процесс ретінде қарастырылады, мұнда тәжірибелі қолданушылар жаңадан бастағандарға нені сезіну керектігін, қалай қабылдау керектігін, неге көңіл бөлу керектігін үйретеді. Сол себепті адамның сезімі оның психикалық күйіне, үміттеріне және сол сәттегі әлеуметтік ортаға байланысты өзгереді.

Барлық есірткілер (жеңіл немесе күшті болсын) адамның жеке өмірі мен қоғамға елеулі әсерін тигізеді. Мәселенің бір көрінісі - есірткі және психотроптық заттарды қолданумен байланысты қылмыстық әрекеттердің қарқынды өсуі [10].

Жастар арасында нашақорлық ең көп кездесетін құбылыс болып табылады, бұл бірнеше маңызды факторларға байланысты:

- 15 жасқа дейін есірткі заттарын кем дегенде бір рет қолдану болашақта оны тұрақты тұтынуға әкелуі мүмкін;
- жасөспірім кезеңде есірткі қолдану химиялық тәуелділікті туындатып, оны ұзақ уақыт бойы жеңуге мәжбүр етеді;
- есірткі адамның қалыпты дамуына кедергі жасайтын тосқауыл ретінде етеді;
- есірткі қолданған жасөспірім өзінің қалыпты әлеуметтік ортасынан алыстап, жабық мінезге ие болады;
- келесі дозаны алу үшін кейбір балалар ұрлық, жезөкшелік және басқа заңсыз әрекеттерге баруға мәжбүр болады.

Көптеген жасөспірімдер есірткі қолданғанда өздерін ересектерге ұқсатқысы келеді және басқа балалардан ерекшеленгісі келмейді.

Бүгінгі таңда есірткі заттары тіпті кейбір мектептерде де кездеседі [10].

Оқушылар олардың зияндылығын толық түсінбейді және түсінуге тырыспайды: денесі қаншалықты әлсіз екенін, бұл заттардың әсеріне қаншалықты сезімтал екенін білмейді. Бұл жағдай олардың денсаулығына аса қауіпті. Көптеген балалар психоактивті заттарға ағзаларының реакциясынан кейін өмір бойы мүгедектікке ұшырауы мүмкін.

Есірткі қолдануға әсер ететін көптеген факторлар бар: отбасындағы жанжалдар немесе келіспеушіліктер; ата-аналарының немесе отбасы мүшелерінің есірткі қолдануға бейімділігі және басқа да себептер.

Балалардың есірткі қолданатынын көрсететін бірнеше белгі бар. Дегенмен, ересектер көбінесе баланың мінез-құлқындағы жағымсыз өзгерістерге мән бермейді немесе есірткі қолдану мүмкіндігін ойға алмайды.

Айта кету керек, қазіргі уақытта нашақорлықтың белгілері едәуір өзгерді, бұл негізінен жаңа, күшті емдеу тәсілдерінің пайда болуымен байланысты. Нашақорлық - адамның денсаулығына қызығушылық танытпайтын бизнес саласы болып отыр. Көптеген зертханалар қазіргі таңда адамның ағзасына бұрынғыдан да күшті әсер ететін жаңа препараттарды өндіруде.

Психоактивті заттарға деген тәуелділік кенеттен пайда болмайтынын жоққа шығаруға болмайды. Адамның санасында уақыт өте келе мінез-құлықтағы ауытқулар мен психикалық бұзылулар қалыптасады.

Есірткі алғаш рет қолданылғанда, көбінесе тәжірибелі адамдардың ықпалымен ағзаға жағымсыз әсер етеді және ыңғайсыздық тудырады. Дегенмен, кейіннен нашақорлық синдромы - патологиялық тартымдылық дамиды. Бұл кезең психикалық өзгерістерге толы болып, адам эйфория, вегетативтік ауытқулар, көңіл-күйдің төмендеуі және қатты тітіркенушілік сияқты белгілерді сезінеді.

Жүйке жүйесіндегі өзгерістер көбінесе тез пайда болып, әдетте есірткі қолданудың алғашқы айында байқалады. Бұл кезеңді бас ауруы мен ұйқысыздық сияқты белгілер сипаттайды.

Адам есірткіні қолдануға болмайтынын ішкі деңгейде түсінуі тиіс, сол кезде ғана таныстарының қысымынан қорғануға мүмкіндігі болады. Біреу есірткі заттарының зиянды екенін дәлелдеу үшін бар күшін сарп етсе де, көбінесе нәтиже аз болады, өйткені қоғам әр адамның таңдауына өз ықпалын тигізеді.

Нашақорлық - бұл тек жеке тұлғаның ғана емес, жалпы қоғамның денсаулығына әсер ететін ауқымды мәселе. Оған: нашақорларды емдеуге кететін шектеусіз шығындар, есірткімен мас күйде жасалатын қылмыстардың салдарлары, сот және түрме жүйесіне түсетін жүктемелер жатады. Сондықтан қоғам есірткі мен психоактивті заттардың қолданылуын қатаң бақылауға алу қажет.

Есірткі қолданған адамды қоғамның толыққанды мүшесі деп есептеуге болмайды. Бұл пікір әркімге қатысты бола бермейтіні сияқты көрінгенімен, шындығында әр адамның нашақорлыққа ұшырау қаупі бар. Мысалы, есірткі қолданатын, жұмыс істемейтін және өзіне жақын ортада өмір сүретін адамды қарастыруға болады.

Ақша болмаған жағдайда немесе жаңа дозаны алу мүмкіндігі болмаған кезде пайда болатын «шығу синдромы» кезеңінде адам мақсатқа жету үшін кез келген қадамға бара алады. Мұндай сәтте туыстары мен жақындарының мүлкі үйдің қалталарынан немесе сөмкелерінен із-түзсіз жоғалып кетеді. Ерте ме, кеш пе, өз әрекеттерінің жазасыз екенін түсінген соң, мұндай адамдар көшеде тонау әрекеттеріне көшеді. Содан кейін қауіп аймағына әлсіз қорғалған адамдар - әйелдер, қарттар, балалар - кіреді. Бұл мінез-құлық көбінесе «шығу синдромымен» түсіндірілсе де, тәуелділіктің әсерінен жасалған қылмыстар жиі логикалық түсіндірмеге жатпайды және себепсіз орын алады.

Кейбір адамдар нашақорлық деңгейін төмендету үшін есірткіге қол жеткізуді шектеу қажет деп санайды, ал басқалары ең тиімді жол - сұранысты азайту деп есептейді. Дегенмен, бірінші тәсіл адамды есірткі алу мүмкіндігінен толықтай оқшаулай алмайтынын ескеру маңызды. Психоактивті заттар көптеген елдерде оңай қолжетімді болып қала береді, тіпті кейде жаңалықтарда тек партияларды ұстап, тәркілеу туралы хабарланады.

Сұраныс азаймай, кейде елдегі тұрақсыз экономикалық жағдай кезінде керісінше артуы мүмкін. Адамдар ақша табу үшін кез келген тәуекелге барады, сол кезде олардан есірткі сатып алатындардың денсаулығына мән берілмейді. Мемлекет қанша тырысса да, сұраныс өсіп отырады. Ал алдын ала оқытылған

мұғалімдер мен педагогтардың есірткінің зияны туралы түсіндіруіне қарамастан, қоғамда олардың қолданылуы жалғасады.

Осыған байланысты мемлекет пен қоғам бүгінгі күнге дейін нашақорлыққа қарсы тиімді әдісті таппағанын мойындауға мәжбүр.

Нашақорлықтың алдын алу стратегиясы әр адамның рухани, адамгершілік, эмоционалды және физикалық дамуына бағытталуы тиіс. Дегенмен, ең маңызды рөл өзін-өзі тәрбиелеуге тиесілі, өйткені онсыз басқа әдістер нәтиже бермейді. Егер адам өзіне сенімді болып, есірткіні бір рет те қолданбайтынын білсе, бұл оның үлкен жеңісі болып саналады. Адам өз өмірінің мәнін түсініп, нақты мақсаттар қойып, соларға ұмтылуы керек; ақымақтыққа уақыт бөлмеу үшін белсенді өмірлік әрекетпен айналысып, өзін-өзі бағалауды қалыптастыруы қажет. Сонымен қатар, салауатты өмір салтын ұстануы немесе ең болмағанда оған тырысуы маңызды, өйткені басты фактор - ұмтылыс пен табандылық.

Қазіргі таңда мамандар нашақорлықты емдеуге арналған көптеген бағдарламаларды әзірледі. Дегенмен, ең тиімді бағдарламалар мына қағидаларды ескереді: мүлде үмітсіз науқастар жоқ; есірткіге тәуелділік - бақылауға болатын жалпы ауру; оны толық жою мүмкін емес, бірақ жағдайын тұрақты ұстауға болады [10].

Т.Н. Казанкова, В.М. Реуф және А.А. Фадееваның пікірлерінше «Емдеу сәтті болса, адам өмір салтын түбегейлі өзгертуге міндетті. Есірткі қолдануды тоқтатқаннан кейін олардың іздеу қажеттілігі жоғалады, қарым-қатынас ортасы өзгереді, сол себепті ішкі бос орын пайда болады. Егер бұл бос орынды пайдалы істермен толықтырмаса, қауіпті әдет қайта оралуы мүмкін» [11].

Жүргізілген зерттеу цифрлық кеңістіктің қазіргі даму кезеңі есірткі қылмыстылығының құрылымы мен тетіктеріндегі сапалық өзгерістерді айқындайтын негізгі фактор болып табылатыны туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Қоғамдық қатынастарды цифрландыру құқық қорғау ықпалының дәстүрлі шараларына төзімділігімен, жасырындық деңгейінің жоғарылығымен, орталықсыздандырылуымен сипатталатын қылмыс жасау тәсілдерінің жаңа түрлерінің қалыптасуына ықпал етеді.

Желілік платформаларды, шифрланған байланыс арналары мен цифрлық қаржы құралдарын қоса алғанда, ақпараттық-телекоммуникациялық технологияларды белсенді пайдалану есірткі құралдарының заңсыз айналымын анықтау, құжаттау және жолын кесу үдерістерінің күрделенуіне алып келетіні анықталды. Соның салдарынан есірткі қылмыстылығы айқын трансұлттық сипатқа ие болып, сыртқы ортаның өзгермелі жағдайларына бейімделудің жоғары жылдамдығын көрсетеді.

Анықталған үрдістерді талдау қарсы іс-қимылдың қолданыстағы тәсілдері елеулі дәрежеде өзінің тиімділігін жоғалтып отырғанын көрсетеді, бұл оларды тұжырымдамалық тұрғыдан қайта қарау қажеттігін алдын ала айқындайды. Атап айтқанда, цифрлық ортаны үздіксіз мониторингтеуге және есірткі қылмыстылығының дамуын детерминациялайтын себептер мен жағдайлардың

жиынтығын кешенді бағалауға негізделген превентивтік шаралардың маңызы арта түсуде.

Есірткі қылмыстылығының цифрлық технологиялардың дамуымен тікелей байланыстағы одан арғы эволюциясы жүйелі болжауды және қарсы іс-қимыл әдістерін жетілдіруді талап етеді. Мұндай жағдайда деректерді талдаудың заманауи әдістерін енгізу, себептер мен жағдайларды анықтау, ведомствоаралық және халықаралық өзара іс-қимылды дамыту, сондай-ақ туындайтын цифрлық қатерлерге уақтылы ден қоя алатын нормативтік-құқықтық реттеудің икемділігін қамтамасыз ету ерекше маңызға ие болады.

1.2 Қазақстан Республикасында есірткі қылмысының өсуінің жай-күйі мен себептік кешені, жоғары кідіріс жағдайында статистикалық деректерді талдау

ҚК-нің 297-бабы бойынша қылмыстық құқық бұзушылықтардың динамикасын талдау Қамқор статистикалық порталы деректеріне негізделді. 2020–2026 жылдар аралығындағы көрсеткіштер аталған санаттағы қылмыстардың тұрақты өсу үрдісін айқындайды.

2020 жылы тергеушінің өндірісінде 1855 қылмыстық іс болған, оның ішінде 1021 қылмыстық ісі сотқа жолданған. Сонымен қатар, ҚПК-нің 35-бабы 1-бөлімі 1), 2), 5), 6), 7), 8)) тармақтары бойынша қылмыстық істері тоқтатылған құқық бұзушылықтардың саны – 915 құраған, Осы кодекстің 35-бабы 1-бөлімі 3), 4), 9), 10), 11), 12) және 36-бабы бойынша қылмыстық істері тоқтатылған құқық бұзушылықтардың саны – 6 болған. ҚПК-нің 45-бабы 7-бөлімінің 1) тармақшасы (қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адам анықталмаған) 3) тармақшасы (күдікті, айыпталушы қылмыстық қудалау органдарынан жасырынған не олардың болатын жері басқа да себептер бойынша анықталмаған) бойынша 409 қылмыстық істердің мерзімдері тоқтатылғанын көрсетеді [12].

2021 жылы тергеушінің өндірісінде 2045 қылмыстық іс болған, оның ішінде 1021 қылмыстық ісі сотқа жолданған. Сонымен қатар, ҚПК-нің 35-бабы 1-бөлімі 1), 2), 5), 6), 7), 8)) тармақтары бойынша қылмыстық істері тоқтатылған құқық бұзушылықтардың саны – 952 құраған, Осы кодекстің 35-бабы 1-бөлімі 3), 4), 9), 10), 11), 12) және 36-бабы бойынша қылмыстық істері тоқтатылған құқық бұзушылықтардың саны – 8 болған. ҚПК-нің 45-бабы 7-бөлімінің 1) тармақшасы (қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адам анықталмаған) 3) тармақшасы (күдікті, айыпталушы қылмыстық қудалау органдарынан жасырынған не олардың болатын жері басқа да себептер бойынша анықталмаған) бойынша 553 қылмыстық істердің мерзімдері тоқтатылғанын көрсетеді [12].

2022 жылы тергеушінің өндірісінде 1981 қылмыстық іс болған, оның ішінде 971 қылмыстық ісі сотқа жолданған. Сонымен қатар, ҚПК-нің 35-бабы 1-бөлімі 1), 2), 5), 6), 7), 8)) тармақтары бойынша қылмыстық істері тоқтатылған құқық бұзушылықтардың саны – 653 құраған, Осы кодекстің 35-бабы 1-бөлімі 3), 4), 9), 10), 11), 12) және 36-бабы бойынша қылмыстық істері тоқтатылған құқық

бұзушылықтардың саны - 10 болған. ҚПК-нің 45-бабы 7-бөлімінің 1) тармақшасы (қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адам анықталмаған) 3) тармақшасы (күдікті, айыпталушы қылмыстық қудалау органдарынан жасырынған не олардың болатын жері басқа да себептер бойынша анықталмаған) бойынша 530 қылмыстық істердің мерзімдері тоқтатылғанын көрсетеді [12].

2023 жылы тергеушінің өндірісінде 2296 қылмыстық іс болған, оның ішінде 1092 қылмыстық ісі сотқа жолданған. Сонымен қатар, ҚПК-нің 35-бабы 1-бөлімі 1), 2), 5), 6), 7), 8)) тармақтары бойынша қылмыстық істері тоқтатылған құқық бұзушылықтардың саны – 503 құраған, Осы кодекстің 35-бабы 1-бөлімі 3), 4), 9), 10), 11), 12) және 36-бабы бойынша қылмыстық істері тоқтатылған құқық бұзушылықтардың саны – 5 болған. ҚПК-нің 45-бабы 7-бөлімінің 1) тармақшасы (қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адам анықталмаған) және 3) тармақшасы (күдікті, айыпталушы қылмыстық қудалау органдарынан жасырынған не олардың болатын жері басқа да себептер бойынша анықталмаған) бойынша 692 қылмыстық істердің мерзімдері тоқтатылғанын көрсетеді [12].

2024 жылы тергеушінің өндірісінде 2937 қылмыстық іс болған, оның ішінде 1408 қылмыстық ісі сотқа жолданған. Сонымен қатар, ҚПК-нің 35-бабы 1-бөлімі 1), 2), 5), 6), 7), 8)) тармақтары бойынша қылмыстық істері тоқтатылған құқық бұзушылықтардың саны – 412 құраған, Осы кодекстің 35-бабы 1-бөлімі 3), 4), 9), 10), 11), 12) және 36-бабы бойынша қылмыстық істері тоқтатылған құқық бұзушылықтардың саны – 5 болған. ҚПК-нің 45-бабы 7-бөлімінің 1) тармақшасы (қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адам анықталмаған) және 3) тармақшасы (күдікті, айыпталушы қылмыстық қудалау органдарынан жасырынған не олардың болатын жері басқа да себептер бойынша анықталмаған) бойынша 945 қылмыстық істердің мерзімдері тоқтатылғанын көрсетеді [12].

2025 жылы тергеушінің өндірісінде 3216 қылмыстық іс болған, оның ішінде 1683 қылмыстық ісі сотқа жолданған. Сонымен қатар, ҚПК-нің 35-бабы 1-бөлімі 1), 2), 5), 6), 7), 8)) тармақтары бойынша қылмыстық істері тоқтатылған құқық бұзушылықтардың саны – 337 құраған, Осы кодекстің 35-бабы 1-бөлімі 3), 4), 9), 10), 11), 12) және 36-бабы бойынша қылмыстық істері тоқтатылған құқық бұзушылықтардың саны – 4 болған. ҚПК-нің 45-бабы 7-бөлімінің 1) тармақшасы (қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адам анықталмаған) және 3) тармақшасы (күдікті, айыпталушы қылмыстық қудалау органдарынан жасырынған не олардың болатын жері басқа да себептер бойынша анықталмаған) бойынша 1076 қылмыстық істердің мерзімдері тоқтатылғанын көрсетеді [12].

2026 жылдың ақпан айының қорытындысы бойынша тергеушінің өндірісінде 933 қылмыстық іс болған, оның ішінде 234 қылмыстық ісі сотқа жолданған. Сонымен қатар, ҚПК-нің 35-бабы 1-бөлімі 1), 2), 5), 6), 7), 8)) тармақтары бойынша қылмыстық істері тоқтатылған құқық бұзушылықтардың

саны – 33 құраған, Осы кодекстің 35-бабы 1-бөлімі 3), 4), 9), 10), 11), 12) және 36-бабы бойынша қылмыстық істері тоқтатылған құқық бұзушылықтардың саны – 1 болған. ҚПК-нің 45-бабы 7-бөлімінің 1) тармақшасы (қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адам анықталмаған) және 3) тармақшасы (күдікті, айыпталушы қылмыстық қудалау органдарынан жасырынған не олардың болатын жері басқа да себептер бойынша анықталмаған) бойынша 89 қылмыстық істердің мерзімдері тоқтатылғанын көрсетеді [12].

Жалпы алғанда, талдау нәтижелері 2020–2025 жылдар аралығында ҚК-нің 297-бабы бойынша тіркелген қылмыстық құқық бұзушылықтар санының айқын өсу тенденциясын көрсетеді. Сонымен қатар, сотқа жолданған істер санының артуы құқық қорғау органдары қызметінің белсенділігін сипаттаса, ҚПК-нің 35-бабы негізінде тоқтатылған істердің біртіндеп азаюы қылмыстық істерді аяқтаудың тиімділігінің артқанын білдіруі мүмкін, ал ҚПК-нің 45-бабы бойынша тергеу мерзімдерінің тоқтатылуының өсуі қылмыстарды ашу мен күдіктілерді анықтау мәселелерінің өзектілігін көрсетеді [12].

Есірткі құралдарын, психотроптық заттарды және олардың аналогтарын заңсыз дайындау, қайта өңдеу, өткізу мақсатында сатып алу, сақтау, тасымалдау, жөнелту және өткізуге байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтардың өңірлік құрылымын талдау олардың аумақтық таралуында елеулі айырмашылықтардың бар екенін көрсетеді.

2020 жылдан 2026 жылдың ақпан айына дейінгі кезеңде аталған санат бойынша Республика көлемінде барлығы 18 094 қылмыстық іс тіркелген [12]. Өңірлік бөліністе қылмыстардың шоғырлануы, ең алдымен, адамдар көп шоғырланған орталықтар мен экономикалық белсенділігі жоғары аймақтарда байқалады. Атап айтқанда, көшбасшы орындарды Алматы қаласы (2 355 іс) және Астана қаласы (2 211 іс) иеленеді [12]. Бұл көрсеткіштер аталған қалалардың халық санының көптігімен, көші-қон ағындарының жоғары деңгейімен, сондай-ақ көлеңкелі нарықтардың салыстырмалы түрде кең таралуымен түсіндіріледі.

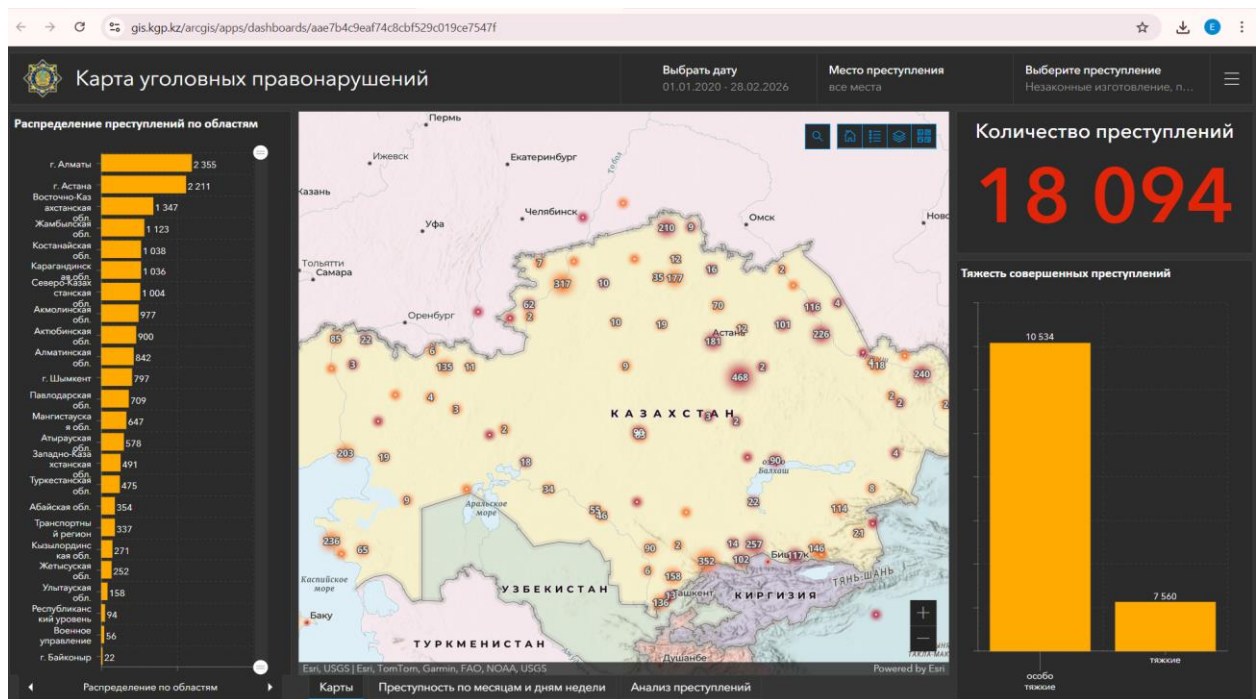
Қылмыстық белсенділіктің салыстырмалы түрде жоғары деңгейі сондай-ақ Шығыс Қазақстан облысы (1 347 іс), Жамбыл облысы (1 123 іс), Қостанай облысы (1 038 іс), Қарағанды облысы (1 036 іс) және Солтүстік Қазақстан облысы (1 004 іс) өңірлерінде тіркелген [12]. Аталған аймақтарда қылмыстардың жоғары болуы географиялық орналасу ерекшеліктерімен, транзиттік әлеуетімен және әлеуметтік-экономикалық факторлармен байланысты болуы мүмкін.

Орташа деңгейдегі көрсеткіштер Ақмола облысы (977 іс), Ақтөбе облысы (900 іс), Алматы облысы (842 іс) және Шымкент қаласы (797 іс) бойынша байқалады [12]. Бұл өңірлерде қылмыстық белсенділік салыстырмалы түрде тұрақты болғанымен, олардың ірі көлік тораптарына және өңіраралық байланыстарға жақын орналасуы есірткі айналымының таралуына ықпал етуі ықтимал.

Қалған өңірлерде көрсеткіштер біршама төмен деңгейде қалыптасқанымен, олардың да жалпы құрылымдағы үлесі айтарлықтай. Атап айтқанда, Павлодар облысы (709 іс), Маңғыстау облысы (647 іс), Атырау облысы

(578 іс), Батыс Қазақстан облысы (491 іс) және Түркістан облысы (475 іс) өңірлерінде тіркелген қылмыстар саны өңірлік деңгейдегі тәуекелдердің сақталып отырғанын көрсетеді [12].

Ең төмен көрсеткіштер Абай облысы (354 іс), көлік аудандары (337 іс), Қызылорда облысы (271 іс), Жетісу облысы (252 іс), Ұлытау облысы (158 іс), сондай-ақ Байқоңыр қаласы (22 іс) мен әскери басқармада (56 іс) тіркелген. Бұл көрсеткіштердің төмен болуы халық санының аздығымен, урбандалу деңгейінің төмендігімен немесе құқық қорғау органдарының есепке алу ерекшеліктерімен байланысты болуы мүмкін (сурет 1) [12].



Сурет 1- ҚСЖАЕК-нің деректеріне сәйкес 2020 жылдан 2026 жылдың ақпан айына дейінгі кезеңде аталған ҚК-нің 297-бабы бойынша Республика көлемінде тіркелген қылмыстық істердің саны

Жалпы алғанда, жүргізілген талдау есірткі құралдары мен психотроптық заттардың заңсыз айналымына қатысты қылмыстардың аумақтық таралуы біркелкі емес екенін көрсетеді. Қылмыстардың негізгі шоғырлануы ірі қалалар мен экономикалық белсенді өңірлерде байқалса, шеткері және халық саны аз аймақтарда олардың деңгейі салыстырмалы түрде төмен. Бұл өз кезегінде қылмыстың алдын алу және оған қарсы іс-қимыл шараларын өңірлік ерекшеліктерді ескере отырып, сараланған түрде жүзеге асыру қажеттігін айқындайды.

2020–2026 жылдар аралығындағы сот-химиялық және сот-сараптамалық зерттеулердің қорытындылары Қазақстан Республикасында есірткі құралдарын тұтыну құрылымының жыл сайын айтарлықтай өзгергенін көрсетеді. Аталған

кезеңде дәстүрлі есірткілермен қатар синтетикалық психобелсенді заттардың таралуы тұрақты түрде артқан.

2020 жылы есірткі құралдарының құрылымы аралас сипатта болды. Бұл кезеңде өсімдік тектес есірткілер (марихуана, гашиш), опиоидтық топқа жататын героин, сондай-ақ синтетикалық психостимуляторлар (α -PVP, мефедрон) қатар қолданылған. Сонымен қатар синтетикалық каннабиноидтар («спайс») таралуы тіркелді. Синтетикалық заттардың заңсыз айналымдағы үлесі артқанымен, дәстүрлі есірткілердің қолданылуы әлі де кеңінен сақталған. 2020 жылы есірткі қылмысының деңгейіне COVID-19 пандемиясы әсер етті. Локдаун шаралары кезеңінде қылмыстың уақытша төмендеуі байқалса да, жылдың екінші жартысында әлеуметтік шиеленістер мен экономикалық қиындықтардың өсуіне байланысты есірткі қылмысының қарқыны қайтадан өсті. Бұл кезеңде синтетикалық есірткіге сұраныстың қолжетімді бағасы оның таралуына ықпал етті.

2021 жылы синтетикалық психостимуляторлардың рөлі едәуір күшейді. Басым таралған заттар α -PVP және мефедрон болып, олардың заңсыз айналымдағы орны нығайды. Марихуана мен гашиш қолдану фактілері сақталса да, салыстырмалы түрде төмендеді. Бұл кезеңде синтетикалық заттардың заңсыз айналымдағы үлесі өсіп, олар басымдыққа ие бола бастады.

2022 жылы синтетикалық есірткілердің басымдығы айқын көрінді. Мефедрон, α -PVP, сондай-ақ МДМА (экстази) ірі және аса ірі мөлшерде жиі анықталды. Дәстүрлі өсімдік тектес есірткілер (марихуана, гашиш) әлі де қолданылғанымен, олардың үлесі синтетикалық психостимуляторлармен салыстырғанда төмен болды. Сонымен қатар, опий секілді опиоидтық заттардың заңсыз қолданылуы азайды. 2021–2022 жылдар кезеңіндегі өсім пандемиядан кейінгі елдегі әлеуметтік-экономикалық тұрақтанумен және қылмыстық контингенттің белсенділігінің артуымен байланысты. Бұл өз кезегінде есірткі, психотроптық заттар мен олардың аналогтарын таратудың жаңа әдістерінің, сондай-ақ олардың түрлерінің көбеюіне алып келді. Жасырын есірткі зертханаларының таралуы белсенді дамыған.

2023 жылы синтетикалық психостимуляторлар толық басымдыққа ие болды. Мефедрон ең кең таралған зат ретінде анықталды, α -PVP заңсыз айналымда жоғары көлемде тіркелді. МДМА қолдану фактілері сақталды, алайда өсімдік тектес есірткілердің (марихуана, гашиш) үлесі айтарлықтай төмендеді. 2023 жылдан бастап нашақорлық деңгейінің өсуі байқалды, тұтынушы сұранысының артуы заңсыз ұсыныстардың көбеюіне ықпал етті.

2024 жылы синтетикалық есірткілердің таралуы одан әрі артты. Дәстүрлі өсімдік тектес есірткілердің қолданылуы сиреп, басым тұтыну синтетикалық психостимуляторларға ауысты. Ең кең таралған заттар: мефедрон, α -PVP және МДМА.

2025–2026 жылдары тек синтетикалық психостимуляторлар қолданылды. Басым топқа α -PVP және мефедрон кірді. Дәстүрлі өсімдік тектес есірткілер мен

опиоидтар заңсыз айналымда сирек кездесетін болды. Синтетикалық заттардың заңсыз айналымы аса ірі мөлшерде анықталды және қауіпті сипатқа ие болды [9].

Осылайша, жоғарыда аталған кезеңдердің мазмұны есірткі қылмысының соңғы 6 жылдағы көріністерінің ерекшелігін айқын көрсетеді, бұл оның күрделі сипатын көрсетеді және мұқият зерттеуді, сондай-ақ бейімделу шараларын қабылдауды талап етеді. Қазіргі уақытта әлемдік деңгейде синтетикалық есірткілердің жаңа түрлері күн сайын пайда болуда, бұл олардың химиялық құрамын өзгертудің шексіз мүмкіндіктеріне байланысты. БҰҰ-ның Есірткі және қылмыс жөніндегі басқармасының (UNODC) мәліметтері бойынша, 2020-2025 жылдар аралығында жаңа психоактивті заттардың (NPS) саны 1000-нан астамға жетті, олардың 80%-ы синтетикалық каннабиноидтер, катинондар және фенэтил-аміндер сияқты топтарға жатады [13].

Бұл жаңашылдық Қазақстан Республикасында да ауқымды мәселеге айналды: есірткілердің прекурсорлары мен компоненттері (мысалы, бір синтетикалық заттың 3 негізгі ингредиенттері) бөлек-бөлек импортталып, ел аумағында араластырылып, сатылады. Нәтижесінде, «alpha-PVP» немесе «MDMB-4en-PINACA» сияқты заттардың аналогтары тез таралады, бірақ оларды анықтау және бақылау қиындайды.

Бұл процесс Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексі және «Есірткі, психотроптық заттар, сол тектестер мен прекурсорлар және олардың заңсыз айналымы мен теріс пайдаланылуына қарсы іс-қимыл шаралары туралы» Заңы аясында реттелуіне қарамастан, тиімсіздік тудырады. Себебі: (1) прекурсорлардың химиялық құрамы үнемі өзгереді, (2) оларды кедендік бақылау кезінде бөлек анықтау қиын (мысалы, құрылыс материалдары немесе фармацевтика түрінде маскирленген), (3) жергілікті лабораторияларда араластыру заңсыз желілердің қолына түседі. 2024 жылы ҚР ІІМ-нің мәліметтері бойынша, есірткі қылмыстарының 35%-ы синтетикалық заттарға байланысты, ал олардың 60%-ы импортталған компоненттерден жасалған [14].

Жоғарыда айқындалған проблемалық аспектілерді Қазақстан Республикасында нашақорлық пен есірткі бизнесіне қарсы іс-қимылдың 2026–2028 жылдарға арналған кешенді жоспарын әзірлеу барысында ұсынымдық негіз ретінде қарастыру орынды деп есептеймін.

Қазақстан Республикасында 2020–2026 жылдары ҚК-нің 297-бабында көзделген қылмыстық құқық бұзушылықтардың тұрақты өсу үрдісі байқалады, бұл есірткі ахуалының күрделенгенін және есірткі құралдарының, психотроптық заттардың және олардың аналогтарының заңсыз айналымы саласындағы қылмыстық белсенділіктің күшейгенін көрсетеді.

ҚК-нің 297-бабы бойынша сотқа жолданған қылмыстық істер санының өсуі, сонымен бір мезгілде ҚПК-нің 35-бабында көзделген негіздер бойынша тоқтатылған істер санының қысқаруымен қатар жүруі сотқа дейінгі тергеп-тексеру нәтижелілігінің артқанын көрсетеді; сонымен бірге, ҚПК-нің 45-бабында көзделген негіздер бойынша тергеп-тексеру мерзімдерінің тоқтатылуы санының артуы есірткі қылмыстарын жасаған адамдарды анықтау және оларды

іздістірумен байланысты жүйелі проблемалардың сақталып отырғанын растайды.

Өңірлік талдау Қазақстандағы есірткі қылмыстылығының аумақтық тұрғыдан айқын әркелкі сипатқа ие екенін көрсетеді: қылмыстардың ең жоғары шоғырлануы ірі қалаларда, экономикалық белсенді және көші-қон ағыны жоғары өңірлерде, сондай-ақ транзиттік әлеуеті жоғары аумақтарда тіркеледі. Бұл нақты өңірлердің ерекшеліктерін ескере отырып, есірткі қылмыстылығының алдын алу мен жолын кесуге сараланған тәсілді қолдану қажеттілігін айқындайды.

Қазақстан Республикасында 2020–2026 жылдардағы есірткі қылмыстылығы дамуының негізгі үрдісі дәстүрлі есірткі құралдарын синтетикалық психостимуляторлардың, ең алдымен α -PVP, мефедрон және МДМА-ның біртіндеп ығыстыруы болып табылады. Аталған трансформация заңсыз есірткі нарығы құрылымының өзгергенін, қылмыс жасау тәсілдерінің күрделенгенін және есірткілердің заңсыз айналымының қоғамдық қауіптілігінің артқанын білдіреді.

Есірткі қылмыстылығының өсуінің негізгі себептерінің бірі қылмыстық ортаның әлеуметтік-экономикалық және дағдарыстық жағдайларға бейімделуі болып табылады. Пандемия, экономикалық тұрақсыздық, әлеуметтік шиеленістің өсуі, өткізудің байланыссыз тәсілдерінің дамуы, жасырын есірткі зертханаларының көбеюі және жеткізудің трансұлттық арналарының жандануы Қазақстанда синтетикалық есірткілердің жедел таралуына ықпал еткен факторлар болды.

Қазіргі заманғы есірткі қылмыстылығы заңсыз есірткі айналымының трансформациялануының жаһандық үдерістерімен тығыз байланыста дамып келеді, соның ішінде жаңа психоактивті заттардың жедел пайда болуымен, прекурсорлардың химиялық құрамының өзгеруімен және компоненттерді ел аумағында кейіннен араластыру үшін оларды бөлшектеп әкелу схемаларын қолданумен сипатталады. Бұл мән-жайлар аталған саладағы қылмыстарды анықтауды, саралауды және жолын кесуді едәуір қиындатады.

Қазақстан Республикасында есірткілердің заңсыз айналымына қарсы іс-қимылдың қолданыстағы жүйесі нормативтік құқықтық базаның болуына қарамастан, синтетикалық заттарға, прекурсорларға, жасырын зертханаларға және таралудың латентті арналарына байланысты есірткі қылмыстылығының жаңа нысандарын ескере отырып, одан әрі жетілдіруді қажет етеді. Басым бағыт ретінде ведомствоаралық өзара іс-қимылды, аналитикалық болжауды және жаңа қатерлерді ерте анықтау тетіктерін күшейту белгіленуге тиіс.

Есірткі қылмыстылығының даму себептерін, жағдайларын және үрдістерін, оның ішінде шетелдік тәжірибе мен дағдарыстық факторлардың ықпалын ескере отырып, ғылыми негізделген болжау 2026–2028 жылдарға және одан кейінгі кезеңге арналған Қазақстан Республикасында нашақорлық пен есірткі бизнесіне қарсы іс-қимылдың кешенді жоспарын әзірлеудің міндетті негізі болуға тиіс. Мұндай тәсіл қарсы іс-қимыл жүйесіндегі олқылықтарды

уақтылы анықтауға және профилактикалық, жедел және қылмыстық-құқықтық шаралардың тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді.

Қазақстан Республикасындағы 2020–2026 жылдар аралығындағы есірткі қылмыстылығының қазіргі жай-күйі тіркелген қылмыстық құқық бұзушылықтардың тұрақты өсуімен (қылмыстық істер санының 43%-ға өсуі), олардың аумақтық таралуындағы біркелкі еместікпен, заңсыз есірткі нарығы құрылымының синтетикалық есірткілер жағына қарай ығысуымен, сондай-ақ дағдарыстық, әлеуметтік-экономикалық және трансұлттық факторлар ықпалының күшеюімен сипатталады, бұл алдағы жылдарға арналған Нашәқорлық пен есірткі бизнесіне қарсы күрестің кешенді жоспарын қалыптастыру кезінде қарсы іс-қимылдың ғылыми негізделген, болжамдық бағдарланған және өңірлік тұрғыдан сараланған шараларын әзірлеу қажеттілігін айқындайды.

1.3 Интернет желісі арқылы есірткі құралдарын, психотроптық заттар мен олардың аналогтарын тарату схемалары мен тәсілдері

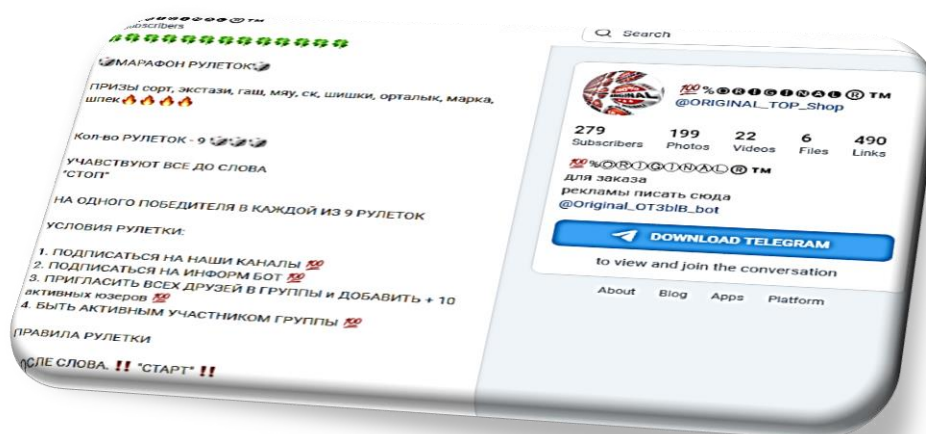
Қоғамдық қатынастарды цифрландыру жағдайында есірткі құралдарының, психотроптық заттардың және олардың аналогтарының заңсыз айналымы интернет-ресурстарды, мессенджерлерді, анонимді байланыс арналарын және қашықтан есеп айырысу тәсілдерін пайдалануға негізделген жаңа ұйымдастырушылық нысандарға ие болуда. Қазіргі заманғы байланыссыз өткізу моделі жоғары деңгейдегі жасырындықпен ғана емес, сонымен қатар ішкі құрылымдылығымен де сипатталады: оның аясында ұйымдастырушы, оператор, дайындаушы, курьер, дроппер және құқыққа қарсы қызметтің үздіксіздігін қамтамасыз ететін өзге де қатысушылар арасында функциялардың тұрақты бөлінісі айқын байқалады. Дәл осы себепті аталған сегментті зерттеу жекелеген эпизодтарды емес, тыйым салынған заттарды интернетке бағдарланған схема арқылы таратудың тұтас жұмыс істеу тетігін қарастыруды талап етеді.

Қатысушылар арасындағы байланыс арналарының цифрлық ортада қалай құрылатынын, нұсқаулардың берілуі қалай ұйымдастырылатынын, төлемдердің анонимдігі қалай қамтамасыз етілетінін және есірткі құралдарының дайындалу немесе сатып алыну кезеңінен бастап түпкілікті тұтынушыға дейінгі қозғалысы қалай үйлестірілетінін талдау ерекше маңызға ие. Ашық желілік алаңдар мен арналарға, соның ішінде [t.me/s/original_top_shop](https://t.me/original_top_shop) форматындағы ресурсқа сілтемелер қамтылған материалдар мысалында интернет-кеңістіктің тек жарнама жасау мен клиенттерді іздеу құралы ғана емес, сонымен бірге қылмыстық инфрақұрылымды басқару тетігі ретінде де пайдаланылатынын айқын көрінеді. Осыған байланысты бұдан кейінгі баяндау аталған схемалардың ұйымдастырушылық құрылымын ашуға, олардың қатысушыларының рөлдерін сипаттауға, қолданылатын коммуникация арналары мен төлем тәсілдерін, сондай-ақ байланыссыз интернет арқылы өткізудің жалпы жұмыс істеу логикасын талдауға арналады.

Есірткі қылмыскерлерінің «Интернет» желісін, ұялы байланыс құралдарын және электрондық төлемдерді пайдалануы мұндай қылмыстарды анықтау процесін күрделі және уақытты қажет етеді.

Біздің ойымызша, мұнда бастапқы нүкте «Интернет» желісінде арнайы желілік ресурсты «ұйымдастырушы» құру болады. Ол кез-келген интернет-форумда автоматтандырылған сайт немесе жеке бет формасын киюі мүмкін.

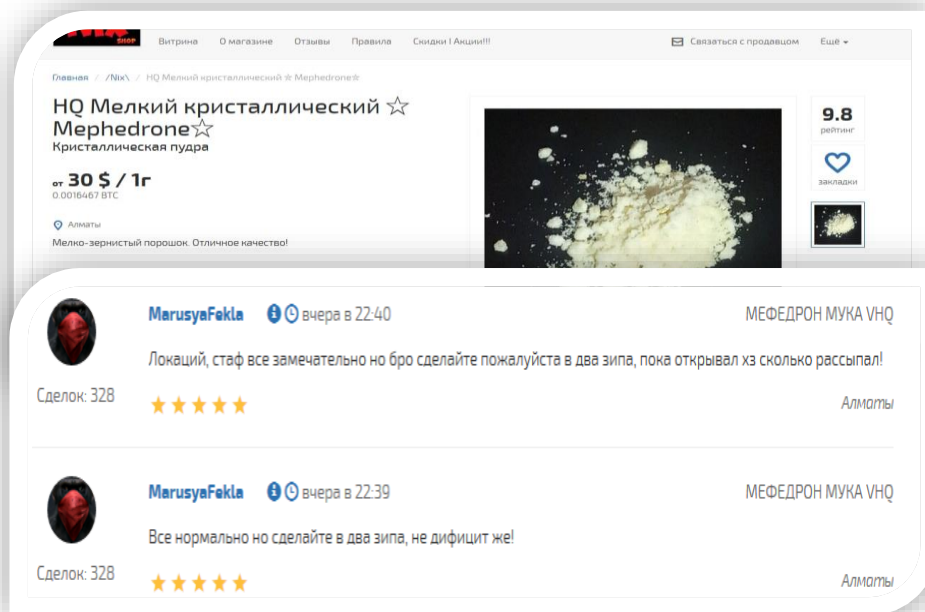
Мысалы: [t.me/s/original_top_shop](https://t.me/original_top_shop) (сурет 2)



Сурет 2 – Instagram әлеуметтік желісінде ашылған паракша

Әдетте мұндай мақсаттар үшін қылмыстық қауымдастық өз ақпаратын орналастыра алатын ұзақ уақыт бойы қалыптасқан сайттар қолданылады: есірткі және психотроптық заттардың жарнамасы, «жаңалықтар» деп аталады, олардың құны, әртүрлілігі, төлем жүйесі және тыйым салынған заттарды кез-келген уақытта және елдің кез-келген жеріне берудің мүмкін нұсқалары.

Интернет-ресурстардың барлық түрлері сайтта «дүкендер» деп аталады, кейбіреулері көп жылдық жұмыс тәжірибесіне ие. Мұндай дүкендерде интернет-сауда үшін барлық қажетті атрибуттар бар: жеңілдіктер жүйесі бойынша мәмілелер жасау мүмкіндігі бар ілулі прайс, алдын-ала келісілген шифрлау желісі бойынша сатушымен байланыс, курьерлік қызмет, клиенттік база және интернет-форум, онда қатысушылар «дүкеннің» жұмысы және «тауардың» сапасы туралы пікірлерімен бөліседі (сурет 3).



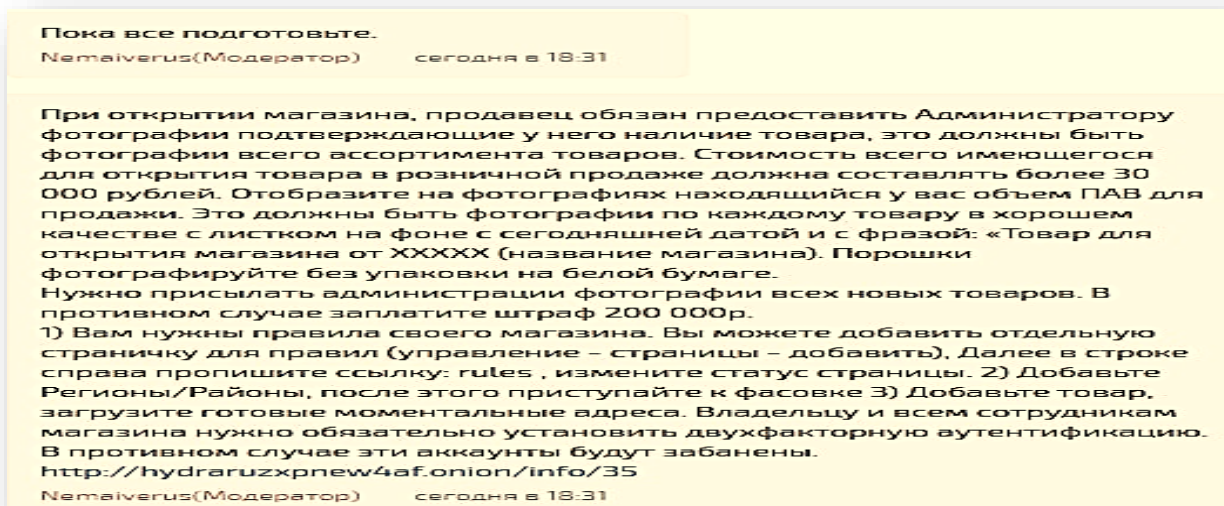
Сурет 3 - Интернет-ресурстарындағы дүкеннің жұмысы және тауардың сапасы жазылған сайт

Есірткі/психотроптық затты сатудың осындай схемасын жүзеге асыру үшін ұйымдасқан қылмыстық топ құрылады, оның құрамына негізінен мыналар кіреді:

«Ұйымдастырушы» ол «үйлестіруші, дилер» ұйымдасқан қылмыстық топ немесе қылмыстық қоғамдастық мүшелерінің есірткі өндіру, сатып алу, буып-түю, кірісті бөлу, ақпараттық және төлем ресурстарының желілік жұмыс істеуін ұйымдастыру жөніндегі іс-әрекеттеріне жалпы басшылықты жүзеге асырады. Оның рөлі көбінесе интернет-ресурсты ұйымдастыруға, есірткі мен психотроптық заттардың ірі партияларын сатып алуға, буып-түюге, ақшаны жылжыту және алу схемасын жасауға байланысты. Ол сондай-ақ есірткі өндірушілермен және жеткізушілермен келіседі.

Мұндай ресурстардың ұйымдастырылуы мен қызметінің ерекшелігі бұрыннан жеке, автономды түрде пайдаланылатын санаттан интернет кеңістігінде жүйелі түрде ұйымдастырылған, біріктірілген және жақсы үйлестірілген санатқа көшті. Бұл ретте, оған қатысатын адамдар оларды анықтау үшін кедергілер тудыратын арнайы әдістерді пайдалана отырып, оның ішінде шетелде де болуы мүмкін.

«Ұйымдастырушы» өз функцияларын орындау үшін міндетті болып табылатын ҰҚТ-ның әрбір мүшесі үшін рөлдерді, сондай-ақ ережелер мен міндеттерді нақты бөледі. Осы ережелер бұзылған жағдайда «қатаң айыппұлдар» да белгіленеді (сурет 4 және 5)



Сурет 4 - ҰҚТ-ның әрбір мүшесіне қойылатын ереже мен талаптар



Сурет 5 - ҰҚТ-ның әрбір мүшесіне қойылатын талаптар

ақпаратты орналастыру, сатуды бақылау. Сатып алушылардан тапсырыстар алады, төлем процесін бақылайды, «кепілгерлерге» ақпарат береді және олардан кэштердің орындары туралы ақпарат алады, олар туралы сатып алушыларға хабарлайды. Ол сондай-ақ клиенттерге жеке хабарламаларда жауап береді, сатып алушының шартты жерде есірткі затын таппау фактілері бойынша дүкен атынан пікірталастарда сөйлейді. «Интернет» байланысы арқылы өндірушіден клиентке дейін сату процесін бақылауды реттейді.

«Дроперлер» кәсіпорындарды тіркеу, ешкім бермейтін несиелер алу, WebMoney, Qiwi - немесе Яндекс аттестаттарын тіркеу үшін қолданылады.

«Өндіруші» ол «аспаз» есірткі психотроптық препараттарды синтездейді, өсіреді және өндіруді жүзеге асырады (әдетте жасырын «зертханаларда»), олардың көтерме партияларының жасырын сақталуын қамтамасыз етеді және сақтау мекенжайлары мен координаттарын операторға береді. «Курьер», «жеткізуші», «экспедитор» рөлі дайындалған есірткі/ психотроптік заттар партияларының сақтау мекенжайларын алу, әрі қарай оны «жасырып» қою және сақтау мекенжайын операторға хабарлау болып табылады.

«Өнім беруші» операторға мекенжайы мен сақтау координаттарын хабарлайды, ол өз кезегінде қылмыстық топтың келесі қатысушысына есірткі/ психотроптық заттың орналасқан жерін хабарлайды.

Қылмыстық топқа қатысушының өткізу процесін негізгі реттеуші «оператор» ол «диспетчер» болып табылады, оның міндеттері: «дилерге» депозит түрінде кепілдік енгізу, «кладменге» көтерме партияның мекен-жайын беру, есірткі/психотроптық заттың болуы туралы жедел дүкендер базасында

Кассалар, сәлемдемелер мен ақша аударымдарын алу. Дропер төлем терминалдары, банктік шоттар арқылы, ұялы байланыс қызметтерінің төлем карталарынан түскен ақшаны алады, оларды ұйымдасқан қылмыстық топтардың немесе қылмыстық қауымдастықтардың қатысушылары арасында қолма-қол ақшаға айналдырады және таратады.

Қажет болған жағдайда «дилер» белгілі бір өңірде есірткі заттарын өткізуді ұйымдастыруға жауапты «өңірлік менеджер» деп аталатын қатысуға тартылады. Оның міндеттеріне топтың басқа қатысушыларын таңдау, олардың қызметін бақылау, олардың арасында туындайтын даулы мәселелерді шешу, сондай-ақ есірткі мен психотроптық заттарды жеткізудің логистикалық схемаларын әзірлеу, сондай-ақ жабық ақша алу кіреді.

«Кладмен» ол «мастер-кладмен», «кладовщик» оның міндетіне «оператордан» есірткі құралдары мен психотроптық заттар партиясының орналасқан жерінің мекенжайын алу, есірткіні шағын партияларға буып-түю, оларды кәштерге салу және олардың орналасқан жері туралы ақпаратты «операторға» беру кіреді.

Қарастырылып отырған топтағы қажетті буын - «курьер», «кепілгер», «минер». Есірткі бизнесі бірнеше жылдан бері бетбелгілер арқылы жұмыс істейді. Есірткінің дозасы көзге көрінбейтін жерде жасырылады. Сатып алушы ақша аударғаннан кейін, олар бетбелгі орналасқан жерді атайды.

Есірткіні тікелей аулаларға тарататын адамдар - «закладчиктер». Кепілгердің негізгі жұмысы: мастер-кладменмен оқшауланған жерде жасырылған «қазынаны» табу (қылмыстық желіде жоғары деңгейге), орау, тарату, мекен-жайын, орнын және ерекше белгілерін, атап айтқанда, есірткі немесе психотроптық заттың орналасқан жерінің геолокация деректері мен фотосуреттерін сипаттаумен: «үшінші кірпіштің артында, астында, төбесінде», «гараждың жанындағы құбырда».

Әрбір бетбелгі үшін мұндай «маман» ақша алады, сонымен қатар кепіл беруші тауар бағасының мөлшерінде кепілді аударады, ал егер бетбелгіні клиент таппаса, олар кепілден шегеріледі.

«Трафарет» ол «граффитчик» telegram немесе сайттың мекен-жайында дұрыс лақап аты бар Трафарет немесе граффити, бояу цистернасы, ыңғайлы ескі киім, фонарь және смартфон-бұл сіздің рөліңізді орындау үшін қажет нәрсе. Мақсат-қабырғаға, билбордтарға, гараждарға және басқа да адамдар көп жиналатын орындарға есірткі дүкенінің мекен-жайы туралы қарапайым граффити қолдану.

Осы мақсаттар үшін жалданған «жарнама беруші» есірткі заттарын сатуды осылайша ілгерілетуге міндетті, осылайша экономика тілінде «дүкеннің тұрақты дамуы жүреді». Бұл жағдайда интернет-ресурстар да, үйлердің қабырғаларында, кіреберіс есіктерінде, терминалдарда, қоршауларда, жиектерде, металл құрылымдарда және тағы басқа трафарет жазулары түрінде күнделікті кездесетін қарабайыр қалалық «жарнама» да қатысуы мүмкін.

Көбінесе «боттар» деп аталатын сайттардың әкімшілері ретінде қолданылады. Желілік ресурстар өз кезегінде басқа елдерде орналасқан серверлерде құрылуы мүмкін, бұл оларға қосымша қастандықты қамтамасыз етеді. Бұл ретте есірткі құралдарын сатып алу-сату схемасының барлық қатысушылары негізінен бір-біріне анонимді болып қалады.

Есірткі құралдары мен психотроптық заттарды сатудың осындай схемасын жүзеге асыру үшін ҰҚТ құрылады: (сурет 6)



Сурет 6 – ҰҚТ-ның мүшелері

Әрине, бұл схема жағдайға байланысты өзгеруі мүмкін, бұл топқа алдын-ала қарастырылған рөлі бар жаңа қатысушыларды тартады. Бір адам бір уақытта қылмыстық топта бірнеше рөл атқара алады (яғни ұйымдастырушы-оператор, өндіруші – жеткізуші және т. б. д.) егер біз қылмыстық топтың есірткі сату схемасын жалпы қарастыратын болсақ, онда «оператордан» интернет-параққа тапсырыс берген сәттен бастап, содан кейін электронды төлем арқылы қажетті ақша қаражатын қолма-қол ақшасыз аударып, соңында есірткі заттарын салу орнының мекен-жайын алған сәттен бастап барлық кезеңдерде оның айрықша қастандығын атап өткен жөн.

Байланыссыз сату қызметін ұйымдастыру бірнеше негізгі шарттарды қамтиды:

- ақша қаражаты аударылатын шоттың (электрондық әмиянның) болуы;
- «сатушымен» байланыстың болуы (ұялы байланыс, IR-телефония (Skype), интернет-мессенджерлер (Viber, Whatsapp, Telegram және т. б.), әлеуметтік желілер (Instagram қосымшалары, Mail.ru, TikTok, Facebook, Вконтакте және т. б.)

- әдетте есірткі құралдары мен психотроптық заттарды төлеу есебіне түсетін ақшалай қаражатты басқаруды жүзеге асыратын үйлестірушінің болуы;

- үйлестірушінің сыбайластарының болуы («кепілгерлер», басқа аймақтардағы немесе «филиалдар» деп аталатын өкілдер және т. б.);
- есірткі құралдары мен психотроптық заттарды заңсыз өткізуден алынған ақша жіберілетін түрлі «электрондық әмияндарды» пайдалану арқылы ақша қаражатының қозғалысының көп деңгейлі схемаларын қалыптастыру;
- ақша қаражатын қолма-қол ақшаға айналдыру жүйесін, оның ішінде криминалдық активтерді шетелге банк құралдары арқылы шығару схемаларын (шоттар, оларға «байланған» банк карталарын қоса алғанда және т.б.) дамыту.

Есірткі құралдарын, олардың аналогтарының психотроптық заттарын және есірткі тұтынушыларға прекурсорларды өткізу схемасы

Интернет желісіндегі сатушы мен клиент арасындағы Есірткі құралдары мен психотроптық заттарды өткізудің кез келген схемасы екі кезеңге бөлінеді:

1 кезең: Есірткі құралын, психотроптық затты сатып алу туралы келіссөздер хат алмасу және төлемді қолма-қол ақшасыз тәсілмен жүзеге асыру.

2 кезең: Сатушыдан есірткі құралының/психотроптық заттың жасырын салынған жерінің мекенжайын немесе оны жеткізу/алу тәсілін алу.

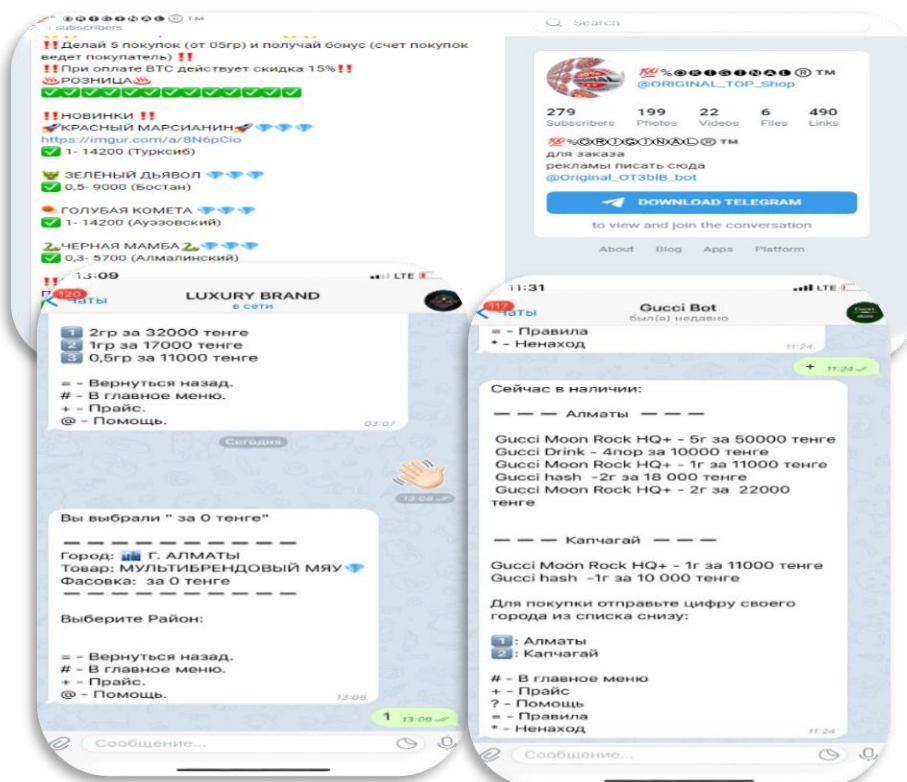
Есірткі мен психотроптық заттардың заңсыз айналымына қарсы іс-қимылдың қалыптасқан тәжірибесіне сүйене отырып, ақша ағынының кең таралған тәсілдерін бөліп көрсетуге болады. Интернетте сатуды жүзеге асырудың көптеген схемалары бар және әр жағдай әр түрлі. Ең көп таралған схема келесідей (сурет 7)



Сурет 7 - Есірткі мен психотроптық заттардың Интернет желісі арқылы заңсыз айналымының кең таралған схемасы

1. Сатушымен байланысу үшін байланыс деректерін көрсете отырып, «Интернет» желісінде есірткі немесе психотроптық заттарды сату туралы хабарландыруды орналастыру. Хабарландыруларды орналастыру

мамандандырылған сайттарда, форумдарда, хабарландыру тақталарында, әлеуметтік желілерде жүзеге асырылады (сурет 8).

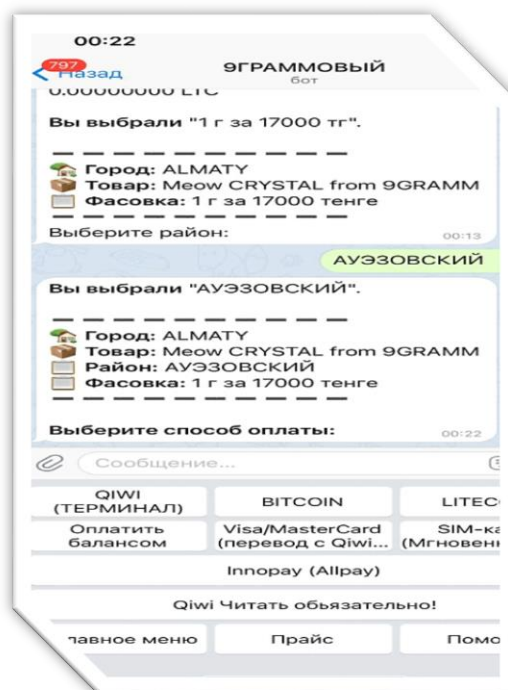


Сурет 8 - «Интернет» желісінде есірткі немесе психотроптық заттарды сату туралы қойылған хабарландырулар

1. Сатып алушы алынған байланыс деректері бойынша сатушымен байланысады, есірткі, психотроптық зат сатып алу туралы келіседі, төлем үшін деректемелер алады (сурет 9).



Есірткі сатып алғысы келетін адам сатушымен алдын ала уағдаластықтан кейін қажетті соманы кейіннен сатушының қарамағына түсетін банктегі шотқа/ банк картасына/ телефон нөміріне аударады. Немесе мобильді банкинг жүйелерін қолданады (мысалы, қосымша Kaspi.kz).



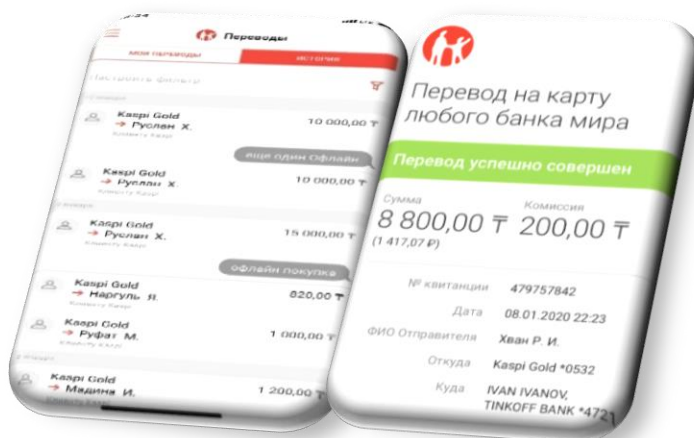
Сурет 9 - «Интернет» желісі арқылы сатушы мен сатып алушының арасындағы хат алмасулар

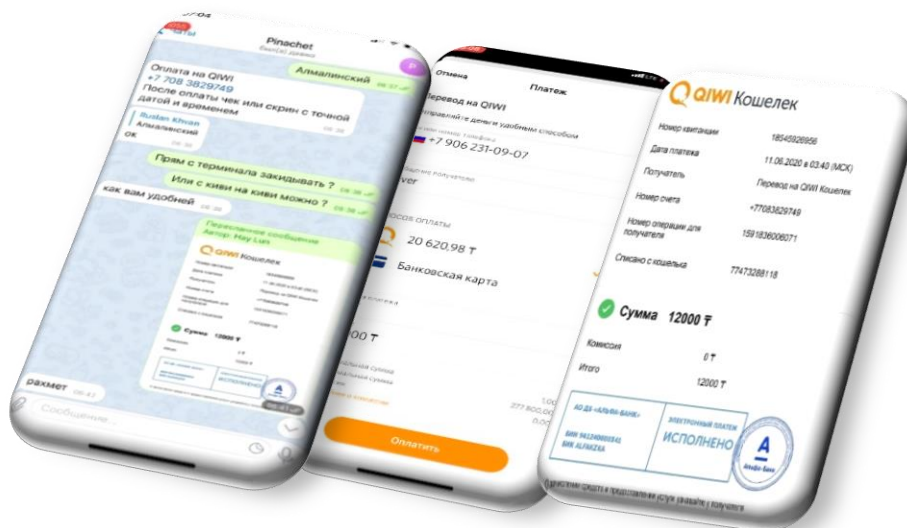
3. Сатып алушының сатып алынған қаражатты/затты төлеуі көбінесе электрондық төлем жүйелерін, яғни қолма-қол ақшасыз тәсілмен жүзеге асырылады (суретті қараңыз. 10):

- Ақша, мысалы, «Яндекс.Касса» сияқты электрондық төлем жүйесін және басқа да әдістерді пайдалану арқылы аударылады.

- Банктік шот ашпай электрондық ақша аударымдары жүйесі арқылы есеп айырысуды жүзеге асыру. Мұндай схема шет мемлекеттерден героинді жеткізуді және өткізуді ұйымдастыруға тән (мысалы, «алтын тәж – ақша аударымдары» мобильді қосымшасы);

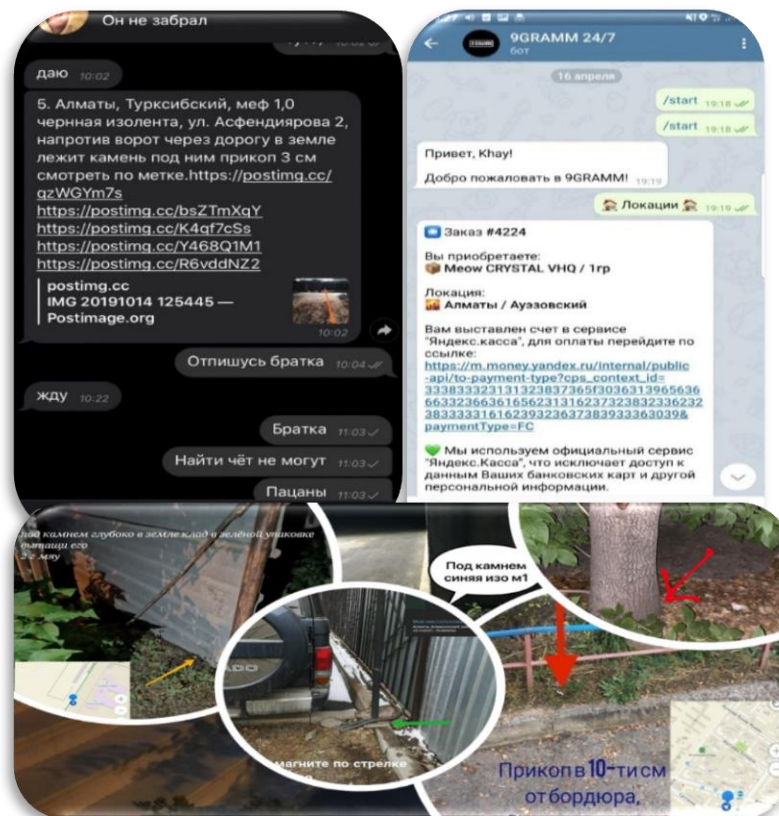
- Ең көп таралған әдіс-QiWI төлем терминалын пайдалану арқылы - «әмиян», «бағдарламалық әмияндар», криптовалюта есептеулері (мысалы, «биткоин» пирингтік төлем жүйесін пайдалану (сурет 10).





Сурет 10 - электрондық ақша аударымдары жүйесі

4. Сатушының клиентке геолокацияның сипаттамасымен және нақты деректерімен бетбелгі қою орнының мекенжайы мен фотосуретін беруі (сурет 11).



Сурет 11 – Сатушы сатып алушыға геолокация, мекенжай және орынның фотосын ұсынуы

Осы бөлімде интернет желісі арқылы есірткі құралдарын, психотроптық заттар мен олардың аналогтарын заңсыз тарату тетіктері кешенді түрде қарастырылды.

С.М. Абижановтың ғылыми еңбегіне сәйкес «қазіргі кезеңде есірткі қылмыстары дәстүрлі әдістерден цифрлық ортаға ауысып, жоғары деңгейде ұйымдастырылған, құрылымдалған және жасырын сипатқа ие болды. Интернет-ресурстар, мессенджерлер, әлеуметтік желілер және электрондық төлем жүйелері қылмыстық қызметтің негізгі құралдарына айналған» [15].

Анықталғандай, мұндай заңсыз қызметті жүзеге асыру үшін нақты рөлдер мен функцияларға бөлінген ұйымдасқан қылмыстық топтар құрылады. «Ұйымдастырушы», «оператор», «өндіруші», «кладмен», «курьер», «дропер» және басқа да қатысушылардың өзара үйлесімді әрекеті есірткі айналымының толық циклін қамтамасыз етеді. Бұл құрылым қылмыстық қызметтің тұрақтылығын арттырып қана қоймай, оны әшкерелеуді едәуір қиындатады.

Интернет арқылы есірткі өткізудің негізгі ерекшеліктерінің бірі - байланыссыз (контактсыз) сату тәсілінің кеңінен қолданылуы. Сатып алушы мен сатушының тікелей байланысының болмауы, геолокация арқылы «жасырып қалдыру» әдістері, сондай-ақ төлемдердің электрондық форматта жүзеге асырылуы құқық қорғау органдары үшін қосымша кедергілер туғызады. Сонымен қатар, қаржы ағындарының көпдеңгейлі және күрделі схемалары, криптовалюталарды пайдалану және шетелдік серверлерді қолдану қылмыстық әрекеттердің трансұлттық сипатын күшейтеді.

Осылайша, интернет желісі арқылы есірткі құралдарын тарату қазіргі заманғы ақпараттық технологиялардың мүмкіндіктерін белсенді пайдаланатын, жоғары ұйымдастырылған және латентті қылмыстық қызмет түрі болып табылады. Бұл жағдай құқық қорғау органдарынан жаңа тәсілдер мен заманауи цифрлық құралдарды енгізуді, сондай-ақ халықаралық ынтымақтастықты күшейтуді талап етеді.

2 Есірткі, психотроптық заттар мен олардың аналогтарын өткізуге қарсы іс-қимыл жөніндегі заңнаманы және құқық қолдану практикасын жетілдіру

2.1 Интернет желісі арқылы есірткі құралдарын, психотроптық заттарды және олардың аналогтарының таратумен күресу жүйесі: Қазақстан Республикасының тәжірибесі және шетелдік практикасы

Т.А. Ажакина, Э.А. Бабаянның пікіріне сәйкес «соңғы онжылдықта «Интернет» арқылы есірткі саудасы жаһандық қауіпсіздік пен халықтың денсаулығы үшін ең өзекті және қауіпті мәселелердің біріне айналды» [16].

А.Н. Волощуктің ойынша «Интернет байланыс пен ақпарат алмасудың қуатты құралы бола отырып, есірткі құралдарын қылмыскерлерге, соның ішінде есірткі сатушыларға тарату үшін ыңғайлы платформа жасайды, бұл мемлекеттер мен халықаралық ұйымдар алдында жаңа сын-қатерлер тудырады. Осы тұрғыдан алғанда, «Интернет» арқылы есірткі саудасымен күресудің тиімді стратегияларын әзірлеу тек ұлттық күш - жігерді ғана емес, сонымен қатар халықаралық күш - жігерді де қажет етеді» [17].

Интернет арқылы есірткі саудасы - бұл «қараңғы Интернет» (Dark web) желісіндегі жасырын сайттарды қоса алғанда, әртүрлі онлайн платформалар арқылы есірткі сатумен байланысты заңсыз операциялар желісі. Бұл құбылыс 2000-шы жылдардың аяғынан бастап интернеттің анонимділігі мен орталықсыздандырылуы қылмыскерлерді тарта бастаған кезден бастап белсенді дами бастады.

Ю.Н. Людкевичтің пікіріне сәйкес «есірткі сатушылар өз қызметін құқық қорғау органдарынан жасыру үшін әртүрлі технологиялар мен әдістерді пайдаланады. Анонимді криптовалюталар есептеу үшін, кодталған хабарламалар және шифрланған веб - сайттарды қолданады» [18].

А.Н. Волощуктің талдауына сәйкес «есірткі саудасының ең танымал платформаларының бірі - 2013 жылы Халықаралық операция кезінде жабылған «Жібек жолы». Алайда, одан кейін басқа, жиі қорғалатын және қол жетімді емес онлайн – нарықтар пайда болды, бұл құбылыспен күресуді қиындатады» [17].

С.В. Наймушиннің ойынша «негізгі мәселе – қылмыскерлердің жеке басын және орналасқан жерін жасыруға мүмкіндік беретін анонимділіктің жоғары деңгейі, бұл тергеу мен ұстауды қиындатады. Көптеген есірткі сатушылар халықаралық деңгейде жұмыс істейді, бұл әртүрлі елдер мен құқық қорғау органдары арасындағы күш – жігерді үйлестіруді талап етеді» [19].

Зерттеулер көрсеткендей, «Интернет» арқылы есірткі айналымы, оны дәл бағалау қиын болса да, жылына бірнеше миллиард долларды құрайды. Есірткі сатушылар онлайн-нарықтарды тыйым салынған заттармен сауда жасау үшін ғана емес, сонымен қатар дәстүрлі бақылау әдістерімен анықтау қиын синтетикалық есірткілерді сату үшін де пайдаланады.

Л.А. Прохоров, М.Л. Прохорованың ғылыми еңбектеріне сәйкес «шетелдік заңнаманы талдау қазіргі уақытта әлемнің барлық дерлік елдерінде есірткі мен

психотроптық заттардың айналымына байланысты мәселелерді реттейтін құқықтық нормалардың жиынтығы бар екенін көрсетеді. Бұл нормалардың болуы есірткі айналымын мемлекеттік бақылау қажеттілігіне және мемлекетаралық қатынастар деңгейінде халықаралық-құқықтық міндеттемелердің болуына байланысты» [20].

О.Г. Савчишкина, Г.И. Степановтың талдауына сәйкес «қазіргі заң шығарушылардың қылмыстық-құқықтық ықпал ету құралдарын анықтауға деген көзқарастары монотондылықпен ерекшеленбейді, кейде айтарлықтай ерекшеленеді. Нашәқорлық пен есірткіге қарсы іс-қимыл саласындағы қылмыстық саясаттың сипатына байланысты мемлекеттердің келесі топтарын ажыратуға болады» [21].

Бірінші топқа жұмсақ (либералды) заңнамасы бар мемлекеттер кіреді (Австрия, Дания, Испания, Италия, Нидерланды, Португалия, Швейцария, Эстония). Бұл елдерде есірткіні сату және өндіру үшін қатаң жауапкершілік белгіленеді.

Мемлекеттердің екінші тобына заңнама неғұрлым талданған және сараланған елдердің көпшілігі (Австрия, Бельгия, Болгария, Ұлыбритания, Греция, Израиль, Люксембург, Франция, Жапония және т.б.) кіреді. Мұндай елдердегі жазалар жасалған қылмыстың сипаты мен ауырлығына сәйкес келеді [21].

Үшінші топқа есірткі саудасымен байланысты қылмыстар үшін жауапкершілікті қамтитын қатаң заңнамасы бар елдер кіреді (Бангладеш, Вьетнам, Иран, ҚХР, Куба, Малайзия, БАӘ, Оман, Пәкістан, Сауд Арабиясы, Сингапур, Сирия, Тайланд), өмір бойына бас бостандығынан айыру және өлім жазасына дейін. Мысалы, Иранда 1989 жылғы Заңға сәйкес жыл сайын бірнеше жүз қоғамдық өлім жазасы жүзеге асырылады. Сингапур заңы сәйкес адамда 15 грамнан астам героин, 30 грамм морфин немесе 500 грамм марихуана табылған жағдайда өлім жазасын қарастырады [22].

Төртінші топқа есірткінің заңсыз айналымы үшін жауапкершілік туралы қылмыстық заңнаманы қалыптастыру сатысында тұрған және қылмыстық саясат нақты анықталмаған мемлекеттер (ең алдымен Африка мен Латын Америкасы) кіреді [23].

Атап айтқанда, халықаралық құқықтық актілер қылмыстық жазаланатындар санатына жататын жекелеген әрекеттер үшін жауапкершілікті белгілемейді, ал кейбір азаптаулар үшін шамадан тыс қатаң жауапкершілік басқа құқық бұзушылықтарға қатысты экстремалды либерализммен бірге жүреді [24]. Кейбір мемлекеттердің тәжірибесіне жүгінсек, осы мәселені шешудің қолданыстағы тәсілдерінің қайшылығын көруге болады. Сонымен, Голландияда қылмыстық құқықтың жекелеген бөлімдері арнайы заңдармен және жергілікті заң шығарушылардың ережелерімен реттеледі.

Атап айтқанда, есірткі әрекеттері үшін жауапкершілікті реттеу 1928 жылғы опиум туралы заңда қамтылған бұл заң героин, кокаин, LSD және амфетаминдерді сақтауға және пайдалануға тыйым салады, бірақ осы мақсат

үшін кейбір қарасора өнімдерін пайдалануға және сақтауға мүмкіндік береді. Есірткінің кішкене бөліктерін арнайы белгіленген жерлерде - «есірткі дүкендерінде» кедергісіз сатып алуға болады. Сонымен қатар, егер есірткінің едәуір мөлшері анықталса, полиция дереу заңсыз әрекеттерді кесіп өтуге және кінәлілерді жауапқа тартуға бағытталған қатаң шаралар қолданады.

Норвегияның қылмыстық заңнамасы некротикалық заттарды өндіру, әкелу, алу, сақтау, жөнелту немесе тасымалдау үшін жауапкершілікті белгілейді. Мұндай әрекет үшін жаза екі жылға дейінгі мерзімге айыппұл немесе бас бостандығынан айыру түрінде белгіленеді. Бас бостандығынан айырумен қатар айыппұлдар да қолданылуы мүмкін. С.А. Бокерияның ғылыми еңбегінде «біліктілік мән-жайлары болған кезде қылмыс жасалған жағдайда кінәлі адамға он жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыру түріндегі жаза қолданылады. Егер есірткімен заңсыз әрекеттер аса ірі мөлшерде жасалса, онда кінәлі адамға 21 жылға дейін бас бостандығынан айыру қаупі төнеді» [24].

Шет мемлекеттер арасындағы Испанияның қылмыстық заңнамасы талданатын мәселеге жеткілікті либералды көзқараспен сипатталады. Мысалы, Испания ҚК-нің 368-бабы бойынша есірткіні өсіру, өндіру немесе сату, сондай-ақ оларды қолдануға тарту немесе азғыру бір жылдан үш жылға дейін бас бостандығынан айыруға жазаланады [21].

Данияның Қылмыстық кодексі есірткі саудасына байланысты қылмыстар үшін жауапкершілікті негізінен екі бапта анықтайды. Атап айтқанда, сәйкес 191-бабына есірткіге қарсы заңнаманы бұзған адам алты жылға дейін бас бостандығынан айырылады. Егер есірткі көп мөлшерде жеткізілсе, жаза он жылға дейін бас бостандығынан айырылуы мүмкін. Бұл ретте есірткі құралдарын одан әрі өткізу мақсатында импорттаушы экспорттаушы, сатып алушы, дайындаушы, алушы, өндіруші және Иеленуші тұлғаға қатысты осындай жаза қолданылуы тиіс.

Осы бапқа қосымша өзін немесе басқа адамды есірткі сатудан түскен пайданың бір бөлігімен алатын немесе қамтамасыз ететін, сондай-ақ есірткіні сақтаудан, тасымалдаудан, беру кезінде көмек көрсетуден пайда алатын кез келген адам алты жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жатады [24].

Болгария Республикасының Қылмыстық кодексінде есірткінің заңсыз айналымына байланысты қылмыстар туралы нормалардың жеткілікті кеңейтілген жүйесі бар. Мәселен, 354а-бабына сәйкес «есірткі құралдарын тиісті рұқсатсыз өндіретін, өңдейтін, сатып алатын, тарататын, сақтайтын, сүйемелдейтін, тасымалдайтын немесе тасымалдайтын адам мұндай әрекеттерді жасағаны үшін он жылдан он бес жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға және 10-нан 100 мың левке дейінгі мөлшерде айыппұл салуға жазаланады».

Егер ұсталған кезде сатып алынған, сақталатын немесе тасымалданатын заттардың саны есірткіні пайдаланудың біржолғы дозасынан аспайтын болса, Болгарияның қылмыстық заңнамасында есірткі құралдарына немесе олардың

аналогтарына тәуелді адам іс-әрекет жасаған жағдайда жазадан босату негіздері көзделеді.

Францияның Қылмыстық кодексінде есірткінің заңсыз саудасы туралы мақала бар. Онда осы қылмыстың объективті жағы барынша ашылады, ол мынадай әрекеттерді қамтиды: есірткі құралдарын заңсыз өндіру, дайындау, импорттау, экспорттау, тасымалдау, сақтау, ұсыну, беру, сатып алу немесе заңсыз пайдалану, сондай-ақ осы мақсаттарда қылмыстық топты басқару және ұйымдастыру. Францияның Қылмыстық кодексі бұл қылмысты жасағаны үшін жазаны едәуір күшейтті. Мұндай қылмыстар үшін Санкциялар өте қатал, соның ішінде өмір бойына бас бостандығынан айыру және 50 000 франкке дейін айыппұл [21].

АҚШ-та есірткі сатушылар үшін өлім жазасын қарастыратын бірқатар заңдар бар. Есірткіге қатысты заңсыз әрекеттер үшін жауапкершілік жекелеген Штаттардың Қылмыстық кодекстерінде де қарастырылған (мысалы, Огайо Қылмыстық кодексінің 2915-тарауы, Нью-Йорк Қылмыстық кодексінің 221- 222 баптары, Джорджия Қылмыстық кодексінің 13-тарауы).

Американың кейбір штаттарында есірткіні заңсыз сатқаны немесе сақтағаны үшін жаза кісі өлтіру, зорлау, ұрлауды қоспағанда, көптеген басқа ауыр қылмыстарға қарағанда қатал. Жасөспірімдер мен жастар ортасында (мектептерде, колледждерде және т.б.) есірткі құралдарын таратуға бағытталған іс-әрекеттер жауапкершіліктің ең қатал түрімен сипатталады. Айта кету керек, шет елдердің көпшілігінің қылмыстық заңнамасы адамды есірткімен заңсыз әрекеттері үшін қылмыстық жауапкершілікке тартқан кезде құқық пайдаланушының Қылмыстық кодекске енгізілмеген есірткі құралдарының арнайы тізімдеріне немесе тізімдеріне жүгінуін көздейді. Ерекшелік-Джорджия штатының (АҚШ) Қылмыстық кодексі, онда арнайы бақылаудағы есірткінің толық тізімі бар.

Осы нормативтік актіге сәйкес мемлекетке 400 г-нан астам кокаинді сату, өндіру, тарату немесе әкелу 25 жылға дейін бас бостандығынан айырумен және бір миллион доллар айыппұлмен жазаланады («а» тармағының 16-13-31-бабы).

Есірткі құралдарының заңсыз айналымына қарсы іс-қимыл туралы көптеген нормалар ҚХР ҚК-де қамтылған: контрабанда, тасымалдау, өткізу, есірткі өндіру (347-бап); есірткіні ірі мөлшерде заңсыз сақтау (348-бап); есірткі контрабандасымен, саудасымен, тасымалдаумен, өндірумен айналысатын қылмыскерлерге жәрдемдесу; есірткіні өткізумен байланысты қылмыстық кірістерді жасыру (349-бап); мемлекет аумағында есірткі құралдарының айналымы қағидаларын бұзу (350-бап); құрамында есірткі заттары бар апиын көкнәрін, қарасораны және басқа да өсімдіктерді заңсыз өсіру (351-бап); Есірткі заттары бар өсімдіктердің өміршең тұқымдарын немесе көшеттерін заңсыз сату, тасымалдау, тасымалдау, сақтау заттар (352-бап); есірткіні қолдануға басқа адамдарды тарту (353-бап); есірткіні қолдануға жағдай жасау не үй-жайларды ұстау (354-бап); Медициналық не өзге де қызметте есірткі құралдарын өткізу

және өткізу қағидаларын бұзу (355-бап); есірткі қылмысын қайта құру (356-бап) [22].

Корея Республикасының Қылмыстық кодексі есірткінің заңсыз айналымына байланысты қылмыстық әрекеттерді «опиумға байланысты қылмыстар» 17-тарауында біріктірді. Осылайша, 198-бап опиум және сол сияқтыларды өндіруге жауапкершілікті қарастырады. Бұл норманың диспозициясында «опиум, морфин немесе олардың туындыларын сату мақсатында өндіретін, импорттайтын немесе сақтайтын адам он жылға дейін ауыр жұмыс ретінде жазаланады» делінген. Корея Республикасының Қылмыстық кодексінде апиын темекі шегуге арналған құрылғыларды өндіруге жауапкершілік белгіленген. Есірткі контрабандасына және кеден өкілдерінің осындай қылмыстар жасауға қатысуына байланысты жағдайлар ерекше атап өтіледі. Мысалы, апиын, морфин немесе олардың өнімдерін, сондай-ақ апиын темекі шегуге арналған құрылғыларды әкелетін немесе әкелуге рұқсат беретін кеден қызметкері кем дегенде бір жыл бойы ауыр жұмыстарға тартылуы керек. Корей заң шығарушысы есірткіні қолданушылар үшін жауапкершілікті 201-бапта бекітті: апиын мен морфин инъекциясын қолданғаны үшін қылмыстық жауапкершілік қарастырылған. Осы қылмысты жасағаны үшін кінәлі адам бес жылға дейінгі мерзімге ауыр еңбек түрінде жазаланады. Есірткіге байланысты қылмыстар үшін қосымша жаза ретінде он жылға дейін дисквалификация немесе жиырма миллион вонға дейін айыппұл салынуы мүмкін. Жапонияда нашақорлықпен күресу 1953 жылғы каннабисті бақылау туралы Заңның, 1954 жылғы апиын туралы Заңның және 1951 жылғы ынталандыруды бақылау туралы Заңның ережелеріне сәйкес жүзеге асырылады [21].

Таяу шет елдердің Қылмыстық кодексінде көзделген есірткінің заңсыз айналымына қарсы күрестің қылмыстық-құқықтық нормалары ерекше қызығушылық тудырады. Сонымен, Украинаның Қылмыстық кодексі осы бағыттағы қылмыстарды «есірткі, психотроптық заттар, олардың аналогтары және халықтың денсаулығына қарсы басқа да қылмыстар» 13-тарауында бекітті (305-320-баптар).

Өзбекстан Қылмыстық кодексінің Ерекше бөлігінің құрылымы есірткі мен психотроптық заттардың заңсыз айналымына байланысты қылмыстар «есірткі мен психотроптық заттардың заңсыз айналымын құрайтын қылмыстар» 19-тарауға бөлінген ең әділ нормаларды бекітті деп айтуға болады. Көрші елдердің Қылмыстық Кодексі бойынша қарастырылып отырған қылмыстардың мәні әр түрлі анықталады: Қырғыз Республикасының, Түрікменстанның, Украинаның, Өзбекстанның Қылмыстық кодексінде есірткі және психотроптық заттар деп түсініледі, ал Әзірбайжан Республикасы мен Молдова Республикасының Қылмыстық кодексінде тек есірткі деп түсініледі. Беларусь Республикасының, Тәжікстанның, Украинаның Қылмыстық кодексі есірткі құралдарының заңсыз айналымына байланысты қылмыстардың объектісі ретінде есірткі құралдары мен психотроптық заттарды ғана емес, олардың прекурсорларын да қарастырады. Бұрынғы ТМД-ның басқа елдерінің Қылмыстық кодексіне

прекурсорлар қылмыс объектісі ретінде тек жеке-жеке енгізіледі. Әзірбайжанның (226-6-бап) және Молдованың (226-6; 225-7-баптары) қылмыстық заңнамасы бірінші кезекте әкімшілік жауапкершілікті көздей отырып, есірткі құралдарын дәрігердің тағайындауынсыз тұтынуды криминализациялайды, яғни адамды есірткі құралдарын қолданғаны үшін бір жыл ішінде әкімшілік жауапкершілікке тарту қылмыстық жауапкершілікке тартудың шарты болып табылады; мұндай қаражатты тал өткізу мақсатынсыз шағын көлемде заңсыз сатып алу және сақтау таяу шет елдердің көпшілігінде ауырлататын мән-жайларсыз өткізу мақсатынсыз құқыққа қарсы іс-әрекеттер жасағаны үшін ең жоғары жаза үш жылдан бас бостандығынан айырудан аспайды (ерекшелік Тәжікстан ҚК-да (201-баптың 1-бөлігі) және Түрікменстан ҚК-да (293-баптың 1-бөлігі), онда ол бес жылдан аспайды жыл).

Беларусь ҚК-де (328-баптың 1-бөлігі), Қырғызстанның ҚК-де (246-баптың 1-бөлігі) және Өзбекстанның ҚК-де (276-баптың 1-бөлігі) есірткімен заңсыз әрекеттері үшін балама жаза ретінде айыппұл қарастырылған. Аса ауырлататын мән-жайлар болған кезде өткізу мақсатында есірткі заттарымен және психотроптық заттармен іс-әрекеттер таяу шет елдердің барлық елдерінің аса ауыр деп жіктеледі (Әзірбайжан ӘК-нен басқа, санаттау институты мүлдем жоқ, ал қоғамдық қауіптілігі жоғары іс-әрекеттер ауыр деп жіктеледі). Бұл ретте көптеген мемлекеттердің ҚК-де (Молдова, Беларусь, Өзбекстан және т.б.) осы қылмыстарды жасағаны үшін он бес жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыру түріндегі ең жоғары жаза белгіленді.

Мұндай әрекеттер Қырғызстан, Тәжікстан және Түрікменстанның Қылмыстық кодексімен қатаң жазаланады, онда бас бостандығынан айырудың ең ұзақ мерзімі жиырма жыл. Мұндай жаза, атап айтқанда, ұйымдасқан топтың өткізу мақсатында есірткі заттарымен қылмыс жасағаны үшін аса ірі мөлшерде көзделген (Тәжікстан Қылмыстық кодексінің 200-бабының 3-бөлігі және Түрікменстан Қылмыстық кодексінің 292-бабының 3-бөлігі); лауазымды адамның қызметтік өкілеттіктерін пайдалана отырып, бас бостандығынан айыру түріндегі жазасын өтеуі (3-бапта көрсетілген). Тәжікстанның Қылмыстық кодексінде 200-бап) [23]. Эстонияның Қылмыстық кодексіне сәйкес (210-2 – бап) есірткі сату мақсатында жасалған әрекеттер салыстырмалы түрде жеңіл бас бостандығынан айыру жазасы деп аталады-екі жылдан бес жылға дейін. Сол әрекеттерді қайталап жасаған кезде адамдар тобы, бұрын осындай қылмыс жасаған адам, сондай-ақ егер бұл әрекеттердің объектісінде есірткі заттарының көп мөлшері болса, жеті жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

Есірткі құралдарының, психотроптық заттардың, олардың прекурсорларының немесе аналогтарының заңсыз айналымына қарсы іс-қимылдың шетелдік тәжірибесін қарауды қорытындылай келе, олардың әрқайсысының өміршеңдігі мен тиімділігі туралы даулар әлі де тоқтамайтынын және есірткі құралдарының барлық жана түрлерінің пайда болуымен және таралуымен күшейе түсетінін атап өткен жөн. Тұтастай алғанда шет елдердің

заңнамасы есірткінің заңсыз айналымына байланысты қылмыстар үшін жауапкершілік нысандары мен шараларын айқындау мәселесіне едәуір дәрежеде сәйкес келеді. Бұл ретте Дания мен Норвегияның қылмыстық заңнамасында мұндай қылмыстардың құрамы бір-екі бапта қамтылған. Болгария, Корея, ҚХР, Украина заңнамасы түбегейлі қарама-қарсы позицияны ұстанады, онда есірткінің заңсыз айналымы саласындағы қылмыстар үшін қылмыстық-құқықтық нормалар жүйесі кеңейеді.

Бірқатар шет елдердің қылмыстық заңнамасында отандық қылмыстық-құқықтық Доктрина мен заңнамада қабылдануы мүмкін оң бағыттар бар. Атап айтқанда, білім беру, демалыс, импорт, мәдениет мекемелерінде есірткі таратушыларға қатысты қылмыстық қуғын-сүргінді күшейту. Сонымен қатар, белгілі бір тәсілдің артықшылықтары туралы нақты қорытынды жасау өте қиын, өйткені олардың әрқайсысының өзіндік артықшылықтары да, айқын кемшіліктері де бар.

«Интернет» арқылы есірткі саудасымен күресу бірқатар күрделі мәселелер мен проблемаларға тап болады:

- Бірге технологиялық мәселелер: криптовалюта және анонимді желілер сияқты технологиялардың қарқынды дамуы процесті қиындатады заңсыз әрекеттерді қадағалау. Анонимизация әдістері сияқты деректерді қорғаудың жаңа құралдары тергеуді қиындатады және қымбаттатады.

- Заңнамалық және құқықтық кедергілер: әр түрлі елдердегі киберқылмыс туралы заңдар әр түрлі болуы мүмкін, бұл құқықтық ынтымақтастық пен тиімді шаралар қабылдауды қиындатады. Кейбір елдерде «Интернет» арқылы есірткі саудасына қарсы күресті реттеу және бірыңғай тәсілдің болмауы проблемалары бар.

- Халықаралық ынтымақтастық: бірлескен операциялардың сәтті мысалдарына қарамастан, елдер арасындағы әрекеттерді үйлестірудегі қиындықтар жалғасуда. Әртүрлі құқықтық жүйелер, тергеудің әртүрлі тәсілдері және кейбір елдердегі проблеманы жете бағаламау тиімді халықаралық тетіктерді құруға кедергі келтіреді.

«Интернет» арқылы есірткі саудасы қоғамға зиянды әсер етеді, соның ішінде есірткіге қол жетімділіктің артуы, тәуелділіктің артуы және онымен байланысты әлеуметтік мәселелер. Интернеттегі есірткі саудасы проблемасы қылмыстық белсенділіктің артуына, соның ішінде онлайн-нарықтарды бақылайтын ұйымдасқан қылмыстық топтардың таралуына әкеледі. Бұл сонымен қатар денсаулық сақтау жүйесіне ауыртпалық түсіреді, өйткені нашақорлар көбінесе мамандандырылған медициналық көмек пен оңалтуды қажет етеді.

Мәселені шешу үшін заңнамаға, құқық қорғау практикасына және қоғамдық білімге жаңа тәсілдерді әзірлеу мен енгізуді жалғастыру қажет. «Интернет» арқылы есірткі саудасын азайту және оның қоғамға тигізетін зиянын азайту үшін халықаралық ынтымақтастықты, ақпарат алмасуды және бірлескен операцияларды жақсартуды жалғастыру маңызды.

«Интернет» арқылы есірткі саудасы қазіргі қоғам үшін ең үлкен қауіптердің бірі болып табылады және жеке адамдарға да, жалпы қоғамға да әсер етеді. Мәселе жаһандық ауқымға ие болуда және оның әсері денсаулық сақтау мен қылмыстан бастап экономикалық қауіпсіздік пен халықаралық саясатқа дейінгі әртүрлі деңгейлерде сезіледі. Технологиялық прогресс, сондай-ақ анонимді желілер мен криптовалюталардың таралуы интернет арқылы есірткі саудасының салдарын болдырмауға және жоюға арналған жаңа мүмкіндіктер. Бұл бөлімде біз «Интернет» арқылы есірткі саудасының қоғамға әсерінің негізгі аспектілерін және осы мәселені шешудің мүмкін жолдарын қарастырамыз.

1. Есірткінің қолжетімділігін арттыру. «Интернет» арқылы есірткі саудасының ең айқын және қауіпті салдарының бірі-есірткінің, әсіресе жастардың қол жетімділігінің едәуір артуы. Сатушы мен сатып алушы арасындағы жеке кездесулерді қажет ететін есірткі саудасының дәстүрлі түрлерінен айырмашылығы, Интернет есірткіні үйден шықпай-ақ жасырын түрде сатып алуға мүмкіндік береді. Бұл есірткі сатып алудағы әлеуметтік кедергілерді азайтады, бұл өз кезегінде тұтынудың өсуіне ықпал етеді, әсіресе жасөспірімдер мен жасөспірімдер арасында. Интернеттегі нарықтар дәрі-дәрмектердің кең спектрін, соның ішінде дәстүрлі тестілеу әдістерімен анықтау қиын жаңа синтетикалық препараттарды сатып алуға мүмкіндік береді. Бұл заттар арзан болуы мүмкін және оларды тұтыну қауіпті болуы мүмкін, өйткені олар әрқашан сапаны бақылаудан өте бермейді.

2. Халықтың денсаулығына қауіп төндіреді. «Интернет» арқылы есірткі саудасы адамдардың денсаулығына өте қауіпті болуы мүмкін есірткі мен жаңа психоактивті заттардың таралуына ықпал етеді. Көптеген сатып алушылар, әсіресе жас сатып алушылар, бұл заттарды қолданудың қауіптілігін түсінбеуі мүмкін, өйткені оларда көбінесе құрамы мен дозасы туралы толық емес немесе дұрыс емес мәліметтер болады. Бұл улану, артық дозалану және басқа медициналық мәселелер қаупін арттырады. Интернет арқылы есірткі тұтынушылардың жас шектеулерінің төмендеуі жасөспірімдер арасында нашарлықтың өсуіне әкеледі. Есірткіге психологиялық тәуелділік көбінесе ерте жастан басталады, бұл созылмалы аурулар, психикалық бұзылулар және өмір сапасының нашарлауы сияқты ұзақ және ауыр зардаптарға әкеледі.

3. Қоғамдық қауіпсіздікке қауіп төніп, қылмыс күшейе түсті. «Интернет» арқылы есірткі саудасы есірткі саудасымен байланысты қылмыстың өсуіне ықпал етеді. Бұрын есірткіні көше желісі арқылы таратумен айналысқан ұйымдасқан қылмыстық топтар қазір өз қызметін шешу үшін анонимді онлайн-нарықтарды белсенді қолданады. Бұл есірткі саудасы, контрабанда, тонау және басқа да зорлық-зомбылық сияқты зорлық-зомбылық қылмыстарының көбеюіне әкелуі мүмкін. Сонымен қатар, алаяқтық, жалғандық, ақшаны жылыстату қылмыстарының саны артып келеді, өйткені есірткі сатушылар өздерінің қаржылық операциялары үшін криптовалюталар мен анонимді арналарды белсенді пайдаланады. Бұл құқық қорғау органдарының қылмыстық желілерді қадағалау және қылмыстың алдын алу міндетін едәуір қиындатады.

4. Қоғам үшін экономикалық ауыртпалық. «Интернет» арқылы нашақорлық пен есірткі қылмысының өсуі де экономикаға теріс әсер етеді. Нашақорлық еңбек өнімділігінің төмендеуіне, аурухана және мүгедектік ұйымдарының көбеюіне, Денсаулық сақтау және әлеуметтік қорғау жүйелеріне жүктеменің артуына әкеледі. Мысалы, нашақорларды емдеу мен оңалтуды қамтамасыз ету айтарлықтай мемлекеттік шығындарды талап етеді. Сонымен қатар, Нашақорлықтың салдары тәуелділіктен зардап шегетін адамдар арасындағы жұмыссыздық деңгейінің жоғарылауын, сондай-ақ құқық қорғау органдарына қосымша шығындарды талап ететін қылмыстың өсуін қамтиды.

«Интернет» арқылы есірткі саудасымен тиімді күресу үшін заңнаманы жақсарту, мониторинг технологияларын дамыту, халықаралық ынтымақтастықты күшейту және білім беру бастамаларын қамтитын кешенді тәсіл қажет. Мәселені шешудің негізгі жолдары:

Заңнамалық реттеуді күшейту. Мәселені шешудің алғашқы қадамдарының бірі-қатаң және заманауи қиындықтарға бейімделген заңдарды қабылдау. Халықаралық деңгейде есірткінің заңсыз айналымымен күресуге бағытталған конвенциялар мен келісімдер бар, бірақ олар интернет пен анонимді желілердің ерекшеліктерін ескере отырып жаңартуды қажет етеді. Мұндай заңдардың маңызды элементі ақпарат алмасу және құқық қорғау қызметін үйлестіру саласындағы әртүрлі елдер арасындағы үйлесімділікті қамтамасыз ету болуы керек. Сондай-ақ, есірткі сатушылардың анонимді есептеулер үшін пайдалануын реттейтін заңнаманы әзірлеу қажет. Ақшаны жылыстатуға және қылмыстық қызметті қаржыландыруға қарсы іс-қимыл жөніндегі халықаралық стандарттарды әзірлеу және енгізу заңсыз операциялардың мүмкіндіктерін азайтуға көмектеседі.

Деректерді бақылау және талдау технологияларын дамыту. Деректерді бақылау және талдау үшін технологияны қолдану "Интернет" арқылы есірткі саудасымен күресуде маңызды рөл атқарады. Жасанды интеллект, Машиналық оқыту және үлкен деректерді талдау сияқты заманауи әдістер құқық қорғау органдарына интернеттегі күдікті әрекеттерді тиімді бақылауға мүмкіндік береді. Арнайы Алгоритмдер онлайн платформалардағы пайдаланушылардың мінез-құлқын талдай алады және әлеуетті есірткі сатушыларды анықтай алады, сонымен қатар криптовалютадағы транзакцияларды бақылай алады. Есірткі сататын Dark web сияқты жасырын интернет-нарықтарды бақылауға ерекше назар аудару керек. Сондай-ақ күдікті қаржылық операцияларды бақылау үшін ірі криптовалюта биржаларымен және платформалармен ынтымақтастық маңызды құрал болып табылады.

Халықаралық ынтымақтастық. «Интернет» арқылы есірткі мәселесі белсенді халықаралық ынтымақтастықты қажет ететін жаһандық сипатқа ие. БҰҰ, Еуропол, Интерпол және ФБР сияқты ұйымдар қазірдің өзінде елдер арасындағы күш-жігерді үйлестіру және интернеттегі заңсыз әрекеттердің алдын алуға бағытталған бірлескен операцияларды жүргізу үшін жұмыс істеп жатыр. Табысты ынтымақтастықтың мысалы ретінде 2020 жылы жүргізілген Disruptor

операциясы болып табылады, онда жүздеген адамдар қамауға алынды, сонымен қатар есірткі желісінің ірі желілері таратылды. Елдердің құқық қорғау операциялары саласында ынтымақтасып қана қоймай, онлайн-есірткі саудасын шектеуге бағытталған тиімді саясаттар мен заңнамалық бастамаларды әзірлеуде тәжірибе алмасуы маңызды. Қылмыстық топтар және олардың қызметі туралы халықаралық ақпарат алмасу жүйесі күшейтілуге тиіс.

Білім беру және алдын алу. «Интернет» арқылы есірткі саудасымен күресудің маңызды аспектілерінің бірі-алдын алу. Қоғамның есірткіні қолдану және заңсыз онлайн операцияларға қатысу қаупі туралы хабардар болуы маңызды. Жастардың нашакорлықтың салдары мен есірткінің зияны туралы хабардарлығын арттыруға бағытталған білім беру бағдарламалары мемлекеттік саясаттың ажырамас бөлігі болуға тиіс. Мектептер, университеттер және басқа да білім беру мекемелері «Интернет» арқылы есірткі саудасының қауіптілігі туралы ақпаратты тарату үшін мемлекеттік және жеке ұйымдармен белсенді түрде ынтымақтасуы керек. Профилактикалық бағдарламалар есірткіге тәуелділікпен күресуге және салауатты өмір салтын насихаттауға бағытталған ақпараттық компаниялар сияқты практикалық оқытуды да қамтуы керек.

Жеке сектордың рөлі. «Интернет» арқылы есірткі саудасына қарсы күресте жеке сектор, соның ішінде Google, Facebook, Apple және криптовалюта платформалары сияқты ірі технологиялық компаниялар шешуші рөл атқарады. Бұл компаниялар «Интернет» арқылы заңсыз сауданы бақылау және алдын алу тетіктерін әзірлеуге белсенді қатысуы керек. Мониторингтің заманауи технологияларын енгізу, сондай-ақ жеке және мемлекеттік ұйымдар арасында ерікті ақпарат алмасу үшін платформалар құру есірткі саудасына қарсы күрестің тиімділігін едәуір арттыра алады.

«Интернет» арқылы есірткі саудасы халықтың денсаулығына, қоғамдық қауіпсіздікке және экономикаға елеулі қауіп төндіреді. Алайда, халықаралық ынтымақтастықтың, жаңа технологиялардың дамуы мен заңнамалық бақылаудың күшеюінің арқасында бұл құбылыстың ауқымын айтарлықтай төмендетуге болады. Мәселені шешудегі маңызды қадам-құқық қорғау шараларын күшейту ғана емес, сонымен қатар есірткіге деген сұранысты азайтуға және болашақ ұрпақ үшін қауіпсіз орта құруға мүмкіндік беретін кең профилактика.

«Интернет» арқылы есірткі саудасы - бұл жекелеген мемлекеттерге ғана емес, жалпы халықаралық қауымдастыққа да жаһандық қауіп. Халықаралық күш-жігер, соның ішінде БҰҰ-дағы жұмыстар, мемлекетаралық операциялар, мониторинг технологияларын дамыту және криптовалюталарды пайдаланумен күрес осы қылмысқа қарсы күресте маңызды құрамдас бөліктерге айналуға. Болашақта халықаралық ынтымақтастықты жетілдіруді, заңнаманы жетілдіруді және оның қоғамға теріс әсерін азайту үшін онлайн-есірткі саудасының жолын кесу технологияларын дамытуды жалғастыру қажет.

Қазақстан Республикасының 2025 жылғы 2 қаңтардағы №150-VIII Заңымен енгізілген өзгерістерді ескере отырып, қолданыстағы қылмыстық

заңнаманы [25] жүргізілген талдау қазіргі заманғы ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалану арқылы жасалатын есірткі құралдары мен психотроптық заттардың заңсыз айналымы үшін жауаптылықты реттеуде белгілі бір нормативтік олқылықтың бар екенін көрсетеді.

Атап айтқанда, ҚК-нің 297-бабы 3-бөлігінен 4) және 5) тармақтардың алып тасталуы нәтижесінде қылмыс жасаудың электрондық ақпараттық ресурстарды, оның ішінде Интернет желісін пайдаланумен байланысты қоғамдық қауіпті тәсілі қазіргі уақытта қылмыстық-құқықтық норманың диспозициясында тікелей бекітілмеген [25]. Тиісті түсіндірулер Қазақстан Республикасы Жоғарғы Соты Пленумының 1998 жылғы 14 мамырдағы №3 нормативтік қаулысында қамтылғанына қарамастан, олардың құқықтық табиғаты көмекші сипатқа ие және саралаушы белгіні заңнамалық тұрғыдан бекітуді толық көлемде алмастыра алмайды [27].

Сонымен бірге, жүргізілген зерттеу нәтижелері есірткі құралдарының заңсыз айналымының қазіргі моделінің негізгі элементі дәл интернет-технологияларды, анонимді мессенджерлерді, «қараңғы интернет» (Dark Web) платформаларын, сондай-ақ криптовалюталық есеп айырысу жүйелерін пайдалану болып табылатынын көрсетеді. Аталған құралдар қылмыстық қызметке қатысушылардың жасырын әрекет етуінің жоғары деңгейін қамтамасыз етеді, оларды сәйкестендіруді қиындатады және дәлелдеу процесін едәуір күрделендіреді.

Осыған байланысты аталған олқылықтың орнын қылмыстық заңнамаға өзгерістер енгізу арқылы толықтыру негізді әрі қажетті болып көрінеді. ҚК-нің 297-бабы 3-бөлігін [25] мынадай мазмұндағы жаңа саралаушы белгімен толықтыру ұсынылады:

«7) ақпараттық-коммуникациялық желілерді, электрондық ақпараттық ресурстарды, цифрлық платформаларды, электрондық төлем құралдарын, цифрлық активтерді не есірткі құралдарын, психотроптық заттарды, олардың аналогтарын Жасырын сатып алуға, төлеуге, жөнелтуге немесе өткізуге ықпал ететін өзге де цифрлық технологияларды пайдалана отырып жасалса».

Осы ұсынысты іске асыру: біріншіден, қылмыстық заңда есірткі қылмыстарын жасаудың қазіргі заманғы тәсілдерін барабар көрсетуге;

екіншіден, түсіндірудегі екіұштылықты жою есебінен құқық қолдану практикасының тиімділігін арттыруға;

үшіншіден, қылмыстық қызметтің цифрландырылуы жағдайында қылмыстық заңнаманың превентивтік әлеуетін күшейтуге мүмкіндік береді.

Осылайша, электрондық ақпараттық ресурстарды пайдалануды саралаушы белгі ретінде заңнамалық тұрғыдан бекіту Қазақстан Республикасында есірткі құралдары мен психотроптық заттардың заңсыз айналымына қарсы іс-қимыл тиімділігін арттыруға ықпал ететін болады.

2.2 Интернет желісі арқылы есірткі құралдарын байланыссыз тәсілмен заңсыз өткізумен байланысты қылмыстарды саралаудың ғылыми негізделген алгоритмі құқық қолдану қызметін жетілдіру құралы ретінде

Қазақстан Республикасындағы («Интернет» арқылы байланыссыз тәсілмен) есірткі заттарын заңсыз сату бойынша қылмысты саралау алгоритмі.

Қазіргі таңда ақпараттық технологиялардың қарқынды дамуы қылмыстылықтың жаңа түрлерінің пайда болуына ықпал етті. Соның ішінде «Интернет» желісі арқылы байланыссыз тәсілмен есірткі заттарын заңсыз сату кең таралып, құқық қорғау органдары үшін күрделі мәселелердің біріне айналып отыр.

1. Алгоритмнің өзектілігі және тәжірибелік қажеттілігі.

Қазақстан Республикасында есірткі заттарын заңсыз өткізудің дәстүрлі байланыс түрлерінен интернет арқылы ұйымдастырылатын, қатысушылардың тікелей байланысын жоққа шығаратын байланыссыз тәсілдерге көшуі құқық қолдану қызметінің алдына жаңа міндеттер қойып отыр. Аталған қылмыстарда Telegram-арналар, боттар, жасырын чаттар, электрондық әмияндар, криптовалюта, GPS-координаттар және «тығын» (закладка) тәсілі кеңінен пайдаланылады. Осының салдарынан қылмыстың объективтік жағын дәлелдеу, қатысушылардың рөлін ажырату, қылмыстың аяқталу сәтін белгілеу және цифрлық дәлелдемелердің жарамдылығын қамтамасыз ету ерекше маңызға ие болады.

Ұсынылып отырған алгоритмнің өзектілігі, ең алдымен, құқық қорғау органдары қызметкерлерінің біртекті тәсілін қалыптастыру қажеттілігімен айқындалады. Іс жүзінде бірдей фактілік жағдаяттар әртүрлі құқықтық бағалануы мүмкін: бір жағдайда әрекет есірткі заттарын өткізу мақсатында сақтау ретінде, екінші жағдайда тікелей өткізу ретінде, үшінші жағдайда қылмыстық топ қызметіне қатысу ретінде бағалануы ықтимал. Мұндай ала-құлалық тергеу сапасына, айыптаудың тұрақтылығына және сот тәжірибесінің біркелкілігіне кері әсер етеді.

Кімге қажет

1. Тергеушілерге қылмысты дұрыс саралау, бастапқы және кейінгі тергеу әрекеттерін жүйелеу, айыптаудың дәлелдемелік базасын қалыптастыру үшін.

2. Анықтаушыларға қылмыстық құқық бұзушылықты тіркеудің бастапқы кезеңінде фактіні құқықтық бағалау, материалдарды уақтылы рәсімдеу және дәлелдемелердің жоғалуына жол бермеу үшін.

3. Жедел уәкіл қызметкерлеріне жедел ақпаратты жинау, интернет-дүкеннің құрылымын ашу, «тығын» орындарын құжаттау, электрондық іздерді бекіту және қатысушылар шеңберін анықтау үшін.

Неліктен алгоритмді оқып, жұмыста қолдану қажет

– Интернет арқылы байланыссыз өткізу істерінде қылмыстың классикалық ізі аз, ал негізгі дәлелдемелер цифрлық ортада қалыптасады;

сондықтан дәлелдемелерді жоғалтпай, уақтылы және процессуалдық талаптарға сай бекіту қажет.

- Қылмыстың объективтік және субъективтік белгілерін ажыратуда, әсіресе өткізу мақсатын дәлелдеуде, тергеу тәжірибесінде жиі қателіктер кездеседі; алгоритм осындай қателіктердің алдын алады.

- Есірткі заттарының мөлшерін дұрыс анықтамау әрекеттің қате саралануына алып келеді; алгоритм Жиынтық кестеге сүйене отырып мөлшерлік белгілерді жүйелі түрде бағалауға мүмкіндік береді.

- Қылмыс тіркелген сәттен бастап жүргізілетін алғашқы іс-әрекеттер кейінгі бүкіл тергеудің нәтижелілігін айқындайды; алгоритм нақты кезектілік ұсынады.

- Бұл құжат қылмыстық құқық, қылмыстық процесс және сот түсіндірмелерін бір жүйеге келтіріп, құқық қолданушыға практикалық бағдар береді.

2. Нормативтік негіздер

Интернет арқылы байланыссыз тәсілмен есірткі заттарын заңсыз өткізуге байланысты әрекеттерді құқықтық бағалау Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің [25] есірткі құралдарының, психотроптық заттардың, олардың сол тектестерінің заңсыз айналымы үшін жауаптылық белгілейтін нормаларына, Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексінің [26] дәлелдемелер, тергеу әрекеттері, тінту, алу, оқиға болған жерді қарау, ұстау, сараптама тағайындау және жасырын тергеу әрекеттері туралы ережелеріне, сондай-ақ Қазақстан Республикасы Жоғарғы Соты Пленумының 1998 жылғы 14 мамырдағы № 3 қаулысында [27] берілген түсіндірмелерге сүйене отырып жүзеге асырылады.

Аталған қаулыда «өткізу» ұғымы кең мағынада түсіндіріліп, есірткі, психотроптық заттар мен сол тектестерді бір тұлғаның иелігінен басқа тұлғаларға кез келген заңсыз тәсілмен беру, соның ішінде байланыссыз тәсілмен, «тығындар» арқылы, интернет-ресурстар мен электрондық әмияндарды пайдаланып беру өткізу ретінде танылатыны көрсетілген. Бұл түсіндірме қарастырылып отырған қылмыс санаты үшін негізгі әдіснамалық тірек болып табылады.

3. Қылмыстың қылмыстық-құқықтық сипаттамасы.

Есірткі құралдар, психотроптық заттар, олардың аналогтары мен өндіру айналасында құқық бұзушылықтардың қоғамдық қауіптілігі, негізінен, олардың жасалу салдарынан халықтың генофондының нашарлауында болып табылады.

«Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі туралы» Қазақстан Республикасы 2012 жылғы 6 қаңтардағы Заңына сәйкес [28], есірткі заттарының заңсыз айналымына Қазақстан Республикасы ұлттық қауіпсіздігіне негізгі қауіптердің бірі ретінде танылған және ұлттық мүдделердің қорғалу дәрежесін төмендетуге ықпал ететін фактор ретінде қарастырылады.

Қоғамдық қауіптіліктің бұл жоғары дәрежесі ҚК-нің 296 - бабы [25] бойынша қылмыс құрамымен расталады - есірткі құралдарын, психотроптық

заттарды, олардың аналогтарын өткізу мақсатынсыз заңсыз сатып алу, сақтау, тасымалдау, жөнелту немесе дайындау, бұл көбінесе есірткі қылмысы тізбегінің бірінші буыны болып табылады.

Қаралып отырған қылмыстық құқық бұзушылықтың объектісі халықтың денсаулығы болып табылады. 2020 жылғы 7 шілдедегі «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» ҚР Кодексіне сәйкес денсаулық деп аурулар мен физикалық кемістіктердің болмауы ғана емес, толық физикалық, рухани (психикалық) және әлеуметтік әл-ауқаттың жай-күйі түсініледі.

Бұл қылмыстық құқық бұзушылықтың мәні есірткі, психотроптық заттар, олардың аналогтары болып табылады.

Объективті жағы қылмыс есірткіні медициналық емес тұтытуда көрінеді психотроптық заттар, олардың аналогтары мен прекурсорлары қоғамдық орындарда.

Субъект - 16 жасқа толған есі дұрыс адам.

Субъективті жағы – тек тікелей ниетпен сипатталады, яғни адам есірткіні, психотроптық заттарды, олардың аналогтарын медициналық емес тұтыну бойынша өзінің заңсыз әрекеттерінің қоғамдық қауіптілігін қоғамдық орындарда мойындады және осы әрекеттерді жасағысы келді.

Ескертпе:

1. Есірткі, психотроптық заттар, олардың аналогтарының көлемі «Есірткі, психотроптық заттар, сол тектестер мен прекурсорлар және олардың заңсыз айналымы мен теріс пайдаланылуына қарсы іс-қимыл шаралары туралы» 1998 жылғы 10 шілдедегі Қазақстан Республикасының Заңына жиынтық кесте арқылы анықталады.

2. Есірткі құралдарын, психотроптық заттарды, олардың аналогтарын, жеке тұтыну үшін өз еркімен тапсырғаны үшін, медициналық көмекке жүгінсе немесе есірткі қылмыстарын ашуға жәрдемдессе жауапкершіліктен босатылады.

Сондай — ақ қоғамдық қауіптіліктің жоғары дәрежесі ҚР ҚК-нің 297-бабы бойынша қылмыс құрамында да расталады – есірткі, психотроптық заттарды, сол тектестерді өткізу мақсатында заңсыз иемдену, сақтау, тасымалдау, оларды жөнелту не өткізу, бұл құқық қорғау органдары тарапынан алдын алу шараларын талап етеді.

Қаралып отырған қылмыстық құқық бұзушылықтың объектісі халықтың денсаулығы болып табылады.

Объективті жағы қылмыс мынадай іс – әрекеттерде – есірткі, психотроптық заттарды, олардың аналогтарын өткізу мақсатында заңсыз сатып алу, сақтау, тасымалдау, жөнелту немесе өткізу түрінде көрінеді.

ҚК-нің 297-бабына [25] сәйкес бұл іс – қимылдардың айрықша ерекшелігі олар өткізу мақсатында жасалады.

Есірткі құралдарын, психотроптық заттарды, олардың аналогтарын жіберу деп оларды байланыстың кез келген түрімен, қолма – қол, сондай-ақ жануарларды, құстарды пайдалана отырып жіберу түсініледі. Қазақстан Республикасының «Есірткі, психотроптық заттар, сол тектестер мен

прекурсорлар және олардың заңсыз айналымы мен теріс пайдаланылуына қарсы іс-қимыл шаралары туралы» 1998 жылғы 10 шілдедегі Заңы 13-бабының 5-бөлігіне сәйкес [29] есірткі, психотроптық заттар мен прекурсорларды почта, соның ішінде халықаралық почта жөнелтілімдерімен жіберуге тыйым салынады.

Қазақстан Республикасы Жоғарғы Соты Пленумының «Есірткінің, психотроптық заттардың, сол тектестер мен прекурсорлардың заңсыз айналымына қатысты істер бойынша заңнаманы қолдану туралы» 1998 жылғы 14 мамырдағы №3 қаулысының 2-1 – бөлігіне сәйкес [27] есірткі, психотроптық заттарды, сол тектестерді заңсыз тасымалдау деп оларды тасымалдау тәсіліне және сақтау орнына қарамастан, Қазақстан Республикасының заңнамасын бұза отырып, Қазақстан Республикасының аумағында, оның ішінде бір елді мекен шегіндегі оларды орнынан көшіруге бағытталған кез келген қасақана іс-әрекеттер танылады.

Субъект – 16 жасқа толған есі дұрыс адам.

Субъективті жағынан қарастырылып отырған қылмыс кінәнің қасақана түрімен және тек тікелей ниетпен сипатталады.

Қазақстан Республикасы Жоғарғы Соты Пленумының «Есірткінің, психотроптық заттардың, сол тектестер мен прекурсорлардың заңсыз айналымына қатысты істер бойынша заңнаманы қолдану туралы» 1998 жылғы 14 мамырдағы №3 қаулысының 9-бөлігіне сәйкес [27] есірткі, психотроптық сол тектестерді прекурсорларды бір тұлғаның билігінен басқа тұлғаларға заңсыз өткізу немесе берудің кез – келген осы бағыттағы тәсілін заңсыз өткізу деп түсіну керек (сату, сыйлау, қарызын өтеу, айырбастау, қарызға беру, басқа тұлғаға укол салу сонымен бірге байланыссыз тәсілмен, «тығындарды» қолданумен, интернет ресурстарды және электрондық әмияндарды пайдалана отырып т.с.с.).

4. Есірткі заттарының мөлшерін анықтаудың құқықтық маңызы

Есірткі, психотроптық заттардың және сол тектестердің мөлшері қылмысты саралауда шешуші рөл атқарады. Мөлшерді айқындау кезінде Қазақстан Республикасы Үкіметі бекіткен заңсыз айналымда анықталған заттарды шағын, ірі және аса ірі мөлшерге жатқызу туралы жиынтық кесте негізге алынады. Құқық қолдану практикасы үшін маңызды қағида - әртүрлі есірткі түрлерінің салмағын өзара қосуға болмайды; әр заттың түрі мен мөлшері жеке бағалануға тиіс (кесте 1).

Кесте 1 - Қазақстан Республикасы Үкіметі бекіткен заңсыз айналымда анықталған заттарды шағын, ірі және аса ірі мөлшерге жатқызу туралы жиынтық кесте

Мөлшерлік белгі	Құқықтық мағынасы	Саралауға ықпалы
Шағын немесе іріден аз мөлшер	Негізгі құрам деңгейіндегі қоғамдық қауіптілік	Негізгі құрам бойынша саралау мүмкіндігін туындатады

Мөлшерлік белгі	Құқықтық мағынасы	Саралауға ықпалы
Ірі мөлшер	Қоғамдық қауіптіліктің жоғары деңгейін көрсетеді	Саралауды неғұрлым ауыр құрамға ауыстырады
Аса ірі мөлшер	Заң шығарушы ерекше қауіпті деп таныған шек	Ауырлататын құрамды қолдануға негіз болады

5. Интернет арқылы жасалатын қылмыстың типтік тәсілі

- Интернет-дүкенді, чат-ботты немесе жасырын арнаны құру және клиенттерді тарту;
- Тапсырысты қабылдау және төлемді цифрлық арналар арқылы алу;
- Есірткіні сақтау, бөліп өлшеу, қаптау және тасымалдауға дайындау;
- «Тығын» қалдыру үшін жасырын орынды таңдау және есірткіні сол жерге орналастыру;
- Орналасқан жердің фотосуреті, сызбасы немесе GPS-координаттарын жіберу;
- Орындау туралы есепті үйлестірушіге беру және ақша қаражатын бөлу.

Бұл тізбек қылмыстың аяқталу сәтін, әрбір қатысушының рөлін және дәлелдемелердің орналасу көздерін түсінуге мүмкіндік береді. Мысалы, курьердің телефонында сақталған координаттар мен фотосуреттер оның тікелей өткізуге бағытталған әрекеттерін айғақтай алады, ал ұйымдастырушының аккаунттары ақша қозғалысы мен басқа қатысушылармен байланысты көрсетеді.

6. Цифрлық дәлелдемелердің ерекшеліктері

Интернет арқылы жасалатын есірткі қылмыстарында дәлелдемелердің едәуір бөлігі цифрлық сипатқа ие болады. Сондықтан қылмыстық-процестік тұрғыдан мұндай ақпаратты анықтау, сақтау, көшіру, қарау және сараптамалық зерттеу тәртібін дұрыс ұйымдастыру істің нәтижесіне тікелей әсер етеді. Цифрлық дәлелдемелердің ерекшелігі олардың тез жойылуы, қашықтан өшірілуі, шифрлануы және бірнеше сервисте қатар сақталуы болып табылады (кесте 2).

Кесте 2 - Цифрлық дәлелдеме түрлері мен мәні көрсетілген

Цифрлық дәлелдеме түрі	Дәлелдемелік мәні
Мессенджер хат-хабарлары	Тапсырыстарды, үйлестіруді, сатып алушымен немесе куратормен байланысты, «тығын» орындарының сипаттамасын растайды.
Ұялы телефон мен компьютер деректері	Геолокация тарихын, фотосуреттерді, жойылған файлдарды, қолданылған қосымшаларды анықтауға мүмкіндік береді.
Электрондық төлем іздері	Қаржылық мүддені, ақша ағындарын және қылмыстық қызметтен түскен табысты көрсетеді.

Цифрлық дәлелдеме түрі	Дәлелдемелік мәні
IP-мекенжайлар мен аккаунт белсенділігі	Белгілі бір аккаунтты нақты тұлғамен немесе құрылғымен байланыстыруға көмектеседі.
Бейнебақылау және фотофиксация	Күдіктінің «тығын» қалдырған жерге келгенін, әрекет жасағанын немесе затты алғанын көрсетуі мүмкін.

Тергеуші мен анықтаушы цифрлық дәлелдемелерді алған кезде олардың түпнұсқалылығын, өзгертілмеген күйін және процессуалдық жолмен бекітілуін қамтамасыз етуге міндетті. Осыған байланысты құрылғыларды уақтылы алу, қарау хаттамасында экран бейнесін, чат атауларын, уақыт белгілерін, файл атауларын, геолокацияны, қолданылған қосымшалардың нұсқаларын көрсету; қажет болғанда компьютерлік-техникалық сараптама тағайындау ерекше маңызды.

7. Қылмысты саралау алгоритмі

Жалпы логика:

- Біріншіден, алынған заттың есірткі құралына, психотроптық затқа немесе сол тектеске жататынын анықтау қажет, бұл мәселе тиісті сараптама қорытындысымен шешіледі.
- Екіншіден, тұлғаның әрекеті заңсыз айналымның қай нысанына жататынын айқындау керек: иемдену, сақтау, тасымалдау, жөнелту немесе өткізу.
- Үшіншіден, әрекеттің өткізу мақсатына бағытталғанын растайтын объективтік деректер жинақталады.
- Төртіншіден, Жиынтық кесте бойынша заттың мөлшері белгіленеді.
- Бесіншіден, қылмысты жасау тәсілі, алдын ала сөз байласу, бірнеше рет жасау, қоғамдық орын, қылмыстық топ, кәмелетке толмағанға өткізу сияқты саралаушы белгілер тексеріледі.
- Алтыншыдан, барлық белгіленген мән-жайларды жүйелі бағалау арқылы түпкілікті құқықтық саралау жасалады (кесте 3).

Кесте 3 - Қылмысты саралау кезіндегі қадамдық кесте

Қадам	Тексерілетін мән-жай	Негізгі сұрақ	Практикалық нәтиже
1	Қылмыстың заты	Алынған зат бақылауға жататын есірткі затына жата ма?	Сараптама тағайындалады және заттың құқықтық мәртебесі анықталады.
2	Әрекеттің нысаны	Иемдену ме, сақтау ма, тасымалдау ма, әлде өткізу ме?	Объективтік жақ нақтыланады.

Қадам	Тексерілетін мән-жай	Негізгі сұрақ	Практикалық нәтиже
3	Өткізу мақсаты	Тұлғаның әрекеті тұтынуға емес, өткізуге бағытталған ба?	Субъективтік жағы дәлелденеді.
4	Мөлшер	Заттың мөлшері қандай санатқа жатады?	Негізгі немесе ауырлататын құрам айқындалады.
5	Саралаушы белгілер	Топпен, бірнеше рет, қоғамдық орында немесе өзге ауырлататын мән-жай бар ма?	Неғұрлым ауыр бөлік қолданылуы мүмкін.
6	Цифрлық іздер	Қандай электрондық деректер тұлғаның рөлін және байланысын растайды?	Қатысушылардың шеңбері мен өзара байланысы дәлелденеді.
7	Түпкілікті баға	Барлық белгілер өзара байланыста қалай бағаланады?	Іс бойынша түпкілікті саралау тұжырымдалады.

8. Қылмыс тіркелген сәттен бастап тергеушінің әрекеттер алгоритмі.

Интернет арқылы жасалған байланыссыз есірткі қылмыстарында бастапқы кезеңдегі әрекеттердің жеделдігі шешуші мәнге ие. Себебі электрондық деректер тез жойылады, есептік жазбалар өшірілуі мүмкін, ал заттай іздер аз уақыт ішінде жоғалып кетеді. Сондықтан қылмыстық құқық бұзушылық тіркелген кезден бастап тергеуші, анықтаушы және жедел уәкіл қызметкері үйлестірілген тәртіппен әрекет етуге тиіс.

1. Оқиға туралы мәліметті тіркеп, бастапқы мәліметтердің жоғалуына жол бермей, тексеру және тергеу жоспарын қалыптастыру;

2. Оқиға болған жерді немесе «тығын» табылған орынды қарау, фототүсірілім және бейнетіркеу жүргізу, табылған затты тиісті тәртіппен алу;

3. Күдіктіні ұстау негіздері болған жағдайда оны уақтылы ұстау, жеке тінту жүргізу және байланыс құралдарын, ақшаны, кілттерді, жазбаларды алу;

4. Тұрғылықты жері, көлік құралы немесе өзге орындар бойынша тінту жүргізу арқылы қаптама материалдарын, таразыларды, қосымша партияларды, компьютерлік техниканы, тасымалдағыштарды табу;

5. Ұялы телефондар мен компьютерлерге қарау жүргізіп, экрандағы көріністі, чаттарды, хабарламаларды, медиафайлдарды, геолокацияны және аккаунт деректерін хаттамада толық бекіту;

6. Есірткі затының түрі мен мөлшерін анықтау үшін сот сараптамасын, ал цифрлық құрылғылар бойынша компьютерлік-техникалық сараптаманы тағайындау;

7. Куәлардан, сатып алушыдан, жасырын қызметкерден немесе басқа да қатысушылардан жауап алып, әрқайсысының рөлін нақтылау;

8. Қажет болғанда операторлардан, банктерден, төлем сервистерінен және интернет-платформалардан мәліметтер сұратып, цифрлық іздерді толықтыру;

9. Жасырын тергеу әрекеттерін қолдану қажеттігін бағалап, интернет-дүкеннің басқа қатысушыларын, қаржылық арналарын және қойма орындарын анықтау;

10. Жиналған дәлелдемелердің жиынтығын бағалап, әрекеттің түпкілікті саралануын айқындау және істі одан әрі тергеу тактикасын белгілеу.

9. Есірткі құралдары, психотроптық заттар және прекурсорлардың сот сараптамасы Бұл сараптама Қазақстан Республикасы Әділет министрлігінің Сот сараптамасы орталығы [30] жүргізетін арнайы зерттеулердің бірі болып табылады.

Сараптаманың мақсаттары:

- Заттың табиғатын және классификациясын анықтау – есірткі құралы, психотроптық зат немесе прекурсор типіне сай;

- Есірткі іздерін заттардан анықтау – құрылғылар, қаптамалар, құралдар және басқа да материалдардан;

- Өндірістің тәсілдері мен технологиясын анықтау – қолдан немесе зауыттық түрде;

- Бір орыннан шыққан объектілер арасындағы байланысты және заттың жалпы көзін анықтау;

- Белсенді заттардың мөлшері мен құрамын анықтау.

Сарапшыға қойылатын негізгі сұрақтар:

- Зат есірткі құралы, психотроптық зат немесе прекурсор болып табыла ма?

- Бұл қандай тип немесе топқа жататын зат?

- Заттың мөлшері мен белсенді компоненттері қандай?

- Өндірістің тәсілі және қолданылған құрал-жабдықтары қандай?

- Бірнеше сынама бір көзден шықты ма?

- Заттар-өніскілерде есірткі іздері бар ма?

Сот сараптамасының өзекті түрлері:

1. Химиялық-токсикологиялық сараптама

Бұл зерттеулер биологиялық объектілерде (қан, несеп, шаш) улы және наркотикалық заттардың болуын және концентрациясын анықтайды. Мақсаты – есірткі қолдану фактісін дәлелдеу және олардың ағзаға әсерін анықтау.

Сарапшыға қойылатын негізгі сұрақтар:

- Биологиялық сынамаларда есірткі заттары мен олардың типі бар ма?

- Мөлшерлік құрамы және оның денсаулыққа әсері қандай?

- Уланудың жай-күйі және себебі қандай?
- Есірткі немесе психотроптық заттың қолданылған мерзімі?

Маңызды ескерту: egov.kz деректері бойынша, сот-наркологиялық сараптаманы жүргізу мерзімі 30 тәуліктен аспауы тиіс (айрықша жағдайларды қоспағанда) [31]. Зерттеу аяқталғаннан кейін 3 тәулік ішінде сарапшы өз қорытындысын тапсырыс берген органға жолдауы қажет.

2. Биологиялық сараптама

Биологиялық материалдардың (қан, түкірек секрециясы, тіндер) табиғатын және шыққан жерін анықтау үшін қолданылады.

Сарапшыға қойылатын негізгі сұрақтар:

- Биологиялық материал нақты адамға тиесілі ме?
- ДНК сынамаларының сәйкестігін анықтау;
- Тіндердің морфологиялық сипаттамалары;
- Қан тобын анықтау;
- Биологиялық материалдардың жыныстық және жеке белгілері.

3. Криминалистикалық сараптама

Қылмыс орнынан алынған іздерді (саусақ іздері, аяқ киім іздері, құралдар іздері) тіркеу және талдау үшін қолданылады.

Сарапшыға қойылатын негізгі сұрақтар:

- Із нақты адамға немесе объектіге тиесілі ме?
- Адамның оқиға орнымен байланысының фактісі қалай анықталды?
- Із қалдырылған құралдың түрі және қасиеттері;
- Оқиға орнындағы іс-қимылдарды қалпына келтіру.

4. Компьютерлік-техникалық сараптама

Компьютерлер, смартфондар және басқа да құрылғыларда цифрлық ақпаратты қалпына келтіру, талдау және құжаттау.

Сарапшыға қойылатын негізгі сұрақтар:

- Құрылғының құрылымы және жұмысқа жарамдылығы;
- Орнатылған бағдарламалық құралдар және олардың функциялары;
- Жойылған файлдарды қалпына келтіру және олардың мазмұнын бағалау;

- Мәліметтер базасын және журналдарды зерттеу.

5. Қаржы-экономикалық сараптама

Есірткі айналымымен байланысты заңсыз қаржы ағымдары мен операцияларды талдау және анықтау.

Сарапшыға қойылатын негізгі сұрақтар:

- Заңсыз операциялардың болуы және көлемі;
- Тұлғалардың қаржы алаяқтығына қатысты мәселелері;
- Транзакциялардың заңдылығы;
- Салықтардан жалтару фактілері.

6. ДНК сараптамасы (геномдық)

Тұлғаларды генетикалық материалдар бойынша идентификациялау және байланыстарды орнату.

Сарапшыға қойылатын негізгі сұрақтар:

- Биологиялық сынамалардың нақты адамға тиесілігі;
- Қатысушылар арасындағы туыстық байланыстар;
- Генетикалық профильді анықтау.

7. Сот бейнефонографиялық сараптама

Аудио және бейнежазбалардың мазмұны мен сенімділігін талдау.

Сарапшыға қойылатын негізгі сұрақтар:

- Сөйлесу мазмұны және қатысушылар саны;
- Сөйлеудің және дауыстың нақты адамға тиесілігі;
- Монтаждық өзгерістердің болуы және олардың сипаты;
- Жазбаның түсірілген уақыты және шарттары.

8. Сот психологиялық-филологиялық сараптама

Мәтіндер мен сөйлеуді жасырылған мағынасы мен олардың ықпалын анықтау үшін талдау.

Сарапшыға қойылатын негізгі сұрақтар:

- Мәтіннің бағыттылығы және жасырылған мағынасы;
- Қатысушылардың коммуникативтік ролі және иерархиясы;
- Сөйлеудің психологиялық сипаттамалары;
- Мәтіннің эмоционалдық түсі.

9. Сот технологиялық сараптама

Компьютерлік құрылғылар мен бағдарламалардың функционалдылығын анықтау және талдау.

Сарапшыға қойылатын негізгі сұрақтар:

- Құрылғының жұмысқа жарамдылығы және құрылымы;
- Мәліметтер мен журналдардың мазмұны және құрылымы.

Қосымша сараптамалық зерттеулер (Қазақстан контексінде) Қазақстан Республикасы Әділет министрлігінің Сот сараптамасы орталығы [30] деректері бойынша, Қазақстанда 31 түрлі сот сараптамасы жүргізіледі. Есірткі қылмыстары бойынша тергеуде келесі қосымша сараптамалар маңызды:

10. Сот-наркологиялық сараптама

Мақсаты: Адамның есірткілік заттарға тәуелділігін, оларды қолдану фактісін және есірткілік күйін анықтау.

Сарапшыға қойылатын негізгі сұрақтар:

- Адам есірткілік заттарға тәуелді ме?
- Есірткілік күйдің белгілері бар ма?
- Есірткілік заттарды қолданудың жиілігі және мерзімі;
- Емдеуге жатқызудың қажеттілігі;
- Есірткілік заттарды қолдану мүмкіндігі қалай анықталады?

11. Сот-медициналық сараптама:

Мақсаты: Жәбірленушілердің немесе айыпталушылардың денсаулық күйін, жарақаттарын және олардың шығу себептерін анықтау.

Сарапшыға қойылатын негізгі сұрақтар:

- Жарақаттардың сипаты және шығу себептері;

- Жарақаттардың жұмысқа қабілеттілігін жоғалту дәрежесі;
- Жарақаттың есірткілік күйде алынуы мүмкіндігі;
- Өлімнің себебі және уақыты (өліктер бойынша).

12. Сот-экологиялық сараптама

Мақсаты: Есірткі өсірілетін аймақтардың экологиялық жағдайын бағалау.

Сарапшыға қойылатын негізгі сұрақтар:

- Топырақта, суды және ауада заңсыз есірткі өсірілгеніне дәлелдейтін химиялық заттардың болуы;
- Өсірілген есірткі өсімдіктерінің түрі;
- Экологиялық зақымдану дәрежесі.

13. Сот-жарылыс-техникалық сараптама

Мақсаты: Есірткі синтезінде қолданылуы мүмкін жарылғыш заттарды анықтау.

Сарапшыға қойылатын негізгі сұрақтар:

- Жарылыс құрылғыларының және олардың қалдықтарының түрі;
- Жарылғыш заттардың химиялық құрамы;
- Жарылыс жағдайын қалпына келтіру.

14. Сот-психиатриялық сараптама

Мақсаты: Айыпталушының психикалық күйін және оның есірткі қолдануына байланысты есепке алу қабілетін анықтау.

Сарапшыға қойылатын негізгі сұрақтар:

- Айыпталушының психикалық күйі;
- Есірткі қолдануына байланысты психикалық бұзылыстардың болуы;
- Есепке алу қабілетінің болуы немесе болмауы;
- Емдеуге жатқызудың қажеттілігі.

10. Ғылыми-тәжірибелік қорытындылар

Интернет арқылы байланыссыз тәсілмен есірткі заттарын заңсыз өткізу қазіргі кезеңде есірткі қылмыстылығының технологиялық тұрғыдан күрделенген нысаны болып табылады. Мұндай қылмыстарды саралау тек Қылмыстық кодекстің диспозициясын формалды қолданумен шектелмейді; ол қылмыстың объективтік жағын, субъективтік бағыттылығын, мөлшерлік белгілерді, цифрлық дәлелдемелер табиғатын және тергеудің бастапқы тактикасын кешенді түрде бағалауды талап етеді.

Сондықтан ұсынылып отырған алгоритм тергеушілерге, анықтаушыларға және жедел уәкіл қызметкерлеріне бір мезгілде теориялық бағдар және практикалық құрал ретінде қажет. Оны оқу және жұмыста қолдану қылмысты дұрыс саралауға, дәлелдемелерді жоғалтпай жинауға, процестік қателіктерді азайтуға және сотта айыптаудың тұрақтылығын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Аталған алгоритмнің негізгі құндылығы - оның нормативтік ережелер мен практикалық әрекеттер тізбегін бір жүйеге біріктіруінде.

2.3 Қазақстан Республикасында есірткі, психотроптық заттар мен олардың аналогтарын өткізуге қарсы іс-қимылдың тиімділігін арттыру үшін шетелдік тәжірибені қолданудың тәуекелдері мен перспективалары

Әлемдегі қазіргі заманғы есірткі ахуалы есірткі нарығы құрылымының өзгеруіне әсер ететін ішкі және сыртқы факторлардың дамуының жоғары серпінділігімен, сондай-ақ тыйым салынған заттарды жеткізу және тарату нысандарының, әдістерінің өзгеруімен сипатталады.

Бұл проблема Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі құқықтық саясат тұжырымдамасында тиісті көрініс табады, онда есірткінің заңсыз айналымына байланысты құқық бұзушылықтардың алдын алудың маңыздылығы көрсетілген [32].

Цифрлық технологиялардың қарқынды дамуы жағдайында цифрлық кеңістікте есірткінің заңсыз таралуының алдын алу өзекті міндеттердің біріне айналады. Дүние жүзіндегі миллиондаған пайдаланушыларды қамтитын әлеуметтік медианы дилерлер тыйым салынған заттарды сату және жасырын хабарламалар арқылы жастарды тарту, соның ішінде эмодзилерді арнайы символдық тіл ретінде пайдалану үшін жиі пайдаланады.

Есірткі қылмысының технологиялық аспектісінің күш-жігері, оны «киберкеңістікке» көшіру, криптовалюталарды пайдалану және құрамы мен әрекеті бойынша барған сайын күрделі психоактивті заттардың пайда болуы мемлекеттік органдардан ортақ күш-жігерді шоғырландыруды талап етеді. Бұл тұрғыда есірткі жағдайының дамуына әсер ететін өзекті тенденциялар мен факторларды талдау есірткі қылмысына қарсы нақты шараларды әзірлеу үшін маңызды болып табылады.

Қазақстан Республикасының көлік-логистикалық әлеуетін, оның ішінде елдің ірі халықаралық есірткі трафиктерінің қиылысындағы географиялық жағдайын дамыту оның транзиттік есірткі құралдарына, психотроптық заттарға, олардың аналогтары мен прекурсорларына осалдығын алдын ала айқындайды.

Осы уақытқа дейін жасырын зертханалар жағдайында синтетикалық есірткі өндірумен, жабайы өсірілген қарасораны, «дәріханалық» нашақорлықты сатумен байланысты фактілер анықталды.

ҚСЖАЕК «Qamqog» ақпараттық порталының статистикалық мәліметтеріне сәйкес 2022 жылдан 2025 жылға дейін есірткі құралдарын, психотроптық заттарды немесе оларды өткізу, жіберу не өткізу мақсатында заңсыз дайындау, қайта өңдеу, сатып алу, сақтау, тасымалдау фактілері бойынша сотқа жіберілген қылмыстық істер санының тұрақты өсу үрдісі байқалады. Қылмыстық Кодекстің 297-бабында көзделген аналогтар.

2022 жылы сотқа аталған санаттағы 971 қылмыстық іс жіберілді. 2023 жылы бұл көрсеткіш 1097 іске дейін ұлғайды, бұл өткен жылмен салыстырғанда 13% - дан астам өсімді құрайды. 2024 жылы өсу үрдісі сақталды, сотқа жіберілген істер саны 1413-ке жетті, бұл 2023 жылғы көрсеткіштен 28,8% - ға және 2022 жылғы деңгейден 45,5% - ға артық. 2025 жылдың қыркүйегіндегі жағдай

бойынша сотқа жіберілген 1190 қылмыстық іс тіркелді, бұл жыл соңына дейін одан әрі өсу ықтималдығын көрсетеді [33].

Көрсетілген статистикалық деректер есірткі құралдары мен психотроптық заттардың заңсыз айналымы саласындағы шиеленістің сақталғанын, сондай-ақ құқық қорғау органдарының құқыққа қарсы қызметті анықтау және құжаттау тиімділігін арттырғанын куәландырады. Сонымен қатар, мұндай динамика осы құқық бұзушылықтардың тұрақты өсуіне ықпал ететін факторларды терең талдауды, сондай-ақ қабылданатын алдын алу және репрессиялық шаралардың тиімділігін бағалауды талап етеді.

Жинақталған тәжірибені ешбір жағдайда сынға алмай, осы жұмыста құқық бұзушылықтарға қарсы күресті ғана емес, сонымен қатар алдын алу, алдын алу шараларын көздейтін «қарсы іс-қимыл» мәселесіне назар аудару қажет деп санаймыз.

Жаһандану, процестерді цифрландыру дәуірінде қылмыстық құқық бұзушылықтар жасалатын құралдардың бірі интернет болып табылады.

«Мессенджерлер» деп аталатын әртүрлі әлеуметтік желілерді зиянкестер есірткіні тұтыну деңгейін насихаттау, тарату үшін пайдаланады.

Зерттеу авторлары жүргізген отандық нормативтік құқықтық актілерге (мысалы, Қазақстан Республикасының «Ақпараттандыру туралы» [34], «Цифрлық активтер туралы» [35] заңдарына) жүргізілген талдау құқықтық кеңістікте мониторинг мәселелерін қамтымайтын «ақпараттық қауіпсіздік», «электрондық ақпараттық ресурстарды қорғау» сияқты санаттар көзделгенін көрсетті тыйым салынған заттарды сату, тарату контекстінде «эмодзи» деп аталатын шифрланған хабарламаларды пайдалану тұрғысынан әлеуметтік желілер.

Біздің ойымызша, қауіп-қатерге жауап ретінде алдын-алу күдікті мазмұнды үнемі бақылауды және бұғаттауды ғана емес, сонымен қатар жасырын заңдылықтарды анықтауға және жасырын хабарламаларды шешуге қабілетті заманауи технологияларды, нейрондық желілерді енгізуді қамтуы керек.

Бұл бағытта алдын алу бағдарламаларын, білім беру бастамаларын және жасанды интеллект көмегімен үлкен деректерді талдауды біріктіретін кешенді тәсіл қолданылатын АҚШ пен Ұлыбритания сияқты елдердің шетелдік тәжірибесіне назар аудару қажет деп санаймыз.

Атап айтқанда, АҚШ пен Ұлыбританиядағы мемлекеттік органдар заңсыз заттардың таралуына байланысты қалыптан тыс белсенділік байқалған әлеуметтік желілерді кешенді тергеу және бақылау нәтижесінде есірткі саудасының коды ретінде эмодзилерді қолдануды анықтады.

Хабарламаларды бақылау кезінде АҚШ-тағы есірткіге қарсы күрес басқармасының (DEA) сарапшылары есірткі саудагерлері бір қарағанда зиянсыз эмодзилерді қолданғанына назар аударды, олар іс жүзінде есірткі түрлерін, олардың саны мен сапасын кодтау үшін өзіндік «тіл» болды [36].

Бұл жағдай анықталған таңбаларды жүйелеуге негіз болды, ол 2021 жылы DEA-ны ата-аналарға, тәрбиешілерге және құқық қорғау органдарына хабарлау

үшін шығарған «Emoji Drug Code Decoded» [37] ресми нұсқаулығында тиісті көрініс тапты, онда негізгі эмодзилер және олардың сандық ақпараттың үлкен ағынын пайдаланудағы есірткі саудасындағы маңызы егжей-тегжейлі сипатталған.

Практикалық нұсқаулық, эмодзи кодын қолдану арқылы Құқық қорғау органдары сатылымдарды бақылау және бұғаттау, қауіпті құралдардың таралуын анықтау және тоқтату үшін тиімдірек.

Мысалы, DEA 2021 жылдың 29 қыркүйегі мен 14 желтоқсаны аралығында өткізген «One pill Can Kill» ұлттық науқаны барысында 8.4 миллион жалған таблетка тәркіленді, оның 42% - ф фентанилдің өлімге әкелетін дозасы бар [38].

Ұлыбритания полициясы графства Суррей жинап, жүйеледі туралы деректер мәні көптеген эмодзи, олар мыналарды қамтиды, мысалы: 🐟 (балық) - кокаин, 🍓 (құлпынай), 🌸 (шие), 🍰 (торт), 🧊 (балмұздақ) - каннабис, 👁️ (инопланетянин) және 🎭 (маска) - MDMA, сондай-ақ 🖐️ (кулак) және 🚀 (ракета) сезімін білдіретін күші мен сапасы есірткі.

Алдын алу шараларының бір бөлігі ретінде Суррей округінің полициясы білім беру мекемелерінің ата-аналары мен мұғалімдеріне жастардың заңсыз әрекеттерге қатысуының белгілерін уақтылы тану үшін ұсыныстар әзірледі [36].

Тағы бір жағдайда, 2024 жылы Ұлыбританиядағы Чешир округінің полициясы «County lines» жүйесі арқылы есірткі сатумен айналысатын қылмыстық топтың ашылуына ықпал еткен әлеуметтік медиа және мессенджерлік хабарламалар, сондай-ақ бетті тану технологиялары сияқты цифрлық коммуникацияларды талдауды қамтитын жасанды интеллект жүйесін қолданды (аймақаралық таратудың көп қабатты желісі, оның ішінде жастар көбінесе курьерлер мен дистрибьюторлар рөліне қатысады).

Жасырын эмодзи кодтарын ашуға және ілеспе лингвистикалық деректерді талдауға қабілетті жасанды интеллект алгоритмдерін қолдану арқылы Құқық қорғау органдары қылмыстық әрекетке қатысушыларды уақтылы анықтап, оқшаулай алды, есірткінің таралу схемасын анықтай алды, сәтті қудалау үшін сенімді дәлелдер жинады [39].

Біздің ойымызша, жоғарыда аталған нейрожелілік технологияларды отандық құқық қорғау қызметіне біріктіру әлеуметтік желілерде және мессенджерлерде есірткі қылмыстарын мониторингтеу, анықтау және жолын кесу процестерін, соның ішінде есірткі саудагерлерінің хабарламаларында эмодзилерді код ретінде пайдалануды айтарлықтай жақсарта алады.

Қазақстанда осындай инновацияларды енгізу үшін маңызды ынталандырушы фактор Қазақстан Республикасы Президентінің 2025 жылғы 8 қыркүйектегі Жолдауы болды, онда цифрлық қылмыс және есірткі трафигі сияқты жаңа сын-қатерлерге қарсы күресте жаңғырту және нәтижелілікті арттыру мақсатында құқық қорғау қызметін қоса алғанда, негізгі салаларда ЖИ-технологияларды белсенді пайдалану қажеттігі атап өтілді [3].

Жасанды интеллект технологиялары мен үлкен деректерді талдау әдістері негізінде Цифрлық кеңістіктің жүйелік мониторингін қолданудың келтірілген

тәжірибесі отандық құқық қорғау қызметіне ұқсас тетіктерді енгізу мәселесін қарастыру мүмкіндігін көрсетеді, ол үшін мынадай бағыттарға назар аударуды ұсынамыз:

- есірткі саудасы саласында пайдаланылатын шартты белгілер мен рәміздердің (эмодзилерді қоса алғанда) ұлттық тізілімін қалыптастыру, кейіннен ақпаратты негізгі әлеуметтік институттарға жеткізу;

- заңсыз әрекетке тән жасырын үлгілерді анықтау мақсатында Цифрлық коммуникацияларды автоматтандырылған талдау үшін нейрожелілік алгоритмдерді енгізу;

- цифрлық криминология, желідегі мінез-құлықты талдау және визуалды тану саласында құзыреті бар киберполиция шеңберінде мамандандырылған бөлімшелер құру.

Белгіленген технологиялық және ұйымдастырушылық шешімдерді ұлттық құқық қорғау жүйесіне ықпалдастыру, әсіресе цифрлық ортаның әсеріне неғұрлым осал жастар арасында есірткі қылмысының алдын алу сапасын арттыруға мүмкіндік береді.

АҚШ пен Ұлыбритания мысалындағы халықаралық тәжірибені ескере отырып, эмодзилерді, жаргондарды, қысқартуларды және графикалық белгілерді қоса алғанда, есірткінің заңсыз айналымы саласында пайдаланылатын жасырын цифрлық белгілердің криминалистикалық сөздігін әзірлеу және енгізу қажеттілігі туралы ереже шығарылады. Цифрлық коммуникацияларды талдаудың нейрожелілік технологияларымен интеграцияланған бұл сөздік әлеуметтік желілерде және мессенджерлерде есірткі қылмыстарын ерте анықтау, алдын алу және құжаттау тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді, мұндай белгілерді өзге дәлелдемелермен бірге ғана бағалау шартымен.

ҚОРЫТЫНДЫ

Есірткі құралдарын, психотроптық заттар мен олардың аналогтарын өткізуге қарсы іс-қимылдың қылмыстық-құқықтық шараларын талдауға арналған магистрлік зерттеу қазіргі заманғы есірткі қылмысының қоғамдық қатынастарды цифрландыру, ақпараттық-коммуникациялық технологияларды дамыту және заңсыз есірткі нарығының құрылымын өзгерту әсерінен сапалы өзгеріске ұшырағанын анықтауға мүмкіндік берді. Қазіргі уақытта есірткінің заңсыз айналымы жоғары жасырындылығы, трансұлттық, ұйымдық тұрақтылық және технологиялық бейімділік белгілерін ала отырып, Цифрлық ортаға көбірек көшуде, бұл құқық қорғау органдарының тиісті қылмыстарды анықтау, құжаттау, жолын кесу және алдын алу жөніндегі қызметін айтарлықтай қиындатады.

Зерттеу барысында есірткі құралдарының, психотроптық заттар мен олардың аналогтарының заңсыз айналымы саласындағы интернет қылмыстар электрондық ақпараттық ресурстарды, анонимді байланыс арналарын, цифрлық төлем құралдарын, сондай-ақ контактісіз өткізу тәсілдерін пайдаланумен сипатталатын қылмыстық қызметтің дербес және қарқынды дамып келе жатқан нысаны болып табылатыны негізделді. Цифрлық орта есірткі қылмыстарын жасау тәсілдерін өзгертіп қана қоймай, сонымен қатар дәстүрлі өткізу нысандары заңсыз әрекетке қатысушылардың өзара іс-қимылының қашықтықтан және көп деңгейлі схемаларымен есестірілетін қылмыстық мінез-құлықтың жаңа үлгілерін қалыптастыруға себеп болғаны анықталды.

Қазақстан Республикасындағы есірткі қылмыстылығының жай-күйін талдау есірткілердің заңсыз айналымымен байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтардың өсуінің тұрақты үрдісі бар екенін, сондай-ақ есірткі нарығының ішкі құрылымының синтетикалық есірткі құралдары мен психостимуляторлар пайдасына өзгергенін көрсетті. Қазақстандағы қазіргі заманғы есірткі қылмыстылығының дамуы әлеуметтік-экономикалық тұрақсыздықты, дағдарыстық құбылыстарды, көлеңкелі цифрлық коммуникациялардың өсуін, синтетикалық заттардың жасырын өндірісінің кеңеюін, сондай-ақ жеткізу арналарының трансұлттық сипатының күшеюін қоса алғанда, өзара байланысты факторлардың жиынтығымен айқындалатыны анықталды. Сонымен қатар, есірткі қылмыстылығының таралуында айқын аумақтық әркелкілік бары белгіленді, бұл оған қарсы іс-қимыл шараларын қалыптастыруда сараланған әрі болжамдық бағдарланған тәсілді талап етеді.

Зерттеуде «Интернет» желісі арқылы есірткі, психотроптық заттар мен олардың аналогтарын заңсыз тарату механизмдеріне ерекше назар аударылды. Аталған қылмыстар қылмыстық іс-әрекетке қатысушылар арасында рөлдерді нақты бөлуге, анонимді интернет ресурстарды, мессенджерлерді, электрондық төлем жүйелерін, криптовалюталық есеп айырысуларды және тыйым салынған заттарды берудің геолокациялық тәсілдерін пайдалануға негізделген күрделі ұйымдық модельдер шеңберінде іске асырылатыны анықталды. Интернет арқылы есірткінің қазіргі заманғы сатылымы жасырын қылмыстық әрекеттің

жоғары ұйымдастырылған түрі болып табылады, онда цифрлық технологиялар көмекші емес, қылмыстық механизмнің жүйе құраушы элементі ретінде әрекет етеді деген қорытындыға келді.

Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасын және оны қолдану практикасын талдау нәтижелері бойынша қазіргі заманғы электрондық ақпараттық ресурстарды пайдалана отырып жасалатын іс-әрекеттерді қылмыстық-құқықтық бағалау бөлігінде нормативтік олқылық анықталды. Қылмыстық заңнан «Интернет» желісін және өзге де цифрлық құралдарды біліктілік белгісі ретінде пайдалануға тікелей нұсқауды алып тастау есірткі қылмысын дамытудың қазіргі заманғы шарттарына сәйкес келмейтіні және құқық қолдану әлеуетін төмендететіні негізделген. Осыған байланысты диссертацияда Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 297-бабының 3-бөлігін электрондық ақпараттық ресурстарды, ақпараттық-коммуникациялық желілерді, анонимді мессенджерлерді, «қара интернет» платформаларын және криптовалюталық есеп айырысу жүйелерін пайдалана отырып іс-әрекет жасауды көздейтін жаңа біліктілік белгісімен толықтыру туралы ұсыныс тұжырымдалған. Осы ұсынысты іске асыру қылмыстық-құқықтық норманың айқындылығын арттыруға, оны түсіндірудің біркелкілігін қамтамасыз етуге және қылмыстық заңнаманың алдын алу әлеуетін күшейтуге мүмкіндік береді.

Зерттеудің маңызды нәтижесі интернет арқылы есірткі заттарын заңсыз байланыссыз тәсілмен өткізумен байланысты қылмыстарды саралаудың ғылыми негізделген алгоритмін әзірлеу болып табылады. Мұндай әрекеттерді тиімді қылмыстық-құқықтық бағалау қылмыстың объективті және субъективті белгілерін, оны жасау тәсілдерін, дәлелдемелік базаның цифрлық сипатын, заңсыз схеманың әрбір қатысушысының рөлін, сондай-ақ тергеудің бастапқы кезеңінің ерекшеліктерін кешенді есепке алу арқылы ғана мүмкін болатындығы анықталды. Ұсынылған алгоритм тергеушілер, анықтаушылар, жедел қызметкерлер мен прокурорлар үшін қолданбалы мәнге ие, өйткені ол біліктілік қателіктерін азайтуға, дәлелдемелерді жинау сапасын жақсартуға және сотта айыптаудың тұрақтылығын қамтамасыз етуге көмектеседі.

Шетелдік тәжірибені зерттеу ұлттық тәжірибеде есірткі қылмысына қарсы іс-қимылдың заманауи талдамалық және технологиялық құралдарын, оның ішінде Цифрлық ортаны мониторингтеуді, үлкен деректерді талдау әдістерін, заңсыз қызметтің жасырын цифрлық маркерлерін тану алгоритмдерін және әлеуметтік желілерде және өзге де интернет-платформаларда есірткі өткізу белгілерін ерте анықтау үшін нейрожелілік технологияларды қолдануды және оны қолданудың орындылығы туралы қорытынды жасауға мүмкіндік берді. Сонымен қатар, шетелдік тәжірибені қабылдау Қазақстан Республикасының құқықтық жүйесін, ұлттық процестік кепілдіктерді, цифрлық инфрақұрылым деңгейін және жария мүдделер мен адам құқықтары арасындағы теңгерімді сақтау қажеттілігін ескере отырып жүзеге асырылуы тиіс екені анықталды.

Жалпы, жүргізілген зерттеу нәтижелері цифрландыру жағдайында есірткі құралдарының, психотроптық заттар мен олардың аналогтарының заңсыз

айналымына қарсы іс-қимыл фрагментті емес, қылмыстық-құқықтық, ұйымдастырушылық, аналитикалық және ведомствоаралық тетіктерді жүйелі жаңартуды талап ететінін растайды. Мұндай қызметтің тиімділігі қылмыстың жаңа нысандарына уақтылы заңнамалық ден қоюға, ведомствоаралық және халықаралық өзара іс-қимылды нығайтуға, талдау мен болжаудың цифрлық құралдарын енгізуге, сондай-ақ интернет кеңістікте жасалатын есірткі қылмыстарын саралау мен тергеуге бірыңғай тәсілдерді әзірлеуге тікелей байланысты.

Осылайша, магистрлік диссертацияның мақсатына қол жеткізіліп, қойылған зерттеу міндеттері шешілді. Жұмыстың теориялық маңыздылығы интернет арқылы есірткі қылмысының табиғаты, құрылымы және даму тенденциялары туралы ғылыми түсініктерді нақтылау, ал практикалық маңыздылығы Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасын және есірткінің заңсыз айналымына қарсы іс - қимыл саласындағы құқық қолдану практикасын жетілдіру бойынша нақты ұсыныстарды тұжырымдау болып табылады. Алынған қорытындылар мен ұсыныстар норма шығару қызметінде, құқық қорғау және сот органдарының тәжірибесінде, сондай-ақ қылмыстық құқық, криминология және құқық қорғау қызметі саласындағы мамандарды даярлау кезінде оқу процесінде пайдаланылуы мүмкін.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕККӨЗДЕРДІҢ ТІЗІМІ

- 1 Қазақстан Республикасының құқықтық саясатының 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 15 қазандағы № 674 Жарлығы [Электрондық ресурс] - Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2100000674> (жүгінген күні: 02.05.2026).
- 2 Мемлекет Басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2024 жылғы 2 қыркүйектегі «әділ Қазақстан: Заң және тәртіп, экономикалық өсу, қоғамдық оптимизм» атты Қазақстан халқына Жолдауы [Электрондық ресурс] - Айналыс режимі: <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-adilet-ti-kazakstan-zan-men-tartip-ekonomikalyk-osim-kogamdyk-optimizm-atty-kazakstan-halkyna-zholdauy-285659> (жүгінген күні: 02.05.2026).
- 3 Мемлекет Басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2025 жылғы 8 қыркүйектегі «Жасанды интеллект дәуіріндегі Қазақстан: өзекті мәселелер және оны түбегейлі цифрлық өзгерістер арқылы шешу» атты Қазақстан халқына Жолдауы [Электрондық ресурс] - Айналыс режимі: <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy-zhasandy-intellekt-dauirindegi-kazakstan-ozekti-maseleler-zhane-ony-tubegeyli-cifrlyk-ozgerister-arkyly-sheshu-881957> (жүгінген күні: 02.05.2026).
- 4 Hunter Thompson/Хантер Томпсон. Fear and Loathing in Las Vegas, / Страх и отвращение в Лас - Вегасе. [Текст] / Hunter Thompson/Хантер Томпсон. - 2. - Лас-Вегас: Пер. с англ. А. Кривцов, 2003., 1971 – 265 с.
- 5 Перевод с греческого языка Интернет-система содействия самопознанию человека: / Перевод с греческого языка [Электрондық ресурс] - Айналыс режимі: <https://www.sunhome.ru/journal/114771> (жүгінген күні: 02.05.2026).
- 6 Мировая история Китай 19 века: Опиумная война [Электрондық ресурс] - Айналыс режимі: <https://worldhis.ru/kitaj?start=1> (жүгінген күні: 02.05.2026).
- 7 Наркотики на Руси [Электрондық ресурс] - Айналыс режимі: <https://diletant.media/articles/45243921/> (жүгінген күні: 02.05.2026).
- 8 Наумов, А.В. Ответственность за незаконный оборот наркотиков. Вопросы правотворчества и правоприменения // Российская юстиция. - 2000. - № 7. - С. 29.
- 9 О стратегии борьбы с наркоманией и наркобизнесом в Республике Казахстан на 2001-2005 годы. [Электрондық ресурс] - Айналыс режимі: https://zakon.uchet.kz/rus/history/U000000394_/18.06.2009?utm_source (жүгінген күні: 02.05.2026).
- 10 Россия без наркотиков «Ковчег» [Электрондық ресурс] - Айналыс режимі: <https://rckovcheg.ru/articles/detail/narkotiki-v-shkole>. (жүгінген күні: 02.05.2026).
- 11 Казанкова, т. Н., реуф, в. М., фадеева, а. А. История появления наркотических и психотропных веществ в жизни человека и их влияние на общество / Т. Н. Казанкова, В. М. Реуф, А. А. Фадеева // Вестник Волжского университета имени В.Н. Татищева . — 2019. — № № 4, том 2,. — С. 1-9.\

- 12 Құқықтық статистика және арнайы есепке алу органдарының порталы. [Электрондық ресурс] - Айналыс режимі: <https://qamqor.gov.kz/> (жүгінген күні: 02.05.2026).
- 13 United Nations Office on Drugs and Crime [Электрондық ресурс] - Айналыс режимі: <https://www.unodc.org/unodc/data-and-analysis/world-drug-report-2025.html> (жүгінген күні: 02.05.2026).
- 14 Министерство внутренних дел Республики Казахстан [Электрондық ресурс] - Айналыс режимі: <https://www.gov.kz/memleket/entities/qriim?lang=ru> (жүгінген күні: 02.05.2026).
- 15 Абижанов, С. М., Муратжан З. Научно-исследовательский центр / С. М. Абижанов Учебное пособие. — Алматы: Министерство внутренних дел республики казахстан алматинская академия имени макана есбулатова , 2024. — С. 25-30.
- 16 Противодействие незаконному обороту наркотических средств и психотропных веществ. Учебное пособие. Ч. 1 / Т.А. Ажакина, Э.А. Бабаян, А.Я. Гришко, Г.Н. Драган, и др.; Под общ. ред.: А.Н. Сергеев - М.: Щит-М, 2002. - 580 с.
- 17 А.Н. Волощук Борьба с незаконным оборотом наркотических средств на международном уровне // Вестник Сибирского юридического института ФСКН России. - 2012. - № 2. – С. 88-94.
- 18 Ю.Н. Людкевич Опыт и проблемы международного сотрудничества правоохранительных органов в области предупреждения незаконного оборота наркотических средств и психотропных веществ // Общество и право. - 2008. - № 2. – С. 191-197.
- 19 С.В. Наймушин Международное сотрудничество с правоохранительными органами Республики Казахстан как форма противодействия распространению наркотических средств и психотропных веществ // Вестник Сибирского юридического института ФСИН России. - 2012. - № 2. – С. 154-159.
- 20 Л.А. Прохоров, М.Л. Прохорова Международно-правовые основы формирования национального уголовного законодательства о борьбе с наркотизмом и межгосударственного сотрудничества в этой сфере // Международное уголовное право и международная юстиция. - М.: Юрист, 2008, № 1. - С. 10-14.
- 21 О.Г. Савчишкина, Г.И. Степанов Зарубежное уголовное законодательство об ответственности за контрабанду наркотических средств, психотропных веществ или их аналогов // Вестник ЧелГУ. - 2013. - №17 (308). - С. 74-78.
- 22 А.С. Руденко Некоторый международный опыт противодействия преступности в сфере незаконного оборота наркотиков // Вестник Владимирского юридического института. — 2016. — № 2 (39). — С. 89-92.
- 23 Законодательство зарубежных стран. Обзорная информация. — М., - 1989. - №1. — С. 3-4.

- 24 С.А. Бокерия Правовое сотрудничество стран СНГ в борьбе с незаконным оборотом наркотиков // Вестник Российского университет дружбы народов. - 2002. - № 1. – С. 5-11.
- 25 Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ [Электрондық ресурс] - Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226> (жүгінген күні: 02.05.2026).
- 26 Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі 2014 жылғы 4 шілдедегі № 231-V ҚРЗ [Электрондық ресурс] - Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231> (жүгінген күні: 02.05.2026).
- 27 Қазақстан Республикасы Жоғарғы Соты Пленумының 1998 жылғы 14 мамырдағы «Есірткі, психотроптық, күшті әсер ететін және улы заттарды заңсыз айналымға түсіру жөніндегі істер бойынша заңдарды қолдану туралы» N 3 қаулысына өзгерістер енгізу туралы [Электрондық ресурс] - Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P99000002S_ (жүгінген күні: 02.05.2026).
- 28 Қазақстан Республикасының Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі туралы 2012 жылғы 6 қаңтардағы № 527-IV Заңы [Электрондық ресурс] - Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1200000527> (жүгінген күні: 02.05.2026).
- 29 Қазақстан Республикасының Есірткі, психотроптық заттар, сол тектестер мен прекурсорлар және олардың заңсыз айналымы мен теріс пайдаланылуына қарсы іс-қимыл шаралары туралы 1998 жылғы 10 шілдедегі N 279 Заңы. [Электрондық ресурс] - Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z980000279_ (жүгінген күні: 02.05.2026).
- 30 Қазақстан Республикасы Әділет министрлігінің Сот сараптамасы орталығы. [Электрондық ресурс] - Айналыс режимі: <https://forensic.gov.kz/ru/> (жүгінген күні: 02.05.2026).
- 31 Сот сараптамасы органдарында сот-наркологиялық сараптаманы ұйымдастыру және жүргізу тәртібіБаспаға шығару нұсқасы [Электрондық ресурс] - Айналыс режимі: https://egov.kz/cms/kk/articles/health_care/2Fsudebno_narko_ekspertiza (жүгінген күні 02.05.2026).
- 32 Об утверждении Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года Указ Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года № 674. [Электрондық ресурс] - Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674> (жүгінген күні: 01.10.2025).
- 33 Информационный портал «Qamqor» Форма отчета № 1-М «О зарегистрированных уголовных правонарушениях» [Электрондық ресурс] - Айналыс режимі: <https://qamqor.gov.kz/crimestat/statistics> (жүгінген күні: 30.09.2025).
- 34 Закон Об информатизации Республики Казахстан от 24 ноября 2015 года № 418-V ЗРК [Электрондық ресурс] - Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000418> (жүгінген күні: 01.10.2025).

- 35 Закон О цифровых активах в Республике Казахстан Республики Казахстан от 6 февраля 2023 года № 193-VII ЗРК [Электрондық ресурс] - Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2300000193> (жүгінген күні: 01.10.2025).
- 36 Что такое эмодзи, связанные с наркотиками: руководство для родителей и педагогов [Электронный ресурс] - Айналыс режимі: <https://www.tsd.texas.gov/apps/news/article/1994425> (жүгінген күні: 30.09.2025).
- 37 Emoji drug code drug enforcement administration | decoded [Электрондық ресурс] - Айналыс режимі: <https://www.dea.gov/sites/default/files/2021-12/Emoji%20Decoded.pdf> (жүгінген күні: 24.09.2025).
- 38 Контрафактные таблетки, «Операции по незаконному обороту наркотиков теперь используют возможности социальных сетей для рекламы своего наркотика» [Электрондық ресурс] - Айналыс режимі: <https://www.news5cleveland.com/homepage-showcase/for-drug-traffickers-using-social-media-emojis-to-peddle-increasingly-counterfeit-narcotics> (жүгінген күні: 01.10.2025).
- 39 «Рыба» для кокаина, глаза для «наркоторговцев»: полиция Великобритании опубликовала список эмодзи для родителей [Электрондық ресурс] - Айналыс режимі: <https://www.ndtv.com/world-news/fish-for-cocaine-eyes-for-drug-dealers-uk-police-publishes-emoji-list-for-parents-3626085> (жүгінген күні: 01.10.2025).
- 40 Наркоторговцев из округа поймали с помощью искусственного интеллекта [Электрондық ресурс] - Айналыс режимі: <https://www.itv.com/news/granada/2024-07-04/county-lines-drug-dealers-caught-by-ai> (жүгінген күні: 01.10.2025).

1-Қосымша



Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре
Республики Казахстан

АЛГОРИТМ КВАЛИФИКАЦИИ ПРЕСТУПЛЕНИЯ ПО НЕЗАКОННОЙ РЕАЛИЗАЦИИ НАРКОТИКОВ (БЕСКОНТАКТНЫМ СПОСОБОМ ЧЕРЕЗ ИНТЕРНЕТ) В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Магистрант 2-го курса Академии
правоохранительных органов при
Генеральной прокуратуре Республики
Казахстан Әбілда Ерасыл Медетбекұлы

г. Косшы, 2026 год



АЛГОРИТМ КВАЛИФИКАЦИИ ПРЕСТУПЛЕНИЯ ПО НЕЗАКОННОЙ РЕАЛИЗАЦИИ НАРКОТИКОВ (БЕСКОНТАКТНЫМ СПОСОБОМ ЧЕРЕЗ ИНТЕРНЕТ) В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Шаг 1. Есть ли наркотическое средство?

→ Судебно-химическая экспертиза

✗ нет → иная
квалификация
/ прекращение

✓ да → дальше



Шаг 2. Размер наркотических средств?

→ по экспертизе (размер = квалифицирующий признак)



Шаг 3. Есть ли цель сбыта?

Оценивается совокупно:

→ нет цели → 296 УК РК

→ цель доказана → 297 УК РК



1. КОРОТКАЯ СХЕМА МЫШЛЕНИЯ СЛЕДОВАТЕЛЯ



АЛГОРИТМ КВАЛИФИКАЦИИ ПРЕСТУПЛЕНИЯ ПО НЕЗАКОННОЙ РЕАЛИЗАЦИИ НАРКОТИКОВ (БЕСКОНТАКТНЫМ СПОСОБОМ ЧЕРЕЗ ИНТЕРНЕТ) В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Шаг 4. Использовались ли Интернет?

мессенджеры
онлайн-заказы
электронные платежи
дистанционное управление



Шаг 5. Установить роль каждого лица, например:

Соучастник

Исполнитель

Организатор

Подстрекатель

Пособник

ЕСЛИ ДА → указывается способ:
«с использованием ИКТ / сети Интернет»

Шаг 6. Итоговая формула квалификации
297 УК РК + размер + способ + форма соучастия



I. КОРОТКАЯ СХЕМА МЫШЛЕНИЯ СЛЕДОВАТЕЛЯ



АЛГОРИТМ КВАЛИФИКАЦИИ ПРЕСТУПЛЕНИЯ ПО НЕЗАКОННОЙ РЕАЛИЗАЦИИ НАРКОТИКОВ (БЕСКОНТАКТНЫМ СПОСОБОМ ЧЕРЕЗ ИНТЕРНЕТ) В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Этап 1. Первичная правовая оценка

При регистрации:
— предварительно — 297 ч.1 УК РК (дальнейшая переквалификация после экспертизы и анализа умысла)

Этап 3. Умысел и цель

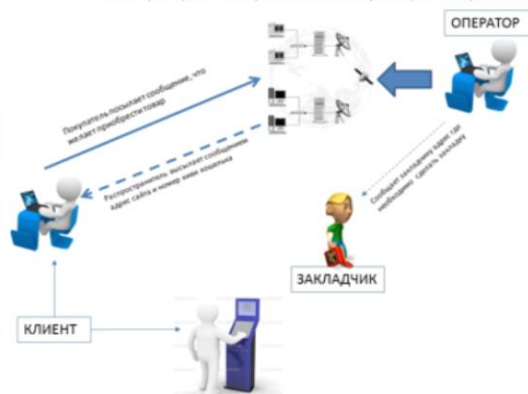
Доказываются НЕ словами подозреваемого,

- 1 • перепиской
- 2 • фото закладок
- 3 • геолокацией
- 4 • электронными переводами
- 5 • связями между фигурантами

Этап 2. Предмет преступления
Обязательно:

Изъятие → Упаковка → Опись → Назначение экспертизы

Схема приобретения наркотических товаров через Интернет



Обязательные вопросы к эксперту

Является ли веществом
НС/ПВ/аналогом

Масса

Размер размеры
указанных
веществ



II. МЕТОДИЧЕСКИЙ АЛГОРИТМ ДЛЯ СЛЕДОВАТЕЛЯ

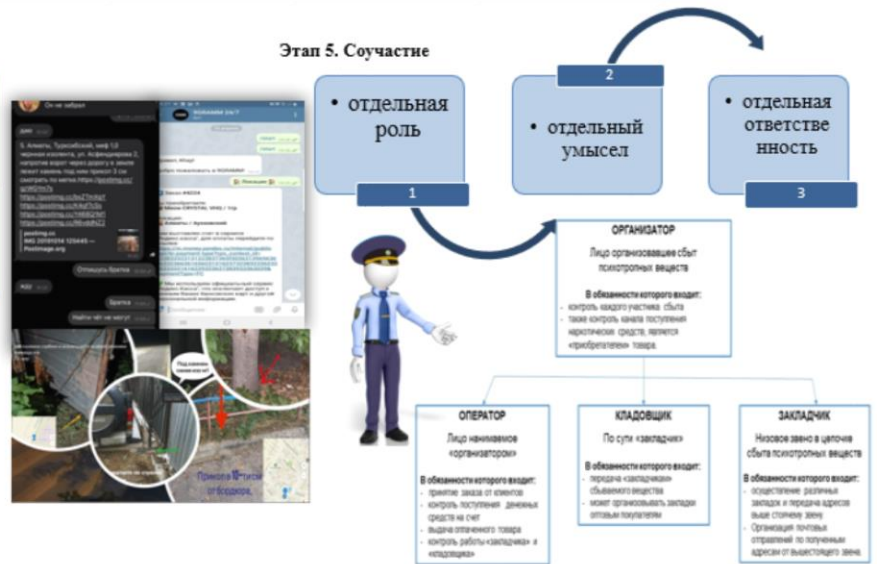


АЛГОРИТМ КВАЛИФИКАЦИИ ПРЕСТУПЛЕНИЯ ПО НЕЗАКОННОЙ РЕАЛИЗАЦИИ НАРКОТИКОВ (БЕСКОНТАКТНЫМ СПОСОБОМ ЧЕРЕЗ ИНТЕРНЕТ) В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Этап 4. Цифровая фиксация



Этап 5. Соучастие



II. МЕТОДИЧЕСКИЙ АЛГОРИТМ ДЛЯ СЛЕДОВАТЕЛЯ



АЛГОРИТМ КВАЛИФИКАЦИИ ПРЕСТУПЛЕНИЯ ПО НЕЗАКОННОЙ РЕАЛИЗАЦИИ НАРКОТИКОВ (БЕСКОНТАКТНЫМ СПОСОБОМ ЧЕРЕЗ ИНТЕРНЕТ) В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

ст. 296 УК (незаконное обращение с наркотическими средствами, психотропными веществами, их аналогами без цели сбыта)
Признаки:

одно вещество	без фасовки	нет переписки	нет координат	нет денег	нет заказов
---------------	-------------	---------------	---------------	-----------	-------------

→ личное потребление

ст. 297 УК РК (незаконные приобретение, хранение, перевозка в целях сбыта, пересылка либо сбыт наркотических средств, психотропных веществ, их аналогов)
Достаточно ЛЮБОГО из признаков:

подготовка закладок	переписка с покупателями	электронные платежи	фасовка	координаты	управление процессом дистанционно
---------------------	--------------------------	---------------------	---------	------------	-----------------------------------

Δ даже без фактической передачи вещества



III. РАЗГРАНИЧЕНИЕ 296 ↔ 297 УК РК (критически важный блок)



АЛГОРИТМ КВАЛИФИКАЦИИ ПРЕСТУПЛЕНИЯ ПО НЕЗАКОННОЙ РЕАЛИЗАЦИИ НАРКОТИКОВ (БЕСКОНТАКТНЫМ СПОСОБОМ ЧЕРЕЗ ИНТЕРНЕТ) В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

■ Ситуация 1. Задержан «кладмен»

Частая ошибка: квалифицировать как одиночный сбыт

Правильно:

- установить администратора
- изъять переписку
- вылить электронные кошельки
- выход на организатора

Кладмен ≠ основной субъект



■ Ситуация 2. Только телефон, без вещества

Это не «пустое дело»

При наличии:

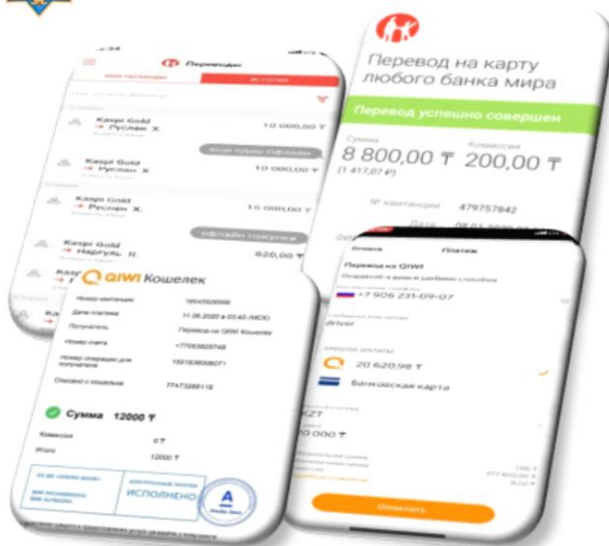
- заказов
- координат
- фото
- покушение на сбыт (ст.24 + 297 УК РК)



IV. ТИПОВЫЕ СЛЕДСТВЕННЫЕ СИТУАЦИИ



АЛГОРИТМ КВАЛИФИКАЦИИ ПРЕСТУПЛЕНИЯ ПО НЕЗАКОННОЙ РЕАЛИЗАЦИИ НАРКОТИКОВ (БЕСКОНТАКТНЫМ СПОСОБОМ ЧЕРЕЗ ИНТЕРНЕТ) В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН



■ Ситуация 3. Деньги есть — вещества нет

- финансовая экспертиза
- связь платежей с перепиской
- систематически поступление или перевод денежных средств

Возможно оконченное преступление

■ Ситуация 4. Несколько участников

Обязательно:

- распределение ролей
- единый умысел
- устойчивость
- группа / ОПГ



IV. ТИПОВЫЕ СЛЕДСТВЕННЫЕ СИТУАЦИИ



АЛГОРИТМ КВАЛИФИКАЦИИ ПРЕСТУПЛЕНИЯ ПО НЕЗАКОННОЙ РЕАЛИЗАЦИИ НАРКОТИКОВ (БЕСКОНТАКТНЫМ СПОСОБОМ ЧЕРЕЗ ИНТЕРНЕТ) В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

✗ формальный подход «нашли свёрток — ст. 297 УК»
Правильно:

✓ сначала умысел

✓ затем способ

✓ потом роль

✓ потом размер

Разработанный алгоритм обеспечивает корректное установление объективных и субъективных признаков состава преступления, позволяет четко разграничивать смежные составы (хранение и сбыт, покушение и оконченное деяние, индивидуальное совершение и соучастие), а также выявлять квалифицирующие обстоятельства, влияющие на объем уголовной ответственности.

Кроме того, его применение способствует формированию единообразной правоприменительной практики, снижению ошибок при квалификации и укреплению принципа законности. Алгоритм служит методической основой для оценки цифровых доказательств, определения ролей участников преступной деятельности и установления умысла на сбыт.

В целом он выступает важным инструментом противодействия современным формам наркопреступности, обеспечивая обоснованность, законность и справедливость принимаемых решений.



V. КЛЮЧЕВАЯ ОШИБКА ПРАКТИКИ VI. СУТЬ АЛГОРИТМА

2-Қосымша

КРИМИНАЛИСТИЧЕСКИЙ СЛОВАРЬ СКРЫТЫХ ЦИФРОВЫХ ОБОЗНАЧЕНИЙ В СФЕРЕ НЕЗАКОННОГО ОБОРОТА НАРКОТИКОВ

Представленный словарь носит ориентирующий криминалистический характер и предназначен для выявления возможных признаков скрытой цифровой коммуникации в социальных сетях и мессенджерах. Значение каждого эмодзи является вариативным и зависит от контекста: содержания переписки, частоты употребления символов, наличия ценовых обозначений, геолокации, сведений о переводах денежных средств, фотографий местности, изъятых веществ и иных доказательств. Поэтому использование словаря не подменяет доказывание, а выступает вспомогательным инструментом аналитической, профилактической и экспертной работы.

Таблица 1 – Примерная классификация эмодзи и символов, используемых в скрытой цифровой коммуникации

№	Эмодзи / символ	Возможное скрытое значение	Категория	Условный пример для криминалистического анализа
1	💊	Таблетки, экстази, поддельные рецептурные препараты	Вид / форма вещества	«Есть 💊?» — возможный запрос таблетированной формы.
2	🟦	Таблетки синего цвета, возможная отсылка к рецептурным препаратам	Вид / внешний признак	«Нужны 🟦» — ориентир на цвет или тип таблетки.
3	🟩	Синие таблетки / «квадраты»	Вид / внешний признак	«Сегодня только 🟩» — возможное указание на партию.
4	🍬	Таблетки, «конфеты», экстази	Маскировка вещества	«Появились 🍬» — возможная реклама таблеток.
5	💎	Таблетка, возможное обозначение психотропных веществ	Маскировка вещества	«Есть 💎 поштучно» — требует проверки контекста.
6	🍷	Сироп, жидкая форма, смесь	Форма вещества	«Нужен 🍷» — возможный запрос жидкой формы.
7	🍷	Сироп, жидкость, «микстура»	Форма вещества	«Осталось 🍷» — возможная маскировка товара.
8	🍷	Напиток / смесь / сироп	Форма употребления	«Сделаем 🍷» — может указывать на смешивание.
9	🍷	Сироп, жидкая смесь, вещество фиолетового цвета	Форма / цвет	«Есть 🍷» — возможная отсылка к фиолетовому сиропу.
10	🍷	Сироп, таблетки или вещество фиолетового цвета	Цвет / форма	«Нужен 🍷» — требует проверки переписки.
11	🌿	Марижуана, «травя»	Вид вещества	«Есть 🌿?» — возможный запрос каннабиса.
12	🌿	Каннабис, лист, растительное вещество	Вид вещества	«Свежая 🌿» — возможная реклама качества.
13	🌿	Каннабис / марижуана	Вид вещества	«🌿 в наличии» — возможное указание на товар.
14	🌿	Каннабис, «деревя», растительное вещество	Вид вещества	«Нужна 🌿» — возможный кодовый запрос.
15	🌿	Каннабис, «шишки»	Вид вещества	«Есть 🌿» — возможное обозначение растительного наркотика.
16	🌿	Каннабис / «зелень»	Вид вещества	«🌿 хорошая» — возможное описание качества.
17	🌿	Каннабис, «брокколи»	Вид вещества	«Сегодня 🌿» — возможная маскировка названия.
18	🍷	Каннабис, сорт / вкус / маскирующее обозначение	Вид / сорт	«🍷 пришла» — возможное обозначение разновидности.

№	Эмодзи / символ	Возможное скрытое значение	Категория	Условный пример для криминалистического анализа
19	🍷	Каннабис, сорт / вкус	Вид / сорт	«Есть 🍷» — требует проверки контекста.
20	🍷	Каннабис, съедобная форма или сорт	Форма / сорт	«Нужен 🍷» — возможная отсылка к edible-форме.
21	🍷	Каннабис в пищевой форме	Форма вещества	«🍷 осталось мало» — возможное обозначение edible.
22	🍷	Каннабис / сорт / маскирующее название	Вид / сорт	«🍷 топ» — возможная реклама качества.
23	🍷	Кокаин, порошкообразное вещество	Вид вещества	«Есть 🍷?» — возможный запрос кокаина.
24	🍷	Кокаин, «снег»	Вид вещества	«🍷 сегодня сильный» — возможное описание качества.
25	🍷	Кокаин	Вид вещества	«Нужен 🍷» — требует проверки контекста.
26	🍷	Кристаллическое / порошкообразное вещество	Форма вещества	«Есть 🍷» — возможная отсылка к кристаллам.
27	🍷	Кристалл, метамфетамин или кокаин	Вид / форма	«🍷 чистый» — возможное указание на качество.
28	🍷	Кокаин, «рыба»	Вид вещества	«🍷 есть?» — пример условного зарубежного обозначения.
29	🍷	Кокаин / маскирующий символ	Вид вещества	«Нужна 🍷» — требует сопоставления с иными данными.
30	🍷	«Восьмой шар», возможное обозначение количества или кокаина	Количество / вид	«Есть 🍷» — может указывать на объем или порцию.
31	🍷	Употребление порошкообразных веществ	Способ употребления	«Для 🍷» — возможная отсылка к способу употребления.
32	🍷	Поверхность для порошка / «зеркало»	Атрибут употребления	«Через 🍷» — требует осторожной оценки.
33	🍷	«Соли», синтетические наркотики	Вид вещества	«Есть 🍷?» — возможный запрос синтетики.
34	🍷	Синтетические наркотики, «химия»	Вид вещества	«Новая 🍷» — возможное указание на лабораторное вещество.
35	🍷	Химия, синтетика, лабораторное происхождение	Вид / происхождение	«🍷 сильная» — возможное описание эффекта.
36	🍷	Синтетика, «новая формула»	Вид / качество	«Новая 🍷» — может использоваться в рекламе.
37	🍷	Быстрый эффект, сильное действие	Эффект	«🍷 быстро» — возможная характеристика действия.
38	🍷	Сильный эффект, «мощный товар»	Качество / эффект	«Товар 🍷» — возможная реклама высокой силы.
39	🍷	Высокое качество, активное предложение	Качество / реклама	«Сегодня 🍷» — возможный рекламный маркер.
40	🍷	«Чистый», качественный, проверенный	Качество	«🍷 качество» — возможное утверждение о качестве.
41	🍷	Сила вещества, «мощность»	Качество / эффект	«🍷 сильный» — возможное описание воздействия.
42	🍷	Очень сильный эффект	Качество / риск	«Партия 🍷» — возможная агрессивная реклама.
43	🍷	Кетамин / условная отсылка к «форе»	Вид вещества	«Есть 🍷» — возможная отсылка к кетамину.
44	🍷	Запись азота / баллоны	Вид / форма	«Нужны 🍷» — возможный запрос баллонов.
45	🍷	MDMA / экстази / «молда»	Вид вещества	«🍷 пришла» — возможное обозначение MDMA.
46	🍷	MDMA / экстази	Вид вещества	«Есть 🍷» — пример условного обозначения.

№	Эмодзи / символ	Возможное скрытое значение	Категория	Условный пример для криминалистического анализа
47	❤️	MDMA / таблетки с маркировкой / эйфория	Вид / эффект	«❤️ в наличии» — требует проверки контекста.
48	🍄	Эйфорический эффект, MDMA	Эффект	«Будет 🍄» — возможное описание действия.
49	🍄	Психоактивные грибы	Вид вещества	«Есть 🍄?» — возможный запрос грибов.
50	🌈	Психоделики, ЛСД, «трип»	Вид / эффект	«Нужна 🌈» — возможная отсылка к психоделикам.
51	👁️	Психоделический эффект, наблюдение, «видение»	Эффект / коммуникация	«После будет 👁️» — требует оценки контекста.
52	👁️	Психоделики, необычный эффект	Эффект	«👁️ сильная» — возможное описание действия.
53	👁️	Психоделический эффект / «глаз»	Эффект / символ	«👁️ будет» — возможная маскировка значения.
54	📦	Партия, блок, крупный объем	Количество / партия	«Есть 📦» — возможное указание на объем.
55	📦	Упаковка, партия товара	Логистика	«📦 готова» — возможная передача или партия.
56	📌	Закладка, тайник, «клад»	Способ передачи	«📌 на месте» — возможное подтверждение закладки.
57	📍	Геолокация, место закладки	Место / координаты	«Смотри 📍» — возможная отправка точки.
58	📍	Карта, район, маршрут	Геолокация	«По 📍 найдем» — возможная привязка к местности.
59	📍	Ориентир, направление к месту	Геолокация	«Или по 📍» — возможное указание маршрута.
60	🔒	Магнитная закладка, крепление	Способ сокрытия	«На 🔒» — возможный способ крепления тайника.
61	🔒	Тайник, отверстие, скрытое место	Способ сокрытия	«В 🔒» — возможная подсказка о тайнике.
62	🗿	Камень, место сокрытия, ориентир	Геолокация / тайник	«Под 🗿» — возможный ориентир места.
63	🗿	Мост, район, ориентир	Геолокация	«У 🗿» — возможный ориентир местности.
64	📦	Доставка, курьер, перемещение	Логистика	«Будет 📦» — возможное указание на доставку.
65	👤	Курьер, «кладовик», быстрое перемещение	Роль участника	«👤 уже вышел» — возможное обозначение исполнителя.
66	👤	Дилер, наблюдение, интерес, поиск	Коммуникация / роль	«👤 кто есть?» — возможный поиск контакта.
67	👤	Дилер, поставщик, «получение»	Роль / контакт	«Нужен 👤» — возможный поиск продавца.
68	💰	Оплата, стоимость, расчет	Финансовый след	«После 💰» — возможное условие оплаты.
69	💰	Банковская карта, перевод, денежная схема	Оплата	«На 💰» — возможное указание на способ расчета.
70	👤 / В	Криптовалюта, цифровая оплата	Оплата	«Через 👤» — возможная отсылка к криптовалюте.

Примеры криминалистического анализа

Пример 1. Признак возможного предложения товара

Фраза: «Сегодня 🍄 🌿, осталось мало».

Анализ: Сочетание символов 🍄 и 🌿 может указывать на рекламное сообщение о наличии вещества растительного происхождения и его якобы высоком качестве. Для правовой оценки необходимо установить, сопровождалось ли сообщение ценой, контактами, условиями передачи, платежами или иными признаками сбыта.

Пример 2. Признак возможной геолокационной передачи

Фраза: «📌 на месте, смотри 📍».

Анализ: Сочетание 📌 и 📍 может указывать на тайниковую форму передачи и отправки геолокации. Доказательственное значение возникает только при подтверждении координатами, фотографиями местности, результатами осмотра, изъятием вещества и связью лица с перепиской.

Пример 3. Признак возможной оплаты

Фраза: «После 💰 скину 📄».

Анализ: Сообщение может указывать на условие предварительной оплаты перед передачей координат. Для подтверждения необходимы данные о банковских переводах, криптокошельках, переписке, устройствах и иных цифровых следах.

Пример 4. Признак возможного использования курьера

Фраза: «👤 уже вышел, скоро будет 📦».

Анализ: Символ 👤 может обозначать лицо, осуществляющее доставку или закладку, а 📦 — упаковку либо партию. Самостоятельно такая переписка не подтверждает преступление, но может быть основанием для дальнейшей проверки.

Пример 5. Признак возможной конспирации

Фраза: «После встречи 🗑️ чат».

Анализ: Символ 🗑️ может означать намерение удалить переписку. В криминалистическом смысле это может указывать на попытку сокрытия цифровых следов, но требует подтверждения техническими данными, восстановленной перепиской, показаниями и иными материалами.

3-Қосымша

«БЕКІТЕМІН»

Заң факультетінің деканы,

з.ғ.д., профессор

Сматлаев Б.М.

2025 жыл «19» сәуір

Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясы магистрантының диссертациялық зерттеуінің нәтижелерін енгізу актісі

Комиссия құрамы:

Төраға – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің «Заң» факультетінің деканы, з.ғ.д., профессор - Сматлаев Б.М. және комиссия мүшелері:

2. Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ғылыми істер жөніндегі декан орынбасары - Е.К. Даурембеков.

3. Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының меңгерушісі, PhD докторы - А.Ж. Муратова.

4. Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының аға оқытушысы, з.ғ.к. - Э.А. Ашимова.

Магистрант Е.М.Әбілданың «Интернет желісі арқылы байланыссыз тәсілмен таралатын есірткі құралдарын, психотроптық заттар мен олардың аналогтарын өткізуге қарсы іс-қимылдардың қылмыстық құқықтық шаралары» тақырыбы бойынша диссертациялық зерттеу материалдарын оқу процесіне енгізілгені туралы осы актіні жасады.

1. Магистранттың диссертациялық зерттеуінің енгізудің қысқаша аннотациясы.

Диссертациялық зерттеудің 1.1 – бөлімінде есірткі, психотроптық заттар және олардың аналогтары айналымы саласындағы интернет-қылмыстардың түсінігі мен түрлері қарастырылған. Зерттеу барысында берілген ғылыми-теориялық тұжырымдар мен материалдар Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасында «Қазақстан Республикасының Қылмыстық құқығы (Ерекше бөлімі)» пәні бойынша оқыту барысында қолдану.

4-Қосымша

«БЕКІТЕМІН»

Қазақстан Республикасы

Бас прокуратурасының

Заңды күшіне енген үкімдердің

заңдылығын және олардың

орындалуын қадағалау

қызметінің бастығы

М.Ж. Ахметов

2026 жылғы «27» 02

М.О

Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы
 Құқық қорғау органдары академиясының магистранты
 Әбілда Ерасыл Медетбекұлының «Интернет желісі арқылы байланыссыз
 тәсілмен таралатын есірткі құралдарын, психотроптық заттар мен олардың
 аналогтарын өткізуге қарсы іс-қимылдың қылмыстық-құқықтық шаралары»
 тақырыбы бойынша зерттеу нәтижелерін енгізу актісі

Комиссия құрамы:

төраға

1) Мемлекеттік айыптау басқармасының
 бастығы Бегалы Рауан Қалдарбекұлы

және комиссия мүшелері 2) Мемлекеттік айыптау басқармасының аға
 прокуроры Қалиев Нұрлан Есенбекұлы

3) Мемлекеттік айыптау басқармасының аға
 прокуроры Сеитжапбаров Ерлан Жәнібекұлы

Диссертациялық зерттеудің «Есірткі, психотроптық заттар мен
 олардың аналогтарын өткізуге қарсы іс-қимыл жөніндегі заңнаманы және
 құқық қолдану практикасын жетілдіру» атты 2-ші бөлімі аясында «Қазақстан
 Республикасында есірткіні заңсыз өткізу (интернет арқылы байланыссыз тәсілмен)
 бойынша қылмыстың саралануы» тақырыбындағы алгоритм түрінде
 практикалық қызметке енгізу туралы осы актіні жасады.

Енгізу күні: 2026 жылғы «27» 02

Төраға:

1)

Р.Қ. Бегалы

Комиссия мүшелері: 2)

(Қолы)

Н.Е. Қалиев